

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

CU PRIVIRE LA STATUTUL DE 'AHD' AL ȚĂRILOR ROMÂNE FAȚĂ DE
POARTĂ. CONSIDERAȚII PE MARGINEA UNOR IZVOARE OTOMANE

MIHAI MAXIM

DIN NOU DESPRE PRETENDENTUL NEAGU „YODĂ” FIUL LUI
„BASARAB VOEVOD” (1633--1644)

PAUL CERNOVODEANU

SITUAȚIA MOȘIERIMII DIN SECOLUL AL XIX-LEA REFLECTATĂ ÎN
LITERATURA EPOCII.

PARASCHIVA CÂNCIĂ

*

RELATIILE LUI FRANCISC AL II-LEA RÁKÓCZI CU SPANIA.

EUGEN DENIZE

DOCUMENTAR

PRĂMINTĂRI ȘI MIȘCĂRI ȚĂRĂNEȘTI ÎN BANAT ÎN PRIMELE DEZENII
ALE SECOLULUI AL XIX-LEA

DAN POPESCU

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA ECONOMICĂ-SOCIALĂ A ȚĂRII MOȚILOI
(1918--1940)

TRAIAN RUS

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE
REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

6

TOMUL 39

1986

IUNIE

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ALĂNILOAI, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*)

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamente se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import-presă P.O. Box 12—201. Telex 10376 prsfir București, Calea Griviței nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției :

B-dul Aviatorilor, nr. 1

71247 — București, țel. 50 72 41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 39, Nr. 6

Iunie 1986

SUMAR

ISTORIA ROMÂNIEI

- MIHAI MAXIM, Cu privire la statutul de 'Ahd al țărilor române față de Poartă. Considerații pe marginea unor izvoare otomane 523
- PAUL CERNOVODEANU, Din nou despre pretendentul Neagu „Vodă” fiul lui „Basarab voevod” (1633—1644) 535
- PARASCHIVA CANCEA, Situația moșierimii din secolul al XIX-lea reflectată în literatura epocii 542

- EUGEN DENIZE, Relațiile lui Francisc al II-lea Rákóczi cu Spania 557

DOCUMENTAR

- DAN POPESCU, Frământări și mișcări țărănești în Banat în primele decenii ale secolului al XIX-lea 571
- TRAIAN RUS, Aspecte privind situația economico-socială a Țării Moților (1918—1940) 581

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- Sesiunea anuală de comunicări științifice a Centrului de cercetări pentru problemele tineretului (*Constantin Mocanu*); Ședință publică de comunicări la Academia R.S.R. (*Marin Aiftincă*); Colocviul „Societății de Istorie a revoluției din 1848” (Paris — martie 1986) (*Dan Berindei*); Cronică 591

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- * * * *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași 1600 — 1859 — 1918*, Coordonatori: dr. Gh. Buzatu, A. Karețchi și dr. D. Vitcu, Edit. Junimea, Iași, 1983, IV+409 p. (*Emeric Mihály*) 595
- TEODOR OCTAVIAN GHEORGHIU, *Arhitectura medievală de apărare din România*, Edit. Tehnică, București, 1985, 349 p. (*Nicolae Stolcescu și Iolanda Țighilii*) 597

- * * * *Momente din trecutul medicinei*, Studii, note și documente, sub redacția dr. G. Brătescu, Edit. Medicală, București, 1983, 988 p.; *Apărarea sănătății, ieri și azi*, Studii, note și documente, sub redacția dr. G. Brătescu, Edit. Medicală, București, 1984, 586 p. (*Andrei Pippidi*) 601
- NICOLAE CIACHIR, GHEORGHE BERCAN, *Diplomația europeană în epoca modernă*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, 520 p. (*Ovidiu Borzan*) 603
- PIERO ZERBI, *Mentalità, ideali e miti del Medioevo*, Col. „Vita e Pensiero”, Milano, 1985, 355 p. (*Alexandru Madgearu*) 606
- IVAN DOROVSKY, *Konstantin Jireček. Život a dílo* (Konst. Jireček. Viața și opera), Brno, 1985; Publicație editată de Universitatea „J. E. Purkyně” din Brno, 230 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 607

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- * * * „Relations Internationales”, nr. 39, automne 1984; nr. 40, hiver 1984 (*Eliza Campus*) 610

REVISTA DE ISTORIE

TOME 39, N° 6

Juin 1986

S O M M A I R E

L'HISTOIRE DE ROUMANIE

- MIHAI MAXIM, À propos du statut *'Ahd* des pays roumains vis-à-vis de la Porte. Considérations en marge de quelques sources ottomanes 523
- PAUL CERNOVODEANU, De nouveau à propos du prétendant „le prince” Neagu „Vodă”, fils du „Voïevode Basarab” (1633—1644) 535
- PARASCHIVA CÂNCEA, La situation de la classe des grands propriétaires fonciers du XIXe siècle reflétée dans la littérature de l'époque 542

- EUGEN DENIZE, Les relations de François II Rákóczi avec l'Espagne 557

DOCUMENTAIRE

- DAN POPESCU, Remous et mouvements paysans au Banat pendant les premières décennies du XIXe siècle 571
- TRAIAN RUS, Aspects touchant la situation économique et sociale du Pays des Moți (1918—1940) 581

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- La session annuelle de communications scientifiques du Centre de recherches pour les problèmes de la jeunesse (*Constantin Mocanu*) ; Séance publique de communications à l'Académie de la R. S. Roumanie (*Marin Aiftință*) ; Le colloque de la „Société d'Histoire de la révolution de 1848” (Paris — mars 1986) (*Dan Berindei*) ; Chronique 591

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- * * * *Aspecte ale luptei pentru unitatea națională. Iași 1600—1859—1918* (Aspects de la lutte pour l'unité nationale. 1600—1859—1918), Coordonnateurs : dr. Gh. Buzatu, A. Karețchi et dr. D. Vitcu, Editions Junimea, Iași, 1983, IV + 409 p. (*Emeric Mihály*) 595
- TEODOR OCTAVIAN GHEORGHIU, *Arhitectura medievală de apărare din România* (L'architecture médiévale de défense de Roumanie), Editions Techniques, Bucarest, 1985, 349 p. (*Nicolae Stoicescu și Iolanda Țighilii*) 597

- * * * *Momente din trecutul medicinei* (Moments du passé de la médecine), Etudes, notes et documents, volume rédigé par dr. G. Brătescu, Editions Médicales, Bucarest, 1983, 988 p. ; *Apărarea sănătății, ieri și azi* (La défense de la santé, hier et aujourd'hui), Etudes, notes et documents, volume rédigé par dr. G. Brătescu, Editions Médicales, Bucarest, 1984, 586 p. (*Andrei Pippidi*) 601
- NICOLAE CIACHIR, GHEORGHE BERCAN, *Diplomația europeană în epoca modernă* (La diplomatie européenne à l'époque moderne), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1984, 520 p. (*Ovidiu Bozgan*) 603
- PIERO ZERBI, *Mentalità, ideali e miti del Medioevo*, Col. „Vita e Pensiero”, Milano, 1985, 355 p. (*Alexandru Madgearu*) 606
- IVAN DOROVSKÝ, *Konstantin Jireček. Život a dílo* (Konst. Jireček. La vie et son œuvre), Brno, 1985 ; Publication éditée par l'Université „J. E. Purkyně” de Brno, 230 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 607

REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

- * * * „Relations Internationales”, no. 39, automne 1984 ; no. 40, hiver, 1984 (*Eliza Campus*) 610

CU PRIVIRE LA STATUTUL DE 'AHD AL ȚĂRILOR
ROMÂNE FAȚĂ DE POARTĂ. CONSIDERAȚII
PE MARGINEA UNOR IZVOARE OTOMANE*

MIHAI MAXIM

Problema cadrului juridic al raporturilor dintre Țările Române și Imperiul otoman în perioada medievală, prin prisma dreptului islamic al popoarelor, a fost pentru prima oară pusă în istoriografia noastră de către regretatul orientalist Aurel Decei, cu prilejul publicării, în 1945, a „capitulății” (tc. *'ahdnāme, sulhnāme*) acordată lui Ștefan cel Mare, după toate probabilitățile în ianuarie-februarie 1481¹. Ea a fost apoi reluată de turcologul Ion Matei, într-un studiu remarcabil, publicat în 1972², care făcea referire specială la raporturile dintre Țara Românească și Imperiul otoman și eare analiza, cu mare finețe, evoluția statutului de *'ahd* al Țărilor Române, în lumina *'ahdnāme*-lelor acordate lor de către sultanii otomani.

Între timp, s-au făcut noi achiziții documentare și interpretative atât în istoriografia noastră, cât și în cea străină. De aceea, în această perspectivă, se impune o reluare a problemei, pentru aducerea ei la zi și pentru sugerarea noilor jaloane și direcții ale cercetării.

*

Din capul locului trebuie precizat că statutul provizoriu, vremelnic al ținuturilor cuprinse în *dār al-'ahd* („Casa legământului”, „Casa pactului”, „Casa păcii”), situat între *dār al-Islām* („Casa Islamului”) și *dār al-harb* („Casa războiului”), este foarte controversat în dreptul islamic. Controversa provine atât din caracterul contradictoriu și imprecis al surselor originale ale dreptului islamic, cât și din faptul că juriconsulții musulmani, ținând de diverse școli, au dat interpretări diferite acestor surse. Pentru a cunoaște „modelul juridic” avut în vedere de otomani în interpretarea statutului de *'ahd* al Țărilor Române, trebuie să coborâm, deci, la aceste surse și interpretări juridice, cât și la izvoarele otomane de cancelarie și narrative. De asemenea, este obligatoriu să confruntăm permanent aceste *principii teoretice* cu *practica* relațiilor româno-otomane. Mai trebuie făcută precizarea că în Imperiul otoman era dominant ritul hanefit (fondat de Abū Hanifa, m. 767), ceea ce ne impune să urmărim textele hanefite, după cum trebuie să reținem, ca o particularitate a dreptului otoman, ponderea mare deținută, alături de *șeri'āt* (dreptul canonic), de așa-zisa legislație laică sau civilă (*kānun*), de dreptul cutumiar (*'ādet*) și de puterea arbitrară a sultanului (*ōrf*)³. În legătură cu aceasta, d'Ohsson, expert în dreptul otoman și care, la 1787, prezintă pentru prima oară, într-o limbă europeană, acest drept, după codul hanefit din secolul XVI, în vigoare încă în timpul primului război mondial, al lui Ibrahim Halebî, intitulat (în arabă) *Multaqâ' ül- 'ūbhur* (Confluențele mărilor)⁴, atrage atenția asupra „derogațiilor făcute de la această lege (în context d'Ohsson se referă la statutul

zimmi-ilor — M.M.), ca și de la multe altele, prin autoritatea sultanilor, în calitate de imami supremi, *potrivit libertății pe care le-o dă în mod expres legislația religioasă de a urma în afacerile publice ceea ce cer timpurile și circumstanțele pentru binele statului și interesul general al poporului musulman* (subl. ns. — M.M.)”⁵. De aici se desprinde, cum ușor se poate vedea, concluzia deconcertantă a capacității pe care o avea suveranul otoman, devenit șeful Comunității islamice după 1517, de a rupe sau încălca orice înțelegere anterioară cu creștinii (deși, în teorie, acestea trebuiau respectate cu sfințenie)⁶ sau de a nu respecta un statut de *'ahd* din bunul motiv — tot teoretic, „legal” — că lucrul e cerut de interesele supreme ale Comunității lui Muhammad (*'Umma*).

Dar să urmărim în continuare câteva exemple din teoria și practica juridică musulmană, care ne pot ajuta să înțelegem mai bine statutul de *'ahd*.

„Prima schiță a statutului de protecție”, cum se exprimă un cercetător recent al dreptului islamic, Alfred Morabia⁷, o găsim în acel *'ahd* (*'ahdnāme*), acordat de însuși profetul Muhammad micii republici creștine a Nadjranului din zona Yemenului, în 632 e.n. Documentul, dealtfel celebru, prevedea ca, în schimbul unor obligații materiale și militare, republica creștină să-și răscumpere pacea, încît „protecția (*dhimma*) lui Allah și garanția profetului Muhammad, trimisul lui Dumnezeu, se întind asupra Nadjranului și împrejurimilor sale, fie asupra bunurilor lor (ale nadjranienilor — n.n.), fie asupra familiilor lor, asupra lăcașurilor lor sfinte și asupra a tot ceea ce se află, cu mic, cu mare, în posesia lor. Nici un episcop nu va fi schimbat de la locul lui, nici un călugăr de la mănăstirea sa și nici un preot de la parohia sa. Nici o umilință nu va cădea asupra lor și nici sînge de răzbunare <pentru fapte> anterioare supunerii <nu va curge>. Ei nu vor fi constrînși, nici supuși la dijme. Nici o turmă <musulmană> nu va călca pe pămînturile lor. Și dacă unul dintre ei își va reclama dreptul său, se va face dreptate în mod echitabil. Ei nu vor fi nici asupritori, dar nici asupriți. . .”⁸.

Așadar, o păstrare nealterată a entității statale, o garantare a neamestecului în treburile interne, o intangibilitate a teritoriului propriu supus autoconducerii.

Acest angajament n-a fost, însă, respectat de arabi. Mai tîrziu, sub 'Umar II (717—720), cînd Islamul stăpînea deja un întins imperiu și Nadjranul nu mai era o zonă de margine, s-a revenit asupra acestui statut, impunîndu-li-se nadjranienilor condiții foarte dure, care le reducea statutul la acela al unei simple provincii, ei înșiși devenind tributari interni (ar. *dhimmi*, tc. *zimmi*) ai imperiului islamic.

Mai mult noroc au avut însă nubienii, în parte creștinați, care, buni arcași și călăreți, au rezistat vreme îndelungată armatelor musulmane și, în consecință, guvernatorul musulman al Egiptului, Ibn Sa'd, a semnat cu ei în 651—652 un pact, impunîndu-le un tribut în robi, numit *baqt* (de la *pactum*)⁹, pact respectat ulterior, în temeiul posibilei reacții violente a nubienilor.

În ultima vreme, au fost traduse în turcește (din arabă) mai multe *'ahdnāme*, care ar fi fost acordate de Muhammad și califii succesori unor principate, orașe și comunități din Siria, Egipt, Irak și Maroc, în cursul expansiunii arabo-musulmane¹⁰.

Bunăcără, textul „capitulației” acordate de Muhammad micului principat evreiesc Ayla din nord-vestul Peninsulei Arabice în anul 9 al

Hegirei (630—631 e.n.) — deși data în sine comportă discuții —, sună astfel :

„În numele lui Allah atotmilos și milostiv. <Acesta> este *amānnāme*-ul (scrisoarea de grație, cartea de iertare — M.M.), dat de Allah și trimisul său, profetul Muhammad, lui Yahya b. Rube (principele Aylei —M.M.) și populației Aylei. Nimeni <dintre musulmani> nu va ataca corăbiile lor de pe mare și caravanele lor de pe uscat. Ei (locuitorii principatului — M.M.) se află sub legământul ('*ahd*) și protecția lui Allah și profetului Muhammad. De acest '*ahd* și această protecție vor beneficia și populația Damascului, Yemenului și cei de pe mare, care se află în legătură cu ei. Cine dintre ei va acționa împotriva acestui '*ahdnāme*, acela nu-și va putea salva trupul și sufletul și va fi la discreția oricui (va putea fi omorât de oricine — M.M.). Se interzice orice piedică pe uscat și pe apă în calea dorințelor lor și a drumurilor lor”¹¹. Evident, în prealabil principatul Ayla acceptase plata unui tribut fix, în bani (*ğiziya*), încasat anual, acest principat cunoscând anterior atît tributul roman, cît și pe cel bizantin. De precizat, după Māwardi, că acest stătuleț a fost scutit (la fel ca și Egiptul și Siria) de aplicarea cutumei beduine de ridicare a femeilor și copiilor și de jefuire a locuitorilor de către luptători¹².

Indiferent dacă asemenea texte sînt sau nu strict autentice, important rămîne faptul că în zonele de margine, de atingere cu lumea nemusulmană, arabii păstrau statele locale, cu șefii lor și cu independența administrativă, în schimbul plății unui tribut și, după caz, al unor obligații militare. În schimb, din puncte strategice din vecinătate, erau supravegheate, prin garnizoane islamice, mișcările acestor entități statale autonome. Aceste drepturi autonome erau garantate prin '*ahdnāme*-le.

Acest regim de '*ahd*, aplicat de arabi în zone-tampon, ca Transoxiana, Armenia și Africa (Khaïrouan, Tunis și Tanger), a fost studiat de M. Chéira, care îl consideră apropiat de concepția romană a *foederati*-lor¹³. Cunoaștem, de exemplu, că în Armenia, deși rezida un guvernator numit de calif, la sud de Erevan, a cărui sarcină consta în primul rînd în supravegherea plății prompte a tributului, arabii, în schimb, nu se preocupau deloc de administrația internă, care a fost lăsată conducătorilor locali (armen. *Ishkhan* și *Nakhharar*, biz. *αρχων*, ar. Bațrik). Aceștia își păstrau pămînturile, dar erau obligați să vină, pe cheltuială proprie, cu un contingent militar la campaniile arabe, cînd era cazul. Din secolul XI principii armeni au căpătat dreptul de a livra tributul sub forma *maktu'*, adică globală și fixă. Armata arabă era cantonată nu în Armenia propriu-zisă, ci în Azerbaigean. Cum se știe, formula statelor tributare a fost larg preluată de statele tîrce, inclusiv de cel selgiuchid, care a precedat Imperiului otoman în Anatolia.

Notăm, de asemenea, faptul că Muhammad a acordat '*ahdnāme*-le și unor comunități creștine, garantîndu-le libertatea cultului. Astfel, arhiva mănăstirii Sf. Ecaterina din Sinai, cercetată de Zdenka Veselá (Praga), păstrează nu mai puțin de 43 de „ilustre cărți de protecție” ('*uhde-i șerife*) de la însuși profetul Muhammad. Indiferent dacă aceste acte sînt sau nu autentice, remarcabil este faptul că ele au fost traduse în turcește, în perioada otomană, fiind respectate de sultanii otomani¹⁴. Un asemenea '*ahdnāme-i nebevî* ('*ahdnāme* al Profetului) a fost inclus și de Feridun Bey în secolul al XVI-lea în celebra sa *Corespondență a sultanilor* (*Mecmu'ā-i münşe'ât üs-selâtin*)¹⁵. Faptul ni se pare semnificativ : otomanii erau sensibili la tot ceea ce venea de la Muhammad și, prin urmare, stu-

diul vechilor *'ahdnāme*-le, cunoscute, fie și în formă coruptă sau falsificată, de *ulemā*-lele și înaltele autorități de stat otomane, trebuie să stea, în continuare, în atenția noastră, ca model îndepărtat al „capitulațiilor” acordate de sultani Țărilor Române.

Trebuie, de asemenea, să studiem *textele hanefite*, altă sursă primordială pentru înțelegerea statutului de *'ahd* al țărilor noastre. Aceasta înseamnă, așa cum preciza Ya'akov Meron (Ierusalim)¹⁶, nu numai studiul textelor din perioada veche (incluzind, ca mari figuri, pe Abū Yūsuf, m. 182 H./798 e.n., și Shaybānī, m. 189/804), dar și al celor din perioada clasică (privind în special texte elaborate în Siria în secolele XI—XII). Cu deosebire va trebui să studiem textele „postclasice”, alcătuite în Siria și Egipt (ca cele ale lui Ibn Nujaym, m. 970/1563), dar mai ales în Anatolia, sub otomani. Între numele ilustre din această categorie amintim: Meūla Khosro (tc. Molla Hüsrev), m. 885/1480, fiu de grec convertit, deținătorul unor înalte posturi judiciare în Imperiul otoman și autorul unei culegeri generale de legi canonice relative la administrația publică, intitulată *Dürer* (Perla) și elaborată în timpul lui Mehmed II, pe la 875/1470¹⁷, Molla Hüsrev avînd filiație din Marghinānī (m. 593/1197) din Asia Centrală; 'Ibrahim ul-Halabī (tc. Ibrahim Halebī), m. 956/1546, cu filiație din Ibn Nujaym, asupra căruia vom reveni; Shaykhzāde (tc. Şeyhzāde), m. 1078/1667, cu filiație din Halebī.

După opinia unei mari autorități în materie de drept islamic, J. Schacht (Oxford), codul lui Halebī, *Multaqa* (tc. *Mülteka*), reprezintă „doctrina cea mai dezvoltată a legii hanefite (*fully developed doctrine of Hanafī Law*)”, „în forma sa ultimă (*in its fully developed form*)”¹⁸. Această lucrare a constituit secole de-a rîndul manualul de bază după care se studia dreptul islamic în *medrese*-lele otomane și a rămas, cel puțin pînă la începutul acestui veac, „textul hanefit standard (*the standard Hanefit text*)”¹⁹. Tradus, cu unele comentarii proprii, sub controlul unui teolog și unui juriconsult otomani, de înaltă clasă, de d'Ohsson, *Multaqa* a avut „un ecou extraordinar în lumca orientalistică”²⁰. Este cazul să notăm că în istoriografia noastră ecoul codului lui Halebī, chiar prin filiera sistematizată și în haina franțuzească ale lui d'Ohsson, nu se înregistrează în opera canteimiriană (*Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane* nu menționează nici numele lui Halebī, nici cel al lui Molla Hüsrev), dar mai ales nu se constată în studiile moderne de istoria relațiilor româno-otomane prin prisma dreptului islamic al popoarelor.

Ibrahim Halebī s-a născut la *Haleb*, de unde-i vine și numele („cel din Alep”), a fost instruit în Egipt, după care, în 1517, trece la Istanbul, unde este *imam*, *hatib* și *müderris* în medreseaua superioară de pe lângă moscheia lui Mehmed II (*Sahn-i Semān*). Moare în 1546, la vîrsta de 90 de ani.

Cele 67 de cărți ale codului său, cuprinzînd legi civile, criminale, morale, politice, militare, judiciare, fiscale și agrare, au fost sistematizate de d'Ohsson, pentru mai multă claritate, astfel: 1. codul religios; 2. codul civil; 3. codul criminal; 4. codul politic; 5. codul militar.

Pornind de la faptul că studiul dreptului canonic, recomandat de însuși Halebī ca „cea dintîi dintre toate științele, o doctrină sfîntă și luminoasă, o legătură puternică și sacră între Dumnezeu și om”²¹, făcea parte din educația șehzadelor, birocraților și ulemalelor, și că fiecare „tribunal” musulman (de fapt, kadiu) dispunea — după cum ne informează chiar d'Ohsson — de cîte cel puțin un exemplar din codul lui Halebī, tradus

și în turcă în secolul al XVII-lea (sub Murad IV), înțelegem, deci, însemnătatea excepțională a acestui cod pentru cunoașterea ritului hanefit.

Potrivit lui Halebî, nu există *dâr al-'ahd*. El menționează doar *dâr al-Islâm* și *dâr al-harb*. După el, ținuturile „restituite” nemusulmanilor, contra unui tribut fix (*maktu'*), anual (așa-zisele „pămînturi tributare” — *arz-i harâğiye*), intră în categoria „țărilor cucerite”, aflate „în întregime la dispoziția suveranului” (în cazul nostru, a sultanului) ²². Această concepție o întîlnim și la Abū Yūsuf (elevul direct și propagatorul cel mai important al doctrinei lui Abū Hanifa), care, de asemenea, în *Cartea haraciului* (*Kitâb al-harâğ*), nu face distincția între un teritoriu 'ahd și unul ținînd de *dâr al-Islâm* ²³.

Prin urmare, cu ajutorul acestei doctrine căutau pașii otomani să justifice *pretenția* lor că teritoriul Țărilor Române, chipurile, „cucerit cu sabia” ^{23bis}, le-ar fi aparținut de drept și că, în virtutea acestui „drept”, ei „dăruiau” domnia candidatului preferat, puteau confisca domnului mazil („hain”) averile și puteau să se amestece chiar în raporturile dintre domn și supușii lor, poruncind arestarea sau trimiterea uora dintre aceștia la Istanbul ^{23c}. De la mijlocul secolului al XVI-lea, această *pretenție*, împotriva căreia românii s-au ridicat cu vigoare, se întîlnește tot mai mult în actele sultanilor.

Potrivit concepției hanefite despre *dâr al-harb* („Casa războiului”), transmisă de Halebî, „prin acest cuvînt generic, se înțeleg toate neamurile străine, chiar cele care sînt în pace și în legătură de prietenie cu statele musulmane” ²⁴. Spre exemplu — adăugăm — francezii și polonii. Avem, deci, o dovadă în plus că în doctrina hanefită nu există zona *dâr al-'ahd*, „Casa Păcii”. Reținem însă că supușii acestor state se numesc *mûsta'amin-i* (beneficiari de *amân*, adică de iertare, din partea musulmanilor). „În toate actele publice sau judiciare, în toate firmanele sau edictele Porții — specifică d'Ohsson — străinii de orice neam ar fi (din această categorie — M.M.) nu sînt niciodată altfel indicați decît prin acest nume *mûsta'amin*” ²⁵. Or, aceleași acte oficiale otomane nu numesc pe români, cel puțin de la mijlocul secolului al XVI-lea înainte, decît *zimmi-i*, pe care codul lui Halebî îi definește ca fiind „toți supușii creștini, evrei sau păgîni, supuși dominației (nu neapărat *administrației* — M.M.) mahomedane, și, prin aceasta, la plata capitației, *ciziye* sau *harâc*” ²⁶. Așadar, diferența dintre categoria nemusulmanilor desemnați prin *mûsta'amin* și cei desemnați prin *zimmi* (deși, pînă la urmă, în sens larg, ambele categorii beneficiază de *amân*) constă, în actele Porții în aceea că primii nu plătesc sultanului nici un fel de tribut, fiind pe deplin independenți, pe cînd ceilalți plătesc fie tributul global (*maktu'*), implicînd un raport de „supunere și devotament” (*ubu-diyyet ve ihlâs*), în concepția Porții, de „închinare”, în viziune românească, de „suzeranitate”, în terminologia europeană, fie capitația internă, ca supuși ai statului musulman.

Așadar, *dâr al-'ahd* pur și simplu nu există în codul lui Halebî, în doctrina hanefită. În temeiul acestei concepții, românii puteau fi considerați, abuziv, ca fiind la „fel ca și celelalte raiale din «țările bine-păzite»” (*sair Memâlik-i Mahruse re'âyası gibi*), cum pretindeau unele firmane sultanale, care mărturiseau astfel intenția sultanului de a extinde și la nordul Dunării regimul de dări și impozite din sudul Dunării ²⁷.

Trebuie adăugat că marile puteri creștine s-au asociat acestei *pretenții* otomane din pur calcul egoist, politic și economic, cu deosebire în epoca modernă, cînd au insistat să se extindă regimul „capitulațiilor” lor comerciale și la Țările Române. „În materie vamală, de exemplu — protesta

violent domnul Țării Românești în fața consulului Franței, la 1846 —, dumneavoastră sinteți cei care refuzați cu încăpăținare să vă supuneți reglementărilor noastre și tarifelor noastre, în timp ce comerțul turc le acceptă fără plingere. Această tendință se observă încă și mai bine în chestiunile juridice, unde se declină cu o nedreaptă neîncredere competența tribunalelor noastre, ca și cum ele n-ar cunoaște și n-ar fi însărcinate să aplice altă lege decît aceea a Coranului”²⁸. Respingind energic această viziune, după care țările noastre erau provincii otomane, șefii lor niște pașale, iar locuitorii — simple raiale, principele român arăta că „această opinie nu e îndreptățită nici *de jure*, nici *de facto*”, subliniind că statele românești n-au fost niciodată cucerite cu sabia, ci că au acceptat în anumite condiții suzeranitatea otomană, păstrindu-și înainte de toate „independența administrativă”²⁹.

Au existat, însă, și mari juriști musulmani, care au admis existența categoriei *dār al-'ahd*. Astfel, celebrul jurist și moralist șafiit, al-Māwardī (m. 1058), aflat în legături strinse cu cercurile califale de la Bagdad, consideră în *Kitāb al-Ahkām al-sultāniyya* („Statutele guvernamentale”), unul din primele tratate de drept public și administrativ islamic, că pămînturile *dār al-'ahd*, restituite de musulmani vechilor proprietari, în schimb plății unui haraci și al altor condiții prevăzute într-un *'ahd*, nu devineau „pămînt al Islamului” (*dār al-Islām*), iar stăpînii lor autohtoni puteau să le vindă sau să le transmită³⁰.

Și *practica* a statuat această concepție, cum am văzut deja în cazul Califatului arab. Înșiși padișahii otomani au acceptat, în practică, existența teritoriilor de *'ahd*³¹, fie prin acte solemne (este vorba de *'ahdnāme*-le), fie prin recunoașteri exprese în unele firmane. Astfel, Murad III, într-un firman din 29 șaban 993/26 august 1585, recunoștea că litigiile din Moldova nu se pot judeca după legea musulmană, „deoarece Moldova nu este *dār al-Islām* (*Boğdan dār al-Islām olmamağın*)”³². Este o afirmație extrem de precasă, întrucît emană de la imamul suprem, de la șeful Comunității mahomedane. Chiar codul lui Halebî, atunci cînd enumără pe *zimmî*-ii din Imperiul otoman, nu menționează pe români, ci numai pe greci, armeni și evrei³³, care trăiau în Imperiul propriu-zis, ca supuși interni, fiind organizați în comunități etnico-confesionale semi-autonome (*millet*=*natio*), *millet-i Rum* desemnînd pe toți creștinii de rit greco-ortodox din sudul Dunării, în frunte cu patriarhul de la Constantinopol. Precizăm că românii nu făceau parte din *millet-i Rum*, întrucît aveau propria lor organizare autonomă, *statală*, cea mai înaltă treaptă a autonomiilor față de Poartă.

Nu intenționăm să evocăm aici toată gama argumentelor, care pledează în favoarea punctului de vedere că țările românești au continuat să fie păstrate în regim de *'ahd* și după mijlocul secolului al XVI-lea: reînnoirea și după această dată a *'ahdnāme*-lelor, chiar dacă mai rar și în forme schimbate, potrivit noilor realități, existența unei *frontiere* între cele două organisme statale — Țările Române și Imperiul otoman, precum și a unor acte de frontieră (*sınurnāme*), care le reglementează, conservarea dreptului de reprezentare prin *kāpu kethüdāsi* (care e altceva decît reprezentantul beilerbeiului, căci este menționat în listele de cheltuieli ale palatelor imperiale din Istanbul, alături de ambasadorii occidentali sau ai marilor state musulmane) etc. Amintim, însă, o nouă categorie de izvoare, pe care trebuie s-o avem în vedere în studiul acestui statut de *'ahd* și anume *fetvā*-lele (*responsa*) jurisconsultului otoman suprem — *șeyh-ül-Islām*-ul.

În aceste sentințe legale, *şeyh ül-Islām*-ul dădea suveranului islamic răspunsul (*el-cevāb*), în realitate justificarea juridică a măsurii pe care urma s-o ia șeful Comunității. Nu numai deciziile în probleme majore de stat, ca pacea și războiul, dar chiar și aplicarea pedepsei capitale unui tributar aveau nevoie de emiterea prealabilă a unei *fetvā*-le ³⁴. Iată de ce trebuie să studiem și aceste izvoare elaborate cu prilejul unor confruntări politico-militare dintre Imperiul otoman și Țările Române sau cu ocazia executării unor domni români din ordinul Porții. Pentru omorirea lui Ion vodă ar fi fost, de pildă, nevoie de o asemenea *fetvā*; va fi acționat în temeiul ei Cigalazāde? În orice caz, pentru prinderea și decapitarea lui Constantin Brâncoveanu s-a luat de la *şeyh-ül-Islām* o *fetvā*, care afirma că „pe cînd era dimpreună în alianță și în înțelegere și avea legămînt cu sultanul (*taraf-ı saltanat ile icmâ' ve ittifak ve 'ahd ve misak üzere iken*), voievodul menționat s-a dat la trădare și abuzuri. . .” ³⁵. Prin urmare, acest excepțional document, publicat recent de Valeriu Veliman, confirmă existența statutului de *'ahd* al Țării Românești și la 1714, precum și emiterea unei *'ahdnāme* pentru Constantin Brâncoveanu, la o dată pe care însă n-o cunoaștem (este, dealtfel, și impresia care se degajă din cronicile interne).

O altă *fetvā*, datînd din 1717, publicată de același turcolog, îngăduie beilerbeului de Van să pornească în expediție de pedepsire, cu oșteni recrutați în sangeacul Nikopol, împotriva creștinilor (*kefere*, textual: „blasfematori”), din Oltenia, care se răsculară împotriva Porții :

„Cînd problema menționată a fost supusă atenției actualului *şeyh-ül-Islām* și multui al oamenilor, savant printre ulemalele preainvățate, eminent printre cei eminenti și pioși, mevlana Ebu-Ishak Ismail — fie ca preainaltul Allah să-i perpetueze virtuțile ! —, s-a dat distinsa *fetva* zicînd : «Dacă ghiaurii din satele aflate dincolo de riul denumit apa Oltului, pendinte de principatul Țării Românești, ai cărui <locuitori> ghiauri au pact cu musulmanii (*keferesi ehl-i islam ile muahidîn olan Eflâk memleketine*), au numit și desemnat peste ei (o) căpetenie dintre dușmani și, aliindu-se cu dușmanii (*harbîler*), au stricat legămîntul (*nakz-i ahd*) și și-au dat în vileag răzvrătirea, luptîndu-se și înfruntîndu-se cu musulmanii, atunci se îngăduie și este necesar să se facă expediție asupra pomeniților, iar ei să fie siliți să-și verse sîngele și să fie luați în robie»” (sublinierile noastre — M.M.) ³⁶. Avem în aceasta *fetvā* ultima piesă otomană oficială la dosarul „capitulațiilor” și, totodată, dovada clară că chiar și după instaurarea așa-zisului „regim fanariot” la 1711/1716 (sau, poate, circa jumătate de veac mai devreme, după cum opinează Andrei Pippidi ³⁷, ori — și mai bine — fără a fixa un moment anume ³⁸), „regim” pe care l-am putea numi mai corect „perioada domniilor greco-fanariote”, nu a intervenit o schimbare radicală a statutului Moldovei și Țării Românești față de Poartă ³⁹. Formal, *de jure*, acest statut a continuat, deci, să fie de *'ahd*, opus în textul documentului ultim citat celui al *harbî*-ilor (locuitorilor din *dār al-harb*), cea dintîi condiție — și simbol, totodată — ale perpetuării statului fiind menținerea în continuare a domniilor creștini, fie ei și din Fanar.

A rezultat, sperăm, limpede însemnătatea excepțională a *fetvā*-lelor pentru studiul problemei noastre. Din păcate, însă, ne lovim aici de greutatea extraordinară : avînd în vedere că fiecare din cei 131 de *şeyh-ül-Islām*-i otomani emitea, în medie, cite 200—300 de *fetvā*-le ⁴⁰ (numai în biblioteca moscheii Aya Sofya se află 55 de volume de *fetvā*-le) ⁴¹, înseamnă că trebuiesc depistate și cercetate circa 26 000—39 000 de piese, redactate în

majoritate în arabă. În plus, doar o infimă parte dintre acestea s-au publicat pînă acum ⁴². Această pistă de cercetare, oricît ar fi de descurajantă, trebuie, totuși, avută în vedere.

Am dori, de asemenea, să atragem atenția asupra unei alte categorii de izvoare: așa-zisele tratate sau memorii (turc. *risāle*), din care, iarăși, doar o parte s-au publicat pînă în prezent. Bunăoară, risale-ul lui Ak-hisari, închinat lui Mehmed III (1595—1603) și publicat integral încă la 1824 de către Garcin de Tassy, în traducere franțuzească, conține un pasaj interesant referitor la Țările Române ⁴³: autorul recomandă sultanului să acorde acestor țări, „răsculate” la 1594, mai multă atenție, căci „de vreo cincizeci de ani” de cînd li s-au lăsat acestea pe mîină, principii lor ghiauri urzesc, pe ascuns, împotriva statului otoman ⁴⁴. Avem, astfel, un indiciu că în ochii otomanilor o instaurare a dependenței țărilor noastre de Istanbul — dar în formula juridico-politică de state tributare și nu de pašaliciuri, pe care o regretă, după cum se vede, Ak-hisari — s-a produs pe la mijlocul secolului al XVI-lea (firește, treptat, după momentul 1538—1541). Informații utile pentru înțelegerea statutului statelor românești față de Poartă găsim și în risăle-urile lui Ali Çavuş și Hezarfenn din secolul al XVII-lea, ca să cităm doar două exemple. Valorificarea acestei categorii de izvoare pentru țările noastre ar merita să se facă într-un studiu special ⁴⁵.

Am amintit aici doar cîteva categorii de izvoare orientale, care trebuie avute în vedere în cercetarea statutului de autonomie al Țărilor Române față de Imperiul otoman, desigur alături de actele oficiale ale Porții, conservate în fabuloasele arhive turcești, și de documentația europeană, inclusiv românească.

Metodologic este, însă, necesar ca, pe lângă cunoașterea dreptului islamic, în fond a dreptului „partenerului” cel mai puternic, se cuvine să avem mereu în atenție și punctul de vedere juridic românesc, deci și propria noastră interpretare și imagine ale acestui statut.

Acest punct de vedere, de veche tradiție romano-bizantină, este relevat de corespondența domnilor moldo-munteni cu Brașovul, Sibiu și Bistrița, în actele adresate monarhilor vecini, în tratatele încheiate cu Polonia și alte state europene chiar după mijlocul secolului al XVI-lea. Este un punct de vedere european, potrivit căruia relațiile între state, inclusiv cele între Țările Române și Imperiul otoman, au un caracter contractual, bilateral, „cu un ireductibil reziduu de egalitate”, iar actele încheiate nu sînt provizorii, ca în concepția islamică, ci de durată, și ele trebuie respectate (romano-bizantinul: *pacta sunt servanda*). Potrivit aceleiași viziuni, țările noastre n-au constituit niciodată parte integrantă a Imperiului otoman, ci au fost doar „închinate” Porții, în anumite condiții, acceptate voluntar și nu cu de-a sila (tradiția *foedus*-ului roman) ⁴⁶. Pe de altă parte, titulatura domnească, clauza „domn din mila lui Dumnezeu” relevă, în concepția românească, menținerea unui raport direct între domn și divinitate chiar și după instaurarea suzeranității otomane efective, fapt care „avea pentru mentalitatea vremii o importanță care n-a fost și nu poate fi îndeajuns subliniată” ⁴⁷. În spiritul viziunii bizantine despre structura puterii monarhice, deja prezentă în *Învățăturile* lui Neagoe Basarab, ca și în culegeri de drept bizantin canonic și laic, ce-au circulat în Țările Române ⁴⁸, domnul român, odată „uns de Dumnezeu”, prin mitropolit, „devenea un autocrat cu o putere și un prestigiu care nu se epuiza în atotputernicia și arbitrarul Porții suzerane. Domnii puteau fi, și erau adesea,

trecători și nevrednici. Dar domnia, ca instituție, rămânea la nivelul construit ideologic și juridic de biserică și de *basileus*⁴⁹. Domnii, în viziune românească, rămân monarhi, „și chiar monarhi bizantini”, inclusiv în epoca fanariotă, când continuă să se aplice conceptul de *princeps optimus maximusque*⁵⁰. În concepția voievodală românească, nu exista o legătură directă de credință între boieri și Poarta suzerană și deci boierii nu se puteau „vicleni” decît față de domnul țării, după cum viața și averile lor nu trebuiau să depindă decît de voința acestuia⁵¹, deci fără amestecul împăratului de la Țarigrad.

În fine, tot metodologic, se impune să avem în vedere și imaginea despre acest statut a terților, precum și compararea autonomiei *de stat* românești cu autonomiile *de pașalic* și cu cele *interne* din Imperiul otoman, dar mai ales cu autonomiile similare, de stat ale Raguzei, principatelor georgiene, Hanatului Crimeii și—într-o anumită măsură—Șerifatului de Mecca și Medina⁵².

Pe scurt, un vast program de cercetări comparatiste și chiar interdisciplinare ne stă, în continuare, în față, în problema abordată aici, program, care necesită unirea eforturilor specialiștilor, lucrul în echipă⁵³.

NOTE

* Comunicare prezentată la Sesiunea științifică a cadrelor didactice și cercetătorilor de la Facultatea de Istoric-Filosofie a Universității din București și Institutul de istorie „N. Iorga”, din 6—7 iunie 1985.

¹ A. Decei, *Tratatul de pace — Sulhname — încheiat între sultanul Mehmed II și Ștefan cel Mare în 1479*, în : „Revista istorică română”, vol. XV, 1945, 4, p. 465—494.

² Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les Pays Roumains (concernant particulièrement la Valachie)*, în : „RÉSEE”, X, 1/1972, p. 66—81 și XI, 1/1973, p. 81—97.

³ M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman*, I, Paris, 1787, p. VI. Și D. Cantemir atrage atenția asupra faptului că voința sultanului („urfen”) constituie și ea sursă de drept (*Istoria Imperiului otoman*, ediția Ios. Hodoș, București, 1876, vol. II, p. 613—614, n. 27. Cf. și Halil Inalcik, *Osmanlı Hukuku'na Giriş. Örfi-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları* (Introducere în dreptul otoman. Dreptul cutumiar al sultanilor și kanun-urile lui Fatih), în : „Ankara Siyasal Bulgiler Fakültesi Dergisi”, c. XIII, 2/1958, p. 102—126; idem, *Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law*, în : „Archivum Ottomanicum”, I, Mouton—The Hague, 1969, p. 105—138. Recent, I. L. Fadeeva, reluînd o apreciere mai veche a orientalistului Uriel Heyd, scria cu justețe că două au fost efectele acestei situații : „1) limitarea aplicării șeriatalului și adaptarea lui la necesitățile în schimbare ale societății și statului otoman și 2) primele încercări de a aplica în societatea musulmană legislația laică” (I. L. Fadeeva, *Ofitzial'nyje doktriny v ideologhii i politike Osmanskoj Imperii/osmanizm—panislamizm/XIX-načalo XX v.*, Moskva, 1985, p. 10.)

⁴ Ya'akov Meron, *The development of legal thought in Hanafi texts*, în : „Studia islamica”, XXX, 1939, p. 116. n. 5.

⁵ M. d'Ohsson, *op. cit.*, I, p. 15.

⁶ Vezi în acest sens recomandările lui Mehmed II și Süleyman I în : *Documente turcești privind istoria României*, întocmit de Mustafa A. Mehmed, vol. I, București, 1976, p. 39 și 63—64; cf. și „tratatul” (turc. *risâle*) din 1653 în : A. S. Tveritinoва, *Agrarnyj stroj Osmanskoj Imperii XV—XVII vv. Dokumenty i materijaly*, Moskva, 1963, p. 93—94.

⁷ Alfred Morabia, *La Notion de Ğihad dans l'Islâm m'diêval (des origines à Al-Gazâlî)*, Lille, 1975, p. 315, n. 115.

⁸ Mihai Maxim, „Capitulațiile” în istoria relațiilor româno-otomane în Evul Mediu, în vol. *Din cronica relațiilor poporului român cu popoarele vecine*, I, București, 1984, p. 80—81.

⁹ A. Morabia, *op. cit.*, p. 316.

¹⁰ Corci Zeydan, *Islam Medeniyeti Tarihi* (Istoria civilizației islamice), IV, Ankara, 1974 (după ediția Cairo, 1905), p. 179—184.

¹¹ *Ibidem*, p. 179.

¹² A. Abel, *La djizya : tribut ou rançon?*, în : „Studia islamica”, XXXII, 1970, p. 16.

¹³ M. Cheïra, *Le statut des pays „'ahd” aux VIIe et VIIIe siècles*, în : *Actes du XXIe Congrès des orientalistes. 1948*, Paris, 1949, p. 275—277.

¹⁴ Zdenka Veselá, *Les Lettres des Sultans Ottomans gardées dans les archives du monastère de S-te Catherine de Sinai*, în : *VII. Türk Tarih Kongresi*, II, Ankara, 1973, p. 451—460; eadem, *À propos de la protection exercée par le gouvernement ottoman sur le monastère de Ste. Catherine au Sinai*, în : „Archiv Orientální”, 37/1969, p. 326—338.

¹⁵ Feridun Bey, *Mecmu'â-i münşe'ât üs-selâtn* (în caractere arabe), Istanbul, 1275 H./1858—1859, p. 32.

¹⁶ Ya'akov Meron, *op. cit.*, p. 73—118 (vezi și tabelul-anexă cu filiația).

¹⁷ M. d'Ohsson, *op. cit.*, I, p. 8.

¹⁸ J. Schacht, *Introduction to Islamic Law*, Oxford, 1964, p. 112; *apud* Y. Meron, *op. cit.*, p. 116, n. 5.

¹⁹ Y. Meron, *op. cit.*, p. 116.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ M. d'Ohsson, *op. cit.*, I, p. 18.

²² *Ibidem*, III, p. 29.

²³ Vezi traducerea lui E. Fagnan, *Le livre de l'impôt foncier*, Paris, 1921.

^{23bis} Asemenea pretenții, pentru Țara Românească în : Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, București, 1974, doc. 14, din 1586, p. 62—68; Tahsin Gemil, *Documente turcești inedite*, în : „Revista arhivelor”, vol. XLIII, 3/1981, p. 353—356, doc. din 1577; pentru Moldova : M. Guboglu, *Paleografia și diplomatia turco-osmană. Studiu și album*, București, 1958, doc. 8, din 1538, p. 133; pentru Transilvania : *Documente turcești*, I, doc. 21, din 1540, p. 33 ș.a.

^{23c} Mihai Maxim, *Haraciul moldovenesc în opera lui D. Cantemir*, în „AUB-Istorie”, an XXIII, 1974, p. 70; idem, *Le Statut des Pays Roumains envers la Porte Ottomane aux XVIe—XVIIIe siècles*, în : „RRH”, t. XXIV, 1—2/1985, p. 47.

²⁴ M. d'Ohsson, *op. cit.*, I, p. 12—13.

²⁵ *Ibidem*, p. 15. Pentru amăn vezi : Du Chauroy, *Législation musulmane sunnite, rite hanéfi*, Code civil, 6-er article (De l'aman), în : „Journal Asiatique”, IV-ème série, tome XVIII (1851), p. 290—321; M. Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Richmond, Virginia (USA), 1955, p. 162—169; A. Morabia, *op. cit.*, p. 331—336.

²⁶ M. d'Ohsson, *op. cit.*, I, p. 15.

²⁷ Mihai Maxim, *L'Autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte au cours de la deuxième moitié du XVIe siècle*, în : „RESEE”, XV, 2/1977, p. 216 ș.a.

²⁸ Din raportul consulului Doré de Ninon către Guizot, document aflat în arhivele Ministerului Afacerilor Străine al Franței; *apud* OllanESCO, *La Roumanie depuis un demi-siècle*, în : „Revue d'histoire diplomatique”, t. XIV, 1900, p. 340; vezi și Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, București, 1977, p. 25—31 („Regimul capitulațiilor”).

²⁹ OllanESCO, *loc. cit.*

³⁰ Cf. și I. Matei, *op. cit.*, I, p. 69.

³¹ Halil Inalcik, art. *Dar al-ahd*, în : *EI²*, II, p. 118—119; J. Schacht, art. *'ahd*, în : *EI²*, I, p. 263; D. B. Macdonald, art. *Dar al-sulh*, în : *EI²*, II, p. 134—135. „Strict canonic, scria regretatul orientalist Aurel Decei — și locuitorii acestor trei țări românești (Moldova, Țara Românească și, mai târziu, Transilvania) erau *dhimmi*, turcește *zimmî*. însă practica politică — admisă și prin analogiile (*kiyâs*) de pe timpul profetului, precum și poziția geopolitică a țărilor românești — le-a indicat turcilor un drum intermediar. Forma și organizația proprie a statelor românești era de preferat să rămână tale quale, iar obligațiunile financiare-feudale trebuiau să fie îndeplinite nu de *zimmî*, adică de contribuabili izolați, ci de statul însuși, prin organul său suprem, care este domnul. E o împăcare, această practică politică, între *civitas Allahi*, pe care musulmanii erau ținuți s-o realizeze, și între realitățile feudalismului european, în cadrul căruia se formaseră și Țara Românească și Moldova” (*Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 139).

³² Mihai Maxim, *L'Autonomie*, p. 210.

³³ M. d'Ohsson, *op. cit.*, III, p. 45.

³⁴ Abdelmagid Turki, *Situation du „Tributaire” qui insulte l'Islam*, în : „Studia islamica”, XXX, 1969, p. 67.

³⁵ Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane 1711—1821. Documente turcești*, București, 1984, doc. 11, p. 85—87.

³⁶ *Ibidem*, doc. 24, p. 108—111. Pentru interdicția islamică a luării tributurilor în robie, vezi : Mawerdi, *Les status gouvernementaux, ou règles de droit public et administratif*, traduits et annotés par E. Fagnan, Alger, 1915, p. 287. La 1574, după reprimarea „revoltci” lui Ion vodă, Poarta a cerut hanului Crimeii și propriilor săi bei și spahii să rcturneze în Moldova, contra-cost, pe prizonierii moldoveni, căci „raialele triputare (*haraçgüzâr*) nu pot fi făcuți robi” (Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, București, doc. 12, p. 48—49).

³⁷ Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVIII*, București, 1983, p. 215—217.

³⁸ Este și opinia lui Valeriu Veliman, în temeiul documentelor turcești (*op. cit.*, p. 11—12).

³⁹ Mihai Maxim, *Le Statut des Pays Roumains*, p. 49—50.

⁴⁰ I. H. Danişmend, *Osmanlı Tarihi İzahlı Kronolojisi* (Cronologia explicativă a istoriei otomane), cap. *Osmanlı Devleti Erkânı* (Marii dregători ai statului otoman), Türkiye Yayınları f.a., p. 168; Uriel Heyd, *Some aspects of the Ottoman felvâ*, în : „BSOAS”, XXXII, 1/1969, p. 46.

⁴¹ I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* (Organizarea științei în Imperiul otoman), Ankara, 1965, p. 197, n. 2.

⁴² *Ibidem*, p. 195—203; M. Belin, *Feloua relatif à la condition des Zimmis et particulièrement des chrétiens en pays musulmans, depuis l'établissement de l'islamisme, jusqu'au milieu du XVIIIe siècle*, în : „Journal Asiatique”, Quatrième série, t. XVIII (1851), p. 417—516; *Journal de la bataille de Lépante, présenté et commenté par François Garnier*, Paris, 1956, p. 52 etc. Pentru colecții de felvâ-le, vezi M. d'Ohsson, *op. cit.*, I, p. 18.

⁴³ *Principes de Sagesse touchant l'Art de Gouverner par Rizwan-ben-abd'oul-mannan-Ac-hisari*, traduit du turk par M. Garcin de Tassy, în : „Journal Asiatique”, IV, 1824, p. 213—226, 283—290.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 284 și urm.

⁴⁵ Cf. Mihai Maxim, *Izvoare noi privind declinul statului otoman : HABNÂME și KITÂB-I MÜSTETÂB (inceputul veacului XVII)*, în : „A.U.B. Istorie, an XXVII, 1978, p. 136—138.

⁴⁶ *Cronica lui Ioan Neculce, copiață de Ioasaf Lû u. Manuscrisul „Mihail”*, ediție de Zamfira Mihail și Paul Mihail. Cuvînt înainte de Ștefan Ș. Jănescu, București, 1980, p. 73; Valentin Al. Georgescu, *Bizanzul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București 1980, p. 128.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 127; vezi și A. Pippidi, *op. cit.*, p. 14—19.

⁴⁸ Sintagma alfabetică a lui Matei Vlastares (1335), rinduită în ordinea alfabetului chirilic de episcopul Macarie de Roman din porunca lui Alexandru Lăpușeanu; nomocanonul lui Manuil Malaxos (1561—1563); pravila de la Putna a ritorului Lucaci (1581), editată în 1971 de I. Rizescu; *Cartea românească de învățătură*, tipărită în Moldova la 1646 (și București, 1961); *Îndreptarea legii* tipărită în Țara Românească la 1652 (și București, 1962) etc. Inventarul acestor culegeri și al altora la Val. Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 106—120.

⁴⁹ Val. Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 128.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 129.

⁵¹ *Ibidem*, p. 137—138.

⁵² Mihai Maxim, *Le Statut des Pays Roumains*, p. 32—37 (cu cele trei trepte ale autonomiilor față de Poartă și bibliografia aferentă).

⁵³ Este și unul din scopurile creării Laboratorului de studii otomane de pe lângă Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității din București, în iunie 1985.

À PROPOS DU STATUT 'AHD DES PAYS ROUMAINS VIS-À-VIS DE LA PORTE. CONSIDÉRATIONS EN MARGE DE QUELQUES SOURCES OTTOMANES

Résumé]

Pour étudier le statut des „territoires des tributaires” (*dār al-'ahd*), catégorie intermédiaire entre les „territoires de l'Islâm” (*dār al-Islâm*) et les „territoires de la guerre” (*dār al-harb*) et sujet de controverses entre les différentes écoles juridiques musulmanes, il faut recourir non seulement aux sources juridiques mais aussi à la pratique. En ce qui concerne les sources juridiques musulmanes, l'auteur s'arrête sur quelques *'ahdnâme* accordées par le prophète lui-même aux États et communautés non-musulmanes, sur le code d'Ibrahim Halebî, du XVIe siècle, traduit et arrangé à l'européenne entre 1787 et 1824 par M. d'Ohsson, code qui expose la doctrine d'Abū Hānīfa, dominante dans l'Empire ottoman, sur les inter-

prétations d'al-Māwardī, de même que sur quelques *fetvā* des *seyh-ül-Islām* ottomans concernant le statut *'ahd* des Pays Roumains. Mais, afin de mieux comprendre ce statut, il faut aussi tenir compte de la conception juridique roumaine, de l'image des „tiers” sur ce statut et, surtout, de la pratique. Celle-ci, contradictoire elle-aussi, peut-être étudiée en s'appuyant sur les documents officiels ottomans et roumains ainsi que sur les sources narratives telles que les *risale*, c'est-à-dire les „traités” ou „mémoires” politico-juridiques ottomans.

L'auteur croit qu'il serait utile d'examiner le statut *'ahd* des Pays Roumains sous un angle pluri-disciplinaire et comparatif, à savoir dans l'ample cadre des autonomies envers la Porte ottomane durant toute la période médiévale et moderne.

DIN NOU DESPRE PRETENDENTUL NEAGU „VODĂ” FIUL LUI „BASARAB VOEVOD” (1633—1644)

PAUL CERNOVODEANU

Se știe că strălucita biruință repurtată de Matei Basarab în împrejurimile Bucureștilor asupra fiului lui Alexandru Iliș al Moldovei, Radu Iliș, și a boierilor munteni ostili, sprijiniți de tătari, în octombrie 1632, i-a consolidat și legitimat, incontestabil, înscăunarea. Poarta a trebuit să se incline și să accepte politica „faptului împlinit” în dorința de a evita o complicare a situației în principate și un conflict deschis cu Abaza pașa de Siliștra, susținătorul lui Matei ¹, într-o perioadă în care trecea prin dificultăți și în Persia. De aceea, acceptând oferta făcută de voievod de a tripla plata haraciului numai pentru ca țara să aibă dreptul să-și aleagă singură domnul, sultanul Murad al IV-lea a trimis la București pe imbrohorul Suleiman aga ², sosit la 15/25 decembrie 1632 să-i întărească steagul domniei, capturat de la Radu Iliș, după cum atestă și cronicile otomane datorate lui Kiatib Celebi și Mustafa Naima ³.

Matei Basarab însuși, în fruntea unei impresionante delegații, alcătuită — după mărturia rezidentului olandez la Poartă Cornelius Haga ⁴ — din vreo 600 persoane de vază, în rîndul cărora se numărau mitropolitul, episcopul de Rînnic, o seamă de boieri, clerici și oșteni, a părăsit Bucureștii în 16/26 decembrie împreună cu imbrohorul sultanului ⁵ spre a căpăta la Istanbul investitura. Totodată — separat de Abaza pașa — principele Transilvaniei Gheorghe I Rákóczi a intervenit din nou la Poartă în sprijinul lui Matei, recomandîndu-l prin kapukehaiaua sa István Szaláncki ca „un adevărat iubitor de țară și îndrăgostit de sărăcime” ⁶.

În intervalul șederii sale la Poartă între 5/15 ianuarie și 18/28 februarie 1633, Matei vodă a reușit să spulbere calomniile și plîngerile vrăjmașilor săi, boierii răzvrățiți trimiși cu pîra din Moldova de Alexandru Iliș, precum și cele ale socrului lui Radu Iliș, bogatul și influentul dregător grec Kurt Celebi, iar după ce a acceptat să plătească și datoriile nenorocosului pretendent a obținut pînă la urmă, la 3/13 februarie, un nou steag de domnie de la sultan ⁷. Triumfător pe toată linia — după cum relatează apoteotic „Letopisețul Cantacuzinesc” — „au purces Matei vodă de la Țarigrad, mesiața fev<ruarie> 18 dni, luni ... iar dacă au trecut ... Dunărea și au ajuns pã locul românesc, iar săracii îi eșia înainte și de părere bună îi așternea pînze pe cale, ca să nu-i calce calul pre pãmînt ... și au intrat în scaun în București duminică martie 10 zile duminică. Și au fost mare bucurie și veselie la toată țara de la mare pînă la mic și mulțumia ... de domn bun și milostiv ...” ⁸.

În timpul cît s-a aflat la Poartă, Matei Basarab a acționat nu numai pentru a-și consolida domnia și a obține investitura sultanului, ci, în strînsă colaborare cu kapukehaiaua transilvăneană István Szaláncki — activînd bine înțeles cu asentimentul principelui Gheorghe I Rákóczi — s-a gîndit

să-și ia revanșa împotriva lui Alexandru Iliăș al Moldovei, cel ce urzise toate relele împotriva sa și era foarte nepopular, stîrnind și acolo opoziția partidei boierești antigrecești și să-l înlocuiască din scaunul domniei cu un aliat de nădejde. Acesta a fost găsit în persoana unui „Neagu, fiul lui Băsarab voevod”. Iată ce raporta Szalánczi lui Rákóczi, la 7 martie st. n. 1633, după plecarea lui Matei spre Țara Românească: „... m-a căutat un fiu de voevod al lui Basarab din Țara Românească, cu numele de Neagu, care este rudă cu Matei voevod, deoarece și mama lui Matei voevod a fost fiica marelui Basarab voevod (sublinierea noastră = n.n.). După judecata mea și Matei voevod va ruga pe Măria Ta cu privire la acest Neagu și ar fi de dorit ca milostenia Măriei Tale să-l recomande pe acesta, împreună cu Matei voevod, lui Abaza pașa ... ”⁹. Așadar, Matei Basarab a dorit în primăvara lui 1633 repetarea „scenariului” înscăunării sale, adică obținerea tronului Moldovei pentru acest Neagu, prin sprijinul la Poartă al lui Rákóczi și al influentului pașă de Silistra, Abaza, sudind astfel toate cele trei țări române print-o alianță puternică.

Dar mai întii să vedem cine putea fi acest pretendent? În vechea noastră istoriografie — datorită unor confuzii și a nefolosirii izvoarelor — s-a crezut mai întii că Neagu a fost un competitor chiar la tronul lui Matei Basarab, fiind identificat în mod greșit de N. Iorga cu unul din boierii dușmani ai voevodului la 1632, anume Neagu aga din Strimba¹⁰ (care a și murit dealtfel înainte de 20 mai 1634)¹¹ iar de Șt. Greceanu, tot atît de eronat, cu Neagul postelnicul, fiul lui Mihai din Tirgșor și frate cu viitorul Antonie vodă din Popești¹². În sfîrșit, I. C. Filitti a considerat că Neagu, în temeiul titulaturii sale, ar putea trece drept un fiu natural al lui Radu Șerban¹³, trecînd cu vederea faptul că acest domnitor nu și-a zis niciodată „Basarab” și că a murit în pribegie la Viena, pe lângă împăratul creștin, ca necredincios Porții iar un vlăstar al său nu putea găsi vreo ocrotire la turci, cu un tată „hainit”. Toți acești trei istorici au făcut abstracție de faptul că Neagu — menționat de izvoare în intervalul 1633 — 1644 — este înțilnit ca trăind numai la Constantinopol și niciodată în țările române, unde se pare că n-a pus vreodată piciorul. Cea mai plauzibilă ipoteză¹⁴ în privința personajului în chestiune ni se pare aceea care vede în acest Neagu, un posibil fiu al aceluiași pretendent domnesc „Basarab Vaiivoda”, de care aminteste raguzanul Aloisio Radibrad în raportul său către arhiducele Mathias din 29 noiembrie 1599. Acest „Basarab Voevod” a acționat împotriva lui Mihai Viteazul, cu sprijin turcesc, în vremea cînd marele voievod se afla în campania sa victorioasă din Transilvania. Pretendentul a sosit la București în noiembrie 1599, dar a fost repede izgonit din scaun de oastea trimisă de Mihai, care lăsase ca locțiitor pe marele vornic Dumitru din Cepturi¹⁵. Neagu, amintit cum am spus din 1633, putea fi fiul acestui Basarab de la 1599. Iar dacă este cazul să admitem filiații posibile, am putea face legătura pe linie ascendentă și cu un alt pretendent de la 1566 — menționat de N. Iorga¹⁶ — anume Nicolae Basarab, fiul marelui ban Barbu (III), nepotul lui Neagoe Vodă Basarab¹⁷ și scoboritor evident din neamul Craioveștilor. În felul acesta s-ar explica poate și înrudirea lui Neagu cu Matei Basarab și el un vlăstar al neamului Craioveștilor. În ceea ce privește rudenia pretendentului cu Matei, după mama acestuia, ea ne apare ca mult mai obscură. Deși despre mama lui Matei, Stanca, se cunosc atît de puține date, atribuindu-i-se apartenența la neamul boierilor din Hotărani¹⁸, totuși informația lui Szalánczi potrivit căreia ea ar fi fost fiica aceluia „Basarab Vaiivoda”, tatăl

amintitului Neagu, nu ni se pare verosimilă. Importantă rămîne doar atestarea kapukehailii transilvănene că Neagu era rudă cu Matei Basarab, că voievodul *recunoștea această rudenie* și că îl susținea pe lângă Rákóczi și Abaza pașa pentru obținerea scaunului de domnie al Moldovei.

Rákóczi a răspuns favorabil amintitei cereri — după ce a obținut și promisiuni financiare de la pretendent — informându-l din Alba Iulia pe Szalánczi la 20 martie st. n. 1633 de următoarele : „Am luat scrisoare de credință de la fiul lui Basarab voevod . . . iar dacă Matei voievod ne va ruga, noi cu mare plăcere sîntem alături de el . . . însă numai împăratul cel mare <sultanul = n.n.> să dea încuviințare fiului lui Basarab voievod” anexîndu-i și înscrisul pretendentului : „Eu Neagu Vodă, fiul voievodului Basarab al Țării Românești, făgăduiesc cu credința mea că dacă voi fi ales domn al Moldovei, prin voința mea voi plăti Măriei Sale principelui Gheorghe Rákóczi, actualul voievod al Transilvaniei, în fiecare an cîte 5000 ducați de aur, din care sumă jumătate o voi plăti după trei luni de la luarea scaunului și în afară de aceasta în fiecare an, prin solul meu cel mai de văză, voi trimite Măriei Sale daruri domnești și voi fi un vecin foarte ascultător și voi făgădui credință și ascultare”¹⁹. Decamdată la 27 aprilie 1633 „Neagul voevoda, *snă pokoinago* Băsărab voivoda” se împrumuta la Constantinopol, cu o mie de galbeni — bani pentru cheltuială — de la nobilul ardelean Pál Káresztéssi, pe care urma să-i restituie la luarea domniei Moldovei²⁰.

Dar socotilele pretendentului — sprijinit de Matei Basarab și Rákóczi — au fost însă răsturnate prin răscoala cu caracter evident antigrecesc din aprilie 1633, inițiată de Vasilie vornicul (viitorul domn Vasile Lupu) care a izgonit din scaun pe Alexandru Iliăș ce a pribegit la Poartă. Deși nutrea ambiția de a ajunge domn, Vasilie vornicul, a manevrat cu multă abilitate ca să aibă timp să-și consolideze situația și atunci a propus la tron pe pribeagul Miron Barnovschi, necredincios față de sultan fiind stabilit în Polonia. Acesta a fost sfătuit în mod perfid de Vasilie să meargă la Istanbul să ceară sultanului odată cu iertarea și investitura, deși era convins că Miron o să-și piardă capul²¹. Asemenea urzeli n-au rămas necunoscute lui Matei Basarab, care, dacă și-a văzut speranțele înșelate în privința lui Neagu, a înțeles să sprijine pe Miron ; cu prilejul trecerii acestuia prin București, în drum spre Poartă, Matei a încercat să contracareze acțiunile lui Vasilie vornicul, ce a părăsit pe domnul său, întorcîndu-se cu mare grabă în Moldova²². Iată cum descrie incidentul pana atît de iscusită a cronicarului Miron Costin : „Lupul Vasilie vornicul, vădzîndu că-i a merge <lui Barnovski = n.n.> pe la Matei vodă, *carele știia den Țarigrad toate îmbletele lui* <sublinierea noastră = n.n.> au nevoit cu toate mijloacele să se întoarcă înapoi în țară . . . Deci, ca un creștin Barnovschi vodă ce era la hire, l-au slobodzitu. Iar dacă s-au adunat cu Matei vodă și au oblicit Matei vodă că s-au întorsu Lupul vornicul, îndată au răpedzit după dînsul, să-l întoarcă. Ce, să pázisă bine Lupul Vasilie vornicul cu mărșul și nu l-au apucat în cale. Nice era în puterea lui Barnovschi vodă să trimață aici în țară, să-i facă vreunu rău Lupului vornicului, ne fiindu încă cu domniia dată și stîndu după grijea lucrurilor sale”²³. Așadar, acesta a fost *primul conflict* cunoscut între Matei Basarab și Vasile Lupu, ce nu ajunsese încă la domnie și care nu va uita mai tîrziu să încerce a se răzbuna în fel și chip pe adversarul său, deoarece fusese în mare primejdie de a fi prins și neutralizat de zisul voievod. Un fapt este cert și anume că în 1633—1634 Matei, cu tot sprijinul lui Rákóczi și al lui Abaza pașa,

n-a fost în măsură să-și impună pe ruda sa Neagu în scaunul de la Iași și nici măcar să aibă acolo un domn aliat. Miron Barnovski, cu care se înțeleșese, a fost ucis la Istanbul la 2 iulie 1633 ²⁴ din porunca sultanului iar scurta revenire la tron a lui Moise Movilă între iulie 1633 — aprilie 1634 nu i-a fost de nici un folos. În mod tenace Vasile vornic și-a continuat lupta pentru domnie pe care a căpătat-o pînă în cele din urmă în aprilie 1634; la Iași se instala așadar un *inamic declarat* al lui Matei, care nu se va sfii, de altfel, foarte curînd să-și manifeste ostilitatea ²⁵. Soluția de „schimb” a lui Matei, cu pretendentul Neagu, devine din această epocă din ce în ce mai neviabilă. Din 1634 nu avem decît o știre răzleată despre pretendent transmisă lui Rákóczi de către kapukehaia István Réthi la 20 aprilie cu următorul cuprins: „Zilele trecute mi-a făcut cunoscut acel voevod Neagu (care a scris și Măriei Tale) că a fost anunțat printr-un slujitor al său că pe lingă împărat <sultan = n.n.>, stă pentru el și Bekir pașă, care e credincios padișahului” ²⁶. Deci mereu eforturi de a obține ceva, măcar o cit de vagă promisiune de la mai marii Porții. La 21 martie 1635 cînd același Réthi anunța stăpinului său că „situația lui Matei vodă este slăbită” — după cum știm ca urmare a unui complot boieresc ²⁷, ce, din fericire, a eșuat — la Istanbul „zi și noapte voievozii Radu, fiul lui Alexandru, Leon vodă și Neagul vodă Basarab bat din poartă în poartă să ajungă domni, însă peste două săptămîni se va hotărî cine va cîștiga” ²⁸. De unde rezultă că la Poartă se aprecia în acel moment că Matei urma să-și piardă scaunul de domnie, pronostic ce s-a dovedit complet fals. La sfîrșitul anului 1635, la 5 decembrie, noua kapukehaie a lui Rákóczi, Boldisár Sebessi, înștiința pe principe că-i trimisese o scrisoare prin călărașii din Țara Românească, unde era „legată” <inclusă = n.n.> și o scrisoare a pretendentului Neagu Basarab ²⁹. Speranțele acestuia de a dobîndi scaunul de domnie al Moldovei deveneau din ce în ce mai firave odată cu scurgerea timpului în pofida unei noi scrisori de credință adresată lui Rákóczi la 27 noiembrie 1637 ³⁰, în care-și punea toate speranțele sau a misivelor din 15 și 29 septembrie 1638 ³¹ unde „cu fața pîn la verdele pămînt” se ruga de principe să nu fie dat uitării.

Ultima știre pe care o mai deținem asupra acestui pretendent Neagu, fiul lui Basarab voevod, rudă fără noroc a lui Matei Basarab, datează din 6 august 1644 și este în legătură cu o încercare necunoscută de complot a lui Vasile Lupu la Poartă, care — în pofida promisiunilor sale de păstrare a păcii — nutrea gînduri de răsturnare a lui Rákóczi din Transilvania și a lui Matei vodă din Țara Românească.

Iată ce raporta din Istanbul kapukehaia Hajdú György la 6 august 1644 principelui: „La 3 august au venit aici scrisori de la Lupul voevod către vizir ³². Despre ce anume scria și în ce scop, n-am putut afla nici-decum. Au fost aduși și bani foarte mulți ce au fost depuși în siguranță. Nici aceasta nu știm cu ce scop. Dar aseară solii moldoveni au primit răspuns și vizirul le-a dat și o scrisoare. Circulă zvonul că Lupul vodă a cerut voie pentru a-și căsători fiica și la această solicitare a primit încuviințare. Zvonul îl răspîndește cu toată siguranța însuși solul că fata <cea mare> a lui Lupul a și fost măritată ³³ iar că pe cealaltă fată ³⁴ Vodă a promis-o lui Moise Székely ³⁵, făgăduind că va plăti și 150 000 de taleri la Poartă pentru ca Moise să fie luat de aici și dus <ca principe = n.n.> în Transilvania. Numai să apuce el să ajungă la Vodă <în Moldova = n.n.> că va avea <acesta> grijă de dînsul. Faptul a fost confirmat și de *Neagu vodă* <sublinierea noastră = n.n.>. Am mai auzit astăzi 6 august tot de la

acest căpitan Cirstea <informatorul lui Hajdú = n.n.> că ieri dintr-un ascunziș acesta a observat că sluga lui Moise Székely a vorbit cu un slujitor moldovean într-un chip foarte prietenesc, înțelegînd la urmă, că au spus în românește : „Să dea Dumnezeu să fie așa precum am dorit”. Și îmbrățișîndu-se s-au arătat foarte prietenoși unul față de celălalt. Solii moldoveni au mai vorbit des aici cu reprezentanții chesarului <împăratului de la Viena = n.n.> ³⁶. Se spune că în momentul în care vor fi trimiși acolo, solii moldoveni vor afirma că pînă cînd nu va fi schimbat Rákóczi, pace nu va fi. De asemenea ei nu se împacă nici cu Matei Vodă și e mai bine ca Moise să fie adus cît mai de grabă de aici” ³⁷. După cît se vede o intrigă complicată în care Vasile Lupu dorea să-și elimine adversarii, iar în locul lui Rákóczi să fie instalat principe al Transilvaniei Moise Székely, fiul celui învins și ucis d. Radu Șerban în lupta de lângă Brașov, hărăzit a deveni ginerele domnului Moldovei. Despre această conspirație a aflat în parte și pretendentul Neagu voevod, care s-a grăbit să avertizeze kapukehaiaua transilvăneană de intrigile țesute la Poartă împotriva stăpînului său ca și a rudei lui domnești din Țara Românească, Matei Basara b. După această dată pierdem urma lui Neagu voevod pe care nu-l mai întîlnim amintit în izvoarele vremii, fiind posibil să fi murit. Oricum ultima sa apariție pe scena istoriei a contribuit la dezvăluirea unor urzeli pe care Vasile Lupu le țesea cu febrilitate la Poartă împotriva lui Matei și a lui Rákóczi, tocmai în 1644, cînd aparent raporturile între adversari se îmbunătățiseră ³⁸. De aici și concluzia că relațiile dintre Matei Basarab și Vasile Lupu au fost conflictual-antagonice *de la bun început* și că, în pofida unor scurte și aparente împăcări, ele s-au menținut într-o permanentă ostilitate pînă la răfuiala finală din 1653 și alungarea din scaun a turbulentului domn al Moldovei.

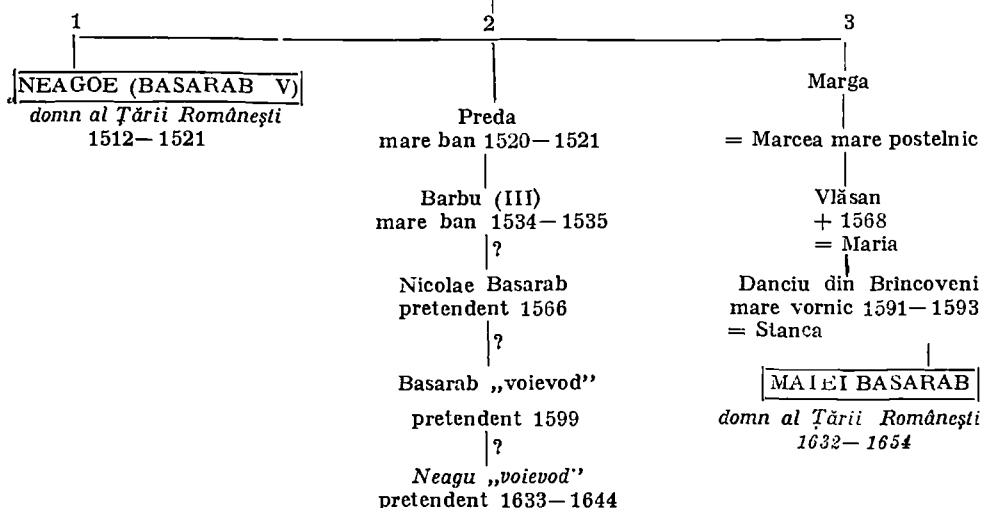
Posibila inrudire între Matei Basarab și Neagu „vodă” fiul lui „Basarab voevod” (1633)

PÎRVU (I) CRAIOVESCU

+ 1512

vornic

= Neaga

¹ Vezi împrejurările generale ale luării domniei de către Matei la Nicolae Stoicescu, *Lupta lui Matei din Brincoveni pentru ocuparea tronului Țării Românești*, în „Revista de istorie”, tom. 35 (1982), nr. 9, p. 985—1002.

² *Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopiseșul Cantacuzinesc* (ed. C. Grecescu și D. Simonescu), București, 1960, p. 103.

³ *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. II (ed. M. Guboglu), București, 1974, p. 93; vol. III (ed. Mustafa Mehmed), București, 1980, p. 74.

⁴ Vezi raportul său către Stările Generale din 15 ianuarie st.v. 1633 la N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, București, 1902, p. 198, nr. XLVI.

⁵ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 103.

⁶ Ioan Lupaș, *Începutul domniei lui Matei Basarab și relațiunile lui cu Transilvania*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., seria a III-a, tom. XIII (1933), p. 353.

⁷ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 105.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Levelek és Okiratok I Rákóczy György keleté összeköttetése történeléhez, 1631—1648* (Scrieri și documente privitoare la relațiile orientale ale lui Gh. I. Rákóczi, 1631—1648), (ed. Szilágyi Sándor), Budapest, 1883, p. 94. Adresăm aici velle noastre mulțumiri colegilor Kinga Tüdös și dr. Lajos Demény pentru ajutorul acordat la traducerea textelor din limba maghiară.

¹⁰ N. Iorga, *Studii și documente ...*, IV, *Prefață*, p. CLXXXI: IX, București, 1905, p. 13.

¹¹ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971, p. 216.

¹² Radu vel logofăt Grecianu, *Viața lui Constantin vodă Brâncoveanu* (ed. Ștefan D. Grecianu), București, 1906, *Note și anexe*, p. 332, 334—337: despre Neagu a mai scris și M. Ciuntu, *Pretendenții domnești în sec. XVII*, București, 1940, p. 55—57.

¹³ I. C. Filitti, *Despre doi candidați la domnie din prima jumătate a secolului al XVII-lea: Mihai cămărașul și Neagu vodă*, în „Arhivele Olteniei”, XIV (1935), nr. 79—82, p. 198—199.

¹⁴ Enunțată pentru prima oară de Constantin Rezachevici, *Radu Șerban și epoca sa — Teză de doctorat* —, București, 1978, p. 721—722 (ms. dactilografiat).

¹⁵ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XII, București, 1903, p. 520, nr. DCCCXXXIV și p. 608—609, nr. CMLXVI.

¹⁶ N. Iorga, *Pretendenții domnești în secolul al XVI-lea*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., seria a II-a, tom. XIX (1898), p. 227—229.

¹⁷ Idem, *Pretendentul Nicolae Basarab în Elveția*, în „Analele Academiei Române”, seria a III-a, M.S.I., tom. XII (1931), p. 41—43. Cf. și George D. Florescu, *Vintilă I din Cornăjeni (n.c. 1480/90—c. 1553)*, cu note asupra boierilor și dregătorilor din prima jumătate a veacului al XVI-lea în Țara Românească, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci și cinci de ani de la moartea lui (1875—1918)*, București, 1944, p. 240, n. 2. Ipoteza este împărtășită și de genealogul Dan Pleșia.

¹⁸ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători ...*, p. 49.

¹⁹ *Levelek és Okiratok ...*, p. 105—106.

²⁰ N. Iorga, *Studii și documente ...*, IV, p. 107, nr. VI.

²¹ Aurel Golimas, *Un domnitor — o epocă. Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, Voievod al Moldovei*, București, 1980, p. 154—156.

²² *Ibidem*, p. 166—167.

²³ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*, în *Opere* (ed. P. P. Panaitescu), București, 1958, p. 101.

²⁴ A. Golimas, *op. cit.*, p. 201.

²⁵ N. Stoicescu, *Matei Basarab (20 septembrie 1632 — 9 aprilie 1654)*, București, 1982, p. 95.

²⁶ *Levelek és Okiratok ...*, p. 192.

²⁷ Cf. și Ștefan Andreescu, *Un episod al relațiilor moldo-muntenene în timpul lui Matei Basarab* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, vol. XX (1983), p. 427—431.

²⁸ *Levelek és Okiratok ...*, p. 230. Este singura dată când Neagu apare ca posibil candidat la tronul Țării Românești spre a înlocui, la caz de nevoie, pe ruda sa Matei vodă, față de care se arată, însă, totdeauna credincios. Mai vezi și Ion Sirbu, *Matciu-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen 1632—1654*, Leipzig, 1899, p. 62 și p. 84—85.

²⁹ *Levelek és Okiratok ...*, p. 334; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, București, 1937, p. 352, nr. 273.

³⁰ *Levelek ...*, p. 519.

³¹ N. Iorga, *Studii și documente ...*, IV, p. 107, nr. VII și p. 108, nr. VIII.

³² Mehmed Samiz pașa, mare vizir otoman (31 ian. 1644 — 17 dec. 1645).

³³ Este vorba de Maria, căsătorită cu nobilul lituanian Janusz Radziwill, dar nunta a avut loc în realitate un an mai târziu, adică la 5 februarie st. n. 1645 cf. Miron Costin, *op. cit.*, p. 120—121 și relatările lui János Kemény și Eberhard Werner Happel, în *Călători străini despre țările române*, vol. V, București, 1973, p. 135—137 și p. 643—648.

³⁴ Ruxandra, măritată mai târziu, la 1 sept. st. n. 1652, cu Timuș Hmelnicki, fiul hatmanului căzăcesc al Ucrainei, Bogdan, cf. Miron Costin, *op. cit.*, p. 134—135 și relatările unui anonim german în *Călători . . .*, V, p. 471—478.

³⁵ Era fiul lui Moise Székely, fost principe al Transilvaniei (mai — 17/27 iulie 1603) și al Anei Kornis, trăind ca pribeag la Poartă, cf. Miklós Vass, *Székely Mozes erdelyi fejedelem életrajza* (Biografia lui Moise Székely, principele Transilvaniei), Budapest, 1897, p. 9. Caracterul versatil al lui Vasile Lupu este dovedit și prin faptul că, mai înainte cu un an, el se gindea să pună la cale uciderea tinărului Moise Székely spre a fi pe placul lui Rákóczi! Cf. raportului înaintat din Iași lui Rákóczi de către trimisul său, Akos Barcsai, la 4 oct. st. n. 1643 ap. A. Veress, *Documente . . .*, vol. X, București, 1933, p. 150, nr. 88.

³⁶ Ferdinand al III-lea, împărat romano-german (15 febr. 1637 — 2 apr. 1657).

³⁷ *Levelek és Okiratok . . .*, p. 769—770.

³⁸ N. Stoicescu, *Matei Basarab*, p. 95—101.

DE NOUVEAU À PROPOS DU PRÉTENDANT „LE PRINCE” NEAGU, FILS DU „VOIÉVODE BASARAB” (1633—1644)

Résumé

Essayant d'obtenir l'instauration au trône de Moldavie d'un prince ami et allié, Matei Basarab, en collaboration avec Georges I-er Rákóczi, prince de Transylvanie, a cherché à soutenir en 1633 la candidature d'un certain „Neagul, fils du voiévođe Basarab”, un de ses parents lointains. Le prince de Valachie poursuivait de la sorte la répétition du „scénario” de son intronisation, en comptant sur l'appui de Rákóczi et sur celui de l'influent pacha de Silistra, Abaza, soudant ainsi tous les trois pays roumains par une puissante alliance. On émet certaines hypothèses concernant l'origine de Neagu et sa possible descendance de la lignée des Craiovești.

Mais les espérances du prétendant — soutenu par Matei Basarab et Rákóczi — ont été anéanties par la révolte d'avril 1633, initiée par le „vornic” Vasilie (le futur prince Vasile Lupu) qui a évincé du trône Alexandru Iliăș lequel fut contraint de chercher asyle à la Porte Ottomane. Le court règne de Miron Barnovski suivi de celui de Moise Movilă n'ont constitué que les préludes de l'ascension de Vasile Lupu au trône de la Moldavie (avril 1634).

Entre 1635—1638, Matei Basarab déploya des efforts, visant à appuyer la candidature de Neagu, mais qui se virent solder par des échecs.

La dernière information révélée par les sources concernant le prétendant malchanceux date du 6 août 1644 étant mise en corrélation avec un essai de complot de Vasile Lupu à la Porte Ottomane qui, en dépit de ses promesses de maintien de la paix — nourrissait des pensées de renversement de Rákóczi de Transylvanie et de Matei Basarab de Valachie.

SITUAȚIA MOȘIERIMII DIN SECOLUL AL XIX-LEA REFLECTATĂ ÎN LITERATURA EPOCII *

PARASCHIVA CÂNCEA

Apărată de privilegiile semifeudale, moșierimea era încă, la începutul secolului XIX, principalul factor social și politic în țările române. Treptat însă, apariția iminentă a capitalismului va dezvolta, în cursul acestui secol, factori sociali care vor submina și, în parte, vor prelua supremația moșierimii.

În a doua jumătate a secolului trecut, moșierimea făcea eforturi pentru a-și menține puterea economică și politică. Burghezia, se afirma tot mai puternic în aceste domenii, guvernele liberale, reprezentate ale acestei clase sociale, încercau — și în parte reușeau — să emită o legislație neconvenabilă moșierimii, să creieze și să dezvolte instituții de interes burghez-capitalist.

Relațiile burgheziei cu moșierimea nu se caracterizau printr-o totală separare a intereselor fiecăreia dintre aceste clase sociale ci printr-o parțială întrepătrundere a lor. Colaborării generale între moșieri și respectiv arendașii moșiilor, între proprietarul de pământ debitor și bancherul creditor, între proprietarul vinzător de cereale și comerciantul care le cumpăra pentru a le revinde i se adăugau cazuri speciale: moșieri și bancheri împreună erau membri ai aceluiași consilii de conducere ale unor întreprinderi financiare.

O parte a moșierimii vedea necesitatea adaptării la noile condiții, împletirea activității agrare cu cea semi-industrială și bancară; în aceste condiții relațiile burgheziei cu moșierimea nu se caracterizau printr-o totală separare a intereselor fiecăreia dintre aceste clase sociale ci printr-o parțială întrepătrundere a lor.

Rapacitatea moșierimii față de elemente din aceeași clasă, declasarea unui reprezentant al moșierimii prin trecerea în rândurile altor categorii sociale (ceea ce nu constituia, în fapt, un caz izolat) se reflectau succint în „romanul”, mai de grabă nuvela lui Ion Ghica — *Istoria lui Alecu Soricescu*.

Eroul, fiu de moșier, instruit ca adolescent în țară și în străinătate, rămâne orfan, de tată, din prima tinerețe; mama sa, văduvă fiind, iar el încă nevirstnic nu-și pot apăra moșia de rapacitatea vecinului, de asemenea moșier, care găsește mijloace de a le răpi proprietatea. Corupția administrației și a justiției din al treilea deceniu al secolului trecut, când se pare că se petrecea acțiunea, era cauza principală a declasării acestui element moșieresc ¹.

Decăzut din condiția de moșier, Alecu suferă o condamnare, trece printr-o perioadă de sărăcie cruntă după ce este eliberat în 1837; devine mic funcționar, colaborează apoi la presă, pe această cale intră în politică, în administrația de stat și, prin abuzurile obișnuite ale factorilor adminis-

trativi, redevine *moșier*. Totalmente această evoluție, descrisă de I. Ghica era desigur un caz special; dar fragmente din ea erau cazuri obișnuite: decăderea din situația de moșier în cea de factor administrativ sau trecerea de la situația de factor administrativ abuziv la cea de moșier.

Divergențe între diferitele straturi ale moșierimii, îndeosebi între cea menținută în vechile idei și cea care luase contact cu lumea occidentală, dar sub un aspect care da dreptate celor dintii, se întvedeau și printre amănunt-le sentimentale ale romanului *Tainele inimii* de Mihail Kogălnicanu, a cărui acțiune se petrecea în 1844, după cum afirma autorul.

În acest caz, avem de a face cu poziția conservator-tradiționalistă, cu fond constructiv totuși, a unui „boier”, refractar nu ideilor innoitoare ci superficialității împrumutate din apus, poziție diferită de conservatorismul retrograd și ruginit al unor moșieri, reflectat în alte opere.

V. A. Urechia, în *Coliba Mîrincăi* ni-l prezenta, pentru aceeași epocă, pe moșierul incult, mapoiat în idei, inuman. Era „vornicul Gorjănilă”, boier din „neam în neam”, care avea pe moșia lui, între altele, vreo douăzeci de familii de țigani robi. În convorbirea pe care boierul o avea, despre aceștia, cu vătaful său, cel dintii afirma dezvăluindu-și după expresia autorului „simțămintele și ideile umane”, ca: „țiganul fără bătae e ca roata fără unsoare” și referind-se la unul dintre ei anume, poruncea vătafului: „bătae, bătae să-i dea tilharului, 12 pici să iei după spatele blestematului aceluia”².

Cuconășul Tache, fiul vornicului, era croit după chipul și asemănarea tatălui său, iucit era „prost cît optsprezece” și „foarte pe jos în idei și simțăminte frumoase”. Cuconu Gorjănilă căuta să afle ce învăța băiatul de la profesorul său și cînd i s-a spus printre altele, pe cine nu le-a înțeles, că, după unele păreri „toți oameii sînt frați”, a fost foarte intrigat „și-l încredință (pe Tache) că nu se poate să fie adevărat, c-atunci și țiganii ar fi frați cu boierii” ori „țigaii îs făcuți pentru boieri. . .”³ în consecință îi teroriza pe țiganii-robi de pe moșia sa.

Întregul roman era pătruns de ideea dezaprobării cruzimii și lipsei de umanitate cu care boierii tratau pe țiganii robi și se încheia oarecum moralizator: destinul pedepsea pe cuconul Gorjănilă pentru faptele sale, el decedînd „lovit de dambla”.

Dar nici moșierilor nu le mergeau totdeauna treburile perfect. În *Serile de toamnă la țară* de Alexandru Cantacuzin, este cuprinsă descrierea situației economice a unei moșii, de care proprietarul nu se ocupa îndeaproape, mulțumindu-se să-i „ocărască” pe slujitori și, în consecință, „boii nu trag și se rînesc la giug. . . Grămezile șed pe cîmp dezghiocate-nedezghiocate în vînt și în ploaie, țiganii fug, velnița stă, oile au vărsat. . . toate merg pe dos și, într-un cuvînt, nu poate fi mai rău, căci lucrul merge ca roata împiedicată. . . Nu mai vreau să aud de gospodărie; m-am săturat de moșie. . .”⁴ încheia respectivul moșier, fără a încerca să remedieze dificultățile.

Literatura nu cuprindea, evident, numai tablouri de conținut negativ asupra capacității, umanității și moralității moșierilor și economiei agrare moșierești, ci și portrete moșierești pozitive în totul sau în parte.

De pildă, Paul, fiu de boier muntean, eroul principal al romanului *Un boem român* de Pantazi Ghica, colabora la întoamirea programului re-

voluționar din 1848, la desfășurarea revoluției însăși, era arestat și eliberat numai după stăruitoare demersuri ale mamei sale. Viața de „boem” se desfășoară după 1848, la Paris, unde Paul își continuă studiile. Dacă în această primă epocă a vieții sale atitudinea social-politică a eroului e meritorie, după această dată, Paul nu este un exemplu de moralitate; are legături amoroase constisitoare, cheltuiește^t cu ușurință sumele pe care epitropul averii i le trimite și când nu le mai poate primi, amănatează lucrurile sale de valoare la muntele de pietate.

Epitropul său îl muștră pentru nesăbuiință: „Ai luat cu dumneata o mie cinci sute galbeni; cum ai cheltuit, fătul nostru, cu atîta ușurință, fără să te gîndești că sînt bani?”⁵.

Avem aici tabloul complet al vieții ușuratice pe care fii de boieri o duceau în străinătate, părăduind venitul moșiilor pe care asudau țărani.

Întors în țară, Paul este un decepționat, observînd „demagogia, servilismul, traficul de influență, venalitatea funcționarilor, . . . lupta politică călăuzită de interese și patimi personale”⁶.

Un portret moșieresc pozitiv este cuprins și în *Mistere din București* de Ioan M. Bujoreanu. Frații Matei și Ștefan Lungeanu erau coproprietari ai moșiei părintești Cătunu, în apropiere de București. Întors de la studii din străinătate, influențat de idei înnoitoare, Matei observă, revenind la moșie, necazuri ale țăranilor pricinuite de abuzuri ale arendașului și ale zapciului. Sub influența ideilor lui Matei, cei doi frați îi convoacă pe săteni, le cere să le aducă la cunoștință „toate năpăstuirile ce li se fac de zapciu și de arendaș”, îl înlătură pe cel din urmă și se hotărăsc să se ocupe ei înșiși de moșie⁷.

O galerie de portrete ale unor moșieri, cu aspecte fie negative, fie pozitive, în contradicție sau în tangență, cuprind romanele lui D. Bolintineanu, *Manoil* și *Elena*.

Stilul, deseori declamator, lasă totuși loc unor realități sociale din rîndurile moșierimii, în epoca pregătirii și apoi a realizării Unirii Principatelor.

În *Manoil* personajul central, povestitorul, are numele titlaturii romanului; a fost moșier dar, după cum îl muștră un al doilea personaj din aceeași categorie socială, moșierul N. Colescu, Manoil a cheltuit prin țări străine ceea ce moștenise de la unchiul său, moșia i-a fost vîndută la licitație pentru datorii, încît a rămas „sărac și străin”⁸. Manoil nu este totuși un factor negativ, împotriva denigratorilor acesteia.

Moșierul N. Colescu „este boier mare. Nu are nici spirit, nici învățătură; asemenea el n-are voință . . . dar are bună judecată . . .”⁹. El consideră că „averea e libertate”¹⁰.

Alexandru C., din aceeași categorie socială, personaj negativ, încrezut, superficial; deposedează de avere pe surorile sale, silindu-le să se călugărească, seduce o țărăncă, dar — ca răzbunare — e ucis de tatăl acesteia.

În „Elena” diversificarea portretelor moșierești este ceva mai largă, dar cuprinde și o nuanță de idealism mai pronunțată. Cadrul, anunțat dintru început de autor, era acela că, în mai 1859, „mai multe familii de boieri, dezbrăcați la 24 genariu de privilegiile regulamentare, fugind de capitala revoluționară, se adunau la o moșie lângă Ploiești . . .”¹¹.

Nuanța de idealism sus menționată este evidentă în portretizarea eroului principal, Alexandru Elescu, a cărui personalitate nu era umbrită de nici o undă negativă, ceea ce e greu de aflat în realitate. El este apără-

tor al tuturor libertăților democratice posibile în epoca sa, al culturii și civilizației moderne.

Mai aproape de realitate sînt celelalte portrete, în care predomină slăbiciuni și păcate omenesti.

Postelnicul George, stăpînul moșiei pe care se petrece inițial acțiunea, are „judecata falsă” interese egoiste, este „rău, intrigant, șiret” și, îndeosebi, „nici o idee mare” nu pătrundea în gîndirea sa¹².

Un alt personaj „Seni, un boier mare, care nu a fost întotdeauna mare, în junia lui era sărac și dat cu totu la desfrînări . . . Tînăr încă, se însură, maritagiul îl făcu să se apuce de comerț, ciștigă, făcu avere colosală”¹³.

Alături de boieri de viță veche erau deci moșieri de recentă îmbogățire. Printre ei era Serescu „un bătăran înavuțit și boierit care „începuse cariera sa ca băiat în casă la un boier mare, mergea după caleașcă și ducea ciubucul boierului”. Prin protecția stăpînului său, intră în administrația de stat „și își făcu o avere în moșii de optsprezece mii de galbeni venit pe an . . . Viața lui politică și socială este un șir de trădări, de intrigi, de lașități, de abuzuri . . .”¹⁴. Dorința care îl stăpînea încă era aceea de a pătrunde, nu numai prin avere ci și prin relații de familie, în rîndurile cele mai înalte ale moșierimii, încît atunci cînd Bar, „boier de clasa întii”, o cere în căsătorie pe fiica lui Serescu, aceasta „era să înnebunească de bucurie”¹⁵.

Romanele lui Bolintineanu reflectă deci caracteristici ale moșierimii, relații între diferitele sale straturi.

În prefață la ediția din 1902 a lucrării lui N. Filimon *Ciocoi vechi și noi*, N. Iorga a formulat afirmații care sugerează valoarea documentară a lucrării. În primul rînd, marelui istoric a menționat faptul că, între alte ocupații, N. Filimon a fost funcționar la arhive, deci — observăm noi — a putut avea contact direct cu documente care l-ar fi interesat pentru opera sa, iar în al doilea rînd a folosit în lucrările sale unele „din amintirile și observațiile sale”, încît *Ciocoi vechi și noi* este „o carte sănătoasă, cinstită a unui biet scriitor neprefăcut și fără ambiție”¹⁶.

Firul principal al lucrării este dat de etapele succesive prin care un slujitor moșieresc îl spoliază pe stăpînul său și devine el însuși posesorul moșiilor respective deci unele căi de ascensiune și, respectiv sau paralel decădere în rîndurile moșierimii. Laterale, dar bogate, sînt datele despre viața moșierimii — mod de trai, de administrare a moșiilor, divertismente, îmbrăcăminte — nelipsind nici unele referiri la elementele sociale burgheze, îndeosebi în contactul lor cu moșierimea, pentru fisurarea puterii economice a marilor proprietari rurali. Epoca în care se desfășoară acțiunea este deceniul premergător revoluției conduse de Tudor Vladimirescu cuprinzînd și aspecte din acest ultim eveniment.

Postelnicul Andronache Tuzluc, la care devenea slujitor Dinu Păturică — personajul principal al lucrării — era el însuși un fanariot parvenit în rîndurile moșierimii, spoliator și imoral. Postelnicul avea mai multe moșii între care Răsucita, la „trei poștii departe de București”¹⁷.

Pentru 1818, de pildă, postelnicul avea un venit de 50 000 de taleri din arendarea moșiilor, vînzarea unor produse agricole, daruri de la ispravnici, căpitani de poteră și egumeni. Arenda, pe un an, a uneia dintre moșii era de 8 600 taleri; vadra de vin se vindea cu 60 bani din vînzarea a 2 500 vedre de vin, postelnicul obținute 1 250 taleri; 250 taleri primise „de la doi veniți să aibă voie a juca pe la bilciuri”¹⁸.

Treptat însă, averea postelnicului avea să intre în miinile lui Dinu Păturică.

Dacă autorul urmărește un fenomen social care desigur s-a petrecut în realitate, el căuta să-și încheie lucrarea într-un sens moralizator. Păturică are un rol negativ în mișcarea lui Tudor Vladimirescu, dar, în cadrul domniilor pămîntene care au urmat, samavolniciile lui Păturică sînt demascate de țărani și el își încheie viața în ocnă.

În *Boieri și ciocoi*, V. Alecsandri se referă la epoca regulamentară, conturînd cîteva tipuri din rîndurile moșierimii și ale acoliților săi, care — ca și în cazurile sus menționate — aveau ca principal scop, urmărit cu mijloace diverse, îndeosebi imorale, pătrunderea printre marii proprietari.

Hatmanul Ștefan Stilpeanu făcea parte dintre boierii care preferau viața la moșie și nu alergau după funcții politice, acceptîndu-le numai cînd era cu adevărat nevoie de prezența lor în acestea¹⁹.

Principalul motiv de divergență între Ștefan Stilpeanu și alți moșieri — legați de viața de oraș și funcții oficiale — era acela că el nu admitea amestecul străinilor în treburile politice ale țării, pe cînd ceilalți nu numai că îl acceptau dar chiar îl solicitau. Într-un dialog contradictoriu pe această temă, Ștefan Stilpeanu afirma un adevăr valabil în toate timpurile: „Cine chiamă și aduce amestec străin în țară e mai nelegiuit decît Iuda vinzătorul și ca Iuda el merită hula și blestemul omului...”²⁰.

În privința evoluției politice a țării, acest reprezentant al moșierimii, legat de viața rurală, nu era întru totul de acord cu ideile moderne dar nici nu se situa în opoziția totală față de ele, cum era cazul altor membri ai aceleiași clase sociale.

Cînd prințesa Luța, altă reprezentantă a moșierimii, care cunoscuse însă civilizația occidentală, îi cerea sprijinul în apărarea tinerimii progresiste, boierul Stilpeanu declara: „Mie îmi plac apucăturile tinerilor deși poate unele idei ale lor sînt cam nepotrivite cu starea în care ne aflăm astăzi... Dar în sfîrșit ce vor ei? Vor binele obștească, vor progres”²¹, ceea ce se subînțelege că el admitea, ca și alți conservatori care nu se închistau însă în ideologia retrogradă a unei părți a moșierimii, cea ultra-conservatoare.

Spre deosebire de el, vornicul Iorgu Hirzobeanu, ca mulți alți mari moșieri, nu se mulțumea cu veniturile moșiei, care îi asigurau un trai îmbelșugat, independența economică și demnitatea de idei politice, ci era atras de viața de oraș și îndeosebi de înaltele funcții publice ale epocii, la care candidau și alte categorii sociale spre indignarea vornicului.

Vornicul este însă inconsecvent în opiniile sale. După ce devine ministru de interne consideră că „dreptatea domnește în toate”²², deși nu se schimbese nimic în fond. Este semnalată astfel de autor instabilitatea în gîndirea și acțiunea politică a unei părți a moșierimii, care critica sau elogia o situație neschimbată după cum o cereau propriile sale interese.

Dintre personajele secundare este mai puternic conturată figura banului Vulpe, care nu se singulariza prin caracteristicile sale, deoarece acțiunile sale, cuprinse în respectiva piesă de teatru, erau cele ale unei mari părți a moșierimii: el încerca să răpească, prin mijloace abuzive și incorecte, pămînturile unor răzeși care aveau nenorocul să-i fie vecini de moșie.

Lipicescu, om de casă la Iorgu Hirzobeanu, este „ciocoiul” care folosește — ca Dinu Păturică al lui N. Filimon — toate metodele pentru a parveni în rîndurile moșierimii: lingușește, fură, înșeală.

Slugarnic față de Iorgu Hirzobeanu, este totuși continuu preocupat prin ce căi ar putea deveni el însuși „boier”. Când își face totalul veniturilor pe un an, Lipicescu enumeră beneficiile sale personale, neștiute de stăpîn, din : darurile provenite de la cei înălțați în ranguri administrative, obiecte de valoare confiscate de la hoți prinși, bunuri diverse de la arendașii moșilor stăpînului său, mită de la negustorii de pe moșie ca să fie lăsați să vîndă produse alimentare deteriorate, încărcarea notelor de plată la cheltuielile de casă ale boierului ²³.

Reușind să dobîndească, prin complicitatea unei femei, o hîrtie semnată în alb de boierul Hirzobeanu, își completează o chitanță prin care aceasta i-ar fi datorat o mare sumă de galbeni, și, încă înainte de a o fi obținut, devenise spătar și proprietar de moșie ²⁴ — visul său urmărit cu dîrzenie. Autorul ne dezvăluie deci, prin conturarea personajului Lipicescu, căile de pătrundere a ciocoimii printre moșieri, ca și în cazul lui Dinu Păturică.

O caracterizare de ansamblu a diferitelor straturi moșierești, reprezentate prin personajele sus menționate, aparține răzeșului Arbore, care face cu bun simț țărănesc, prin pana autorului : „Cuconu Iorgu Hirzobeanu... ciocoi de starea întii care se crede coborît cu Hizborul din cer și care se închină azi la sfintu Neculai și miini la Mahomed... Aga Neamuș, ciocoi în doi peri, jumătate agățat de protipendă, prin mărunțișul unei mătuși a lui cu un boier mare, și jumătate atirnat de jos de rudele lui de starea a doua... Vulpe, ciocoi cu o treaptă sau jumătate mai jos decît Neamuș, aprig, hrăpitor, apaima răzeșilor... Lipicescu, ciocoi din gunoi, ce răsare pe nesimțite ca o ciupercă veninoasă, năpircă încălzită la sin și care vrea să muște mai întii chiar pe stăpînul pe făcătorul său de bine” și, în opoziție cu aceștia — „hatmanul Ștefan Stilpeanu, boier din cei vechi, talpa țării, român întreg... ²⁵.

Cîteva alte asemenea tipuri moșierești sînt cuprinse în „Căntonetele comice” și în „Operetele” aceluiași autor. De pildă „Sandu Napoila, ultra-retrogradul” își exprimă dintru-nceput indignarea că lui „boier velit” i se cere să plătească capitația, dată fiind aplicarea Convenției ²⁶.

Este de neînțeles pentru el că i-au fost „luați” țiganii prin eliberare de robie, că nu mai sînt „privilegiuri” ale boierimii ; a strigat și el, jucînd hora unirii, că vrea libertate și egalitate, dar asta nu înseamnă că va accepta să fie „egal” cu Chiosa vizitiul și cu Mănciurică bucătarul, ci cu boierii cei mai vornici și logofeți (cea ce amintește fabula lui Gr. Alexandrescu „Ciinele și cățelul”).

În opera comică *Hartă răzeșul* facem cunoștință cu Bursuflescu, proaspătul proprietar al moșiei Bursufleni, care exclamă satisfăcut : „plăcut e de a fi proprietar pe o moșie cumpărată ieftin după împărțeală pămînturilor” cînd „nu te mai îngrijești de legea rurală” ²⁷.

Obișnuit cu „chilipiruri” deoarece a cumpărat moșia cînd fusese scoasă la mezat, fostul proprietar fiind sărăcit de cheltuielile făcute în speranța obținerii unui loc de deputat, Bursuflescu încearcă să pună pe răzeșia vecină a lui Hartă, care știe să lupte împotriva unor asemenea încercări și acceptă numai un schimb favorabil lui și soției fostului proprietar, pe care dorește să o ocrotească ²⁸.

Romanul Dan al lui *Al. Vlăduță* este îndeosebi o reflectare a situației intelectualității în ultima parte a secolului trecut, dar conturează și cîteva tipuri ale moșierimii. Bătrînul Racliș, tatăl Anei — principala eroină a acțiunii — trecea printr-o penibilă situație materială, cînd fata termina

pensionul și intra în tumultul vieții, cu multiplele ei necesități. În această perioadă „...tatăl Anei... era în întârziere cu trei sute la credit, nu-l mai puteau păsuși; erau și alte datorii de plătit, moșia era scoasă la vânzare avea un teanc de somații pe cap... vedea el bine că de câțiva ani se pierde în datorii, se infundă ca într-un pământ moale, ce-l sorbea încet, pînă la glezne, pînă la genuchi, pînă la briu...”²⁹. Era declinul unei părți a moșierimii, care nu putea ține piept nevoilor dure economice ale epocii; declinul acestei părți era însă paralel cu ascensiunea altei părți a aceleiași clase sociale, mai dură, care nu se încurca în sentimentalități zadarnice. Aceasta a doua parte era în genere de proveniență burgheză, intrarea în rîndurile moșierimii fiind mijlocul ascensiunii sociale. Era cazul lui Lambrino, ginerele lui Racliș. Lambrino cerea socrului său să vîndă ultima moșie pentru „a-i împlini” lui zestrea promisă, deși Ana rămînea astfel fără zestre.

Bătrînul gîndea, cu acest prilej, cum a pierdut treptat cele patru moșii mari, pe care le avusese cînd s-a însurat: după nașterea Anei vînduse moșia Cristești, cînd i-a murit soția vindea a treia moșie — Sălcuța. Fusesse prefect, ambasador fără a primi salarii, considerînd că cel ce are avere trebuie să-și servească țara fără leafă, căci „destui lefegii are țara asta”. Pe de altă parte însă — și aici era probabil explicația principală a ruinei sale — risipise: „pe unde a fost a lăsat amintiri de luxul și de dărnicia lui de boier mare”³⁰.

Dar iată-l în aceeași lucrare, și pe moșierul care făcea eforturi pentru a ține pasul cu vremurile noi, chiar dacă aceste eforturi erau, în parte, greșit plasate și infructuoase. În această situație ne este prezentat, de autor, „Iorgu Razi, un bătrîn moșier... vestit prin maniile lui (de cultivator agricol occidental). În toți anii venea la moșie cu cîte o idee nouă din străinătate: schimba epocile semănăturilor, săpa de-a lungul ogoarelor canale de irigație și în urmă făcea sondaje zadarnice pentru a da de un izvor mare ce trebuia să fie undeva ascuns pe moșia lui; încerca fel de fel de culturi nepotrivite cu clima și locurile noastre, aducea guano pentru îngrășarea pămîntului, mașini electrice pentru a precipita fecundarea semințelor. Zăpăcit de minunile văzute pe la expoziții, ori trîmbițate prin reclame, în tot timpul cît sta la țară nu făcea decît experiențe: planta pomi care se uscau, punea semințe care nu răsăreau, construia cotețe sistematice în care păsările slăbeau și mureau sistematic; ș-avea o credință de maniac în tot ce e mașină; mașini de clocit ouă, de ales untul, — și ce triumf, ce fericire pe el cînd, după mii de ouă pierdute, găsi odată în cuveoză zece pușori de găină, privind somnoroși sub tullele lor umede: pasă-mi-te i se făcuse milă de el babei din curte și, lînd zece pui de sub cloșcă, îi pusese pe ascuns în afurisita aia de mașină”³¹.

Autorul privește cu vădită neîncredere și ironie, aceste încercări — desigur în parte exagerate — de modernizare a agriculturii, dar fără ele, fie și nereușite pentru început, agricultura ar fi rămas permanent la stadiul din evul mediu. Remarcabil e faptul că, deși cu persiflare accentuată, autorul confirmă existența unor asemenea încercări.

Pe de altă parte, în același context, se conturează unul din efectele relațiilor dintre moșierime și burghezie. Fiul lui Iorgu Razi încearcă să facă o partidă bună prin căsătorie, iar pețitoarea îi declară categoric: „E greu, domnule Razi, vezi d-ta boierimea noastră a scăpătat, azi negustorimea se ridică în locul aristocrației și negustorul, cînd e vorba să-și mărite fata, întreabă de ginere ca de o marfă: de unde-i și cît produce și

ce profit poate să-i aducă. Trebuie neapărat să iei o slujbă, să te alegi un deputat ceva, altfel nu putem face nimic”³².

În sfârșit, moșierul „nou”, aprig, întreprinzător, fără scrupule, ieșit din rîndurile slujitorilor vechii moșierimi și parvenind prin specularea slăbiciunilor acesteia. Era cazul lui Temistocle Spano; „Tatăl său fusese chelner la un boier mare Iordachi Balș și... făcuse economii: la moartea lui lăsa celor doi băieți cite un milion; cel mai mare s-a dus la Atena. Temistocle a cumpărat Pungeștii s-a incurcat c-o armeană... bogată și pînă cînd nu s-a văzut încă pe trei moșii ale lui Iordachi Balș nu s-a lăsat. Acum era omul cel mai cu greutate din tot județul și-n opt orașe se vorbea de caii, de trăsurile și de bucătarul lui Spano. Băiatul lui, student la Paris, avea coroană pe batiste și pe cărțile de vizită; fata se întorsese numai de citeva luni de la Dresda”³³.

Elemente moșierești provenite din aceste sensuri diferite se întîlnesc: Ana, descendentă a unei familii boierești vechi, are relații cu lumea parveniților prin familia Spano, dar întîlnirea îi este defavorabilă Anei. Familia Spano sfidează prin bogăție iar Ana e acum numai soția unui biet judecător de pace.

Dar și reprezentanți ai vechii moșierimi, scăpătați prin risipă și desfrii, își foloseau uneori blazonul ca să recapete, prin vicleșug și epatare a burgheziei, o parte din ceea ce pierduseră.

Prefectul țirgușorului moldovenesc, dominat de familia Spano, era fiul lui Șerban Costin „care zice să-i nepot de domn, dar scăpătase rău toată familia, nu mai aveau nimic (încît)... cum sint nobilii, făceau lux pe datorie”. Respectiva familie, fostă moșierească, leagă o interesantă și aparentă prietenie cu „Fotachi, putred de bogat (care) nu-și vedea capul de treburi, alerga pe la moșii” și își lăsa fetița în grija familiei Costin, deoarece era văduv. Cînd ea e abia adolescentă se forțează căsătoria cu un tînăr din familia Costin — devenit sus numitul prefect — care „stricat cartofor, crai, „exploata pe socrul său spunîndu-i: „da ce crezi că ți-am luat fata pentru ochii ei și ai dumitale? Ai vrut ginere nobil? Plătește... !”³⁴.

În general însă comparația, pe care o sugerează autorul, este aceea dintre viața moșierimii ușoară, dusă în nepăsare și belșug, și cea a intelectualului opresat de neajunsuri, neînțelegere și umilințe, aspect social asupra căruia se vor opri în viitor.

Relațiile unui reprezentant al moșierimii cu țărani pe de o parte, cu autoritățile locale de pe alta se reflectă nuvela *Subprefectul* de Duiliu Zamfirescu.

Acțiunea se petrece în satul Vlădeni, proprietarul moșiei cu același nume fiind Maxențian. Autorul îl descrie pe moșier ca fiind „în partea locului un fel de pașe, care învirtea județul cum îi plăcea lui, alegea prefecti și-i da afară, numea deputați, strîngea mereu la avere și trăia ca un baron, bogat bine înțeles”. Între altele „avea obiceiul de a împușca vitele străine ce le prindea pe proprietățile sale, lucru care virise spaima și deșteptase ura în țărani”³⁵.

Autoritățile locale erau întru totul supuse moșierului, dar era neocumpat postul de subprefect. În timpul unei călătorii a moșierului în străinătate, deci în absența sa căci altminteri, dacă ar fi fost prezent ar fi dirijat personal acțiunea în sensul intereselor sale, era numit un nou subprefect, licențiat în drept, care venea la Vlădeni cu intenții de ocrotire a țărănimii, dar încercările sale, în acest sens, îl duc la un conflict acut cu moșierul, conflict inițial mascat de bune relații aparente.

În *Viața la țară și Tănase Scatiu*, Duiliu Zamfirescu conturează tipuri aparținând unor diverse categorii ale moșierimii, succesive și totuși, în parte, concomitente, deoarece declinul unora coincidea, în timp, cu începutul apogeului altora.

Dinu Murguleț este „boierul gata de scăpătat dar dîrz în păstrarea demnității lui amenințate de parvenitii mai îndrăzneți, mai bogați și fără nici un scrupul de conștiință”³⁶. S-a considerat că el este „reprezentantul caracteristic al vechii noastre aristocrații agrare și ilustrează, prin soarta lui personală, soarta întregii categorii sociale din care face parte. Viața lui se desfășoară simplu, într-un cadru bătrînesc, cu rosturi strămoșești... Evenimentele lumii noi, pregătitoare ale unei ere burgheze îi sînt străine... asistă la procesul vizibil prin care generații mai noi se deslipesc de pămînt, cum acestea lasă ca pămîntul să încapă în miinile străine ale arendașilor... asista la toate aceste schimbări sociale, suferă, simte în ele o fatalitate dar, fără să reacționeze, se lasă pînă la sfîrșitul vieții într-o atitudine pasivă de resemnare”³⁷.

Împărtășim numai în parte această caracterizare. În primul rînd, nu este vorba de o veche „aristocrație” ci de o veche boierime, în al doilea rînd personajul conturat sub numele menționat de Duiliu Zamfirescu nu este de o pasivitate absolută, cum se afirmă în acest comentariu, ci încearcă să reacționeze împotriva decăderii sale sociale deci implicit a categoriei moșierimii din care face parte.

Din primele pagini ale „*Vieții la țară*”, luăm cunoștință de o asemenea reacție, deoarece, după ce este prezentat cadrul patriarhal de la curtea boierească de pe moșia Ciulniței a lui Dinu Murguleț, este descrisă puternica opoziție față de eventualitatea căsătoriei fiicei sale cu parvenitul Tănase Scatiu, ceea ce însemna, în general, încercarea de menținere a integrității sociale a moșierimii de viță veche, deci a celei aflate în această situație din tată în fiu, de-a lungul mai multor generații. Va ceda, în cele din urmă, dar va rămîne totuși dîrz pînă și în această cedare.

Opoziția boierului Dinu Murguleț față de proaspătul înavuțit și moșier, care era Tănase Scatiu, nu se putea manifesta fățiș și categoric deoarece între ei exista și relația debitor-creditor, ceea ce nu a fost un fenomen particular ci o dramă de proporții a vechii moșierimii.

În confesiunile pe care bătrînul boier, le făcea nepotului său Matei Damian, era și aceea că luase bani cu dobîndă de la Scatiu și nu o sumă oarecare ci trei mii de galbeni. Între posesiunile pe care le exercita Scatiu era și neacceptarea dobînzii, înainte de a-i fi acordată suma ci — după exprimarea bătrînului boier „o adăugă la capete și-mi face niște socoteli cu dobînda la dobîndă, de te sperii. Unde și-a virit coada, nici praful de pe tobă nu s-a ales și dacă nu m-oi scăpa de el, îmi mîncă moșia”³⁸.

Nu numai față de parvenitismul moșieresc se manifesta opoziția boierului Dinu Murguleț ci și față de arendași pe care-i considera „molinii” Cu prilejul acestei caracterizări, el dezaproba și absenteismul moșieresc — care avea o largă aplicare în a doua jumătate a secolului XIX, fiind și obiectul unor dispoziții legislative și dezbateri parlamentare³⁹ — afirmînd, în cadrul unor sfaturi pe care le adresa nepotului său : „Uite pămîntul ăsta ; m-a făcut să asud ; am muncit toată viața pentru el, de cele mai multe ori fără să mă răsplătească ; m-am supărat și l-am blestemat — dar nu m-aș duce după el pentru nimic în lume. Nădăjdioscă că tot așa o să faci și tu și că n-o să pleci. Aici sîntem născuți și eu și maică-ta și părinții noștri și părinții părinților noștri...”⁴⁰.

Pe țaran nu se considera dator să-l scoată din starea pe care o avea de deconii sau de veacuri ⁴¹ dar reacționa direct în fața unor abuzuri administrative flagrante față de țărănime. Asemenea abuzuri se petreceau pe moșia lui Tănase Scatiu, cu prilejul unei așa-numite „anchete” pe care am redat-o în studiul destinat țărănimii. Cu riscul de a fi lovit el însuși, bătrînul boier intervenea între subcomisarul bătăuș și țărani molestați și reușea să domolească „avintul” abuziv al reprezentantului oficialității ⁴².

Din generația următoare, cu vederi comune pe de o parte, moderne — cel puțin din punct de vedere tehnic — pe de alta, făcea parte Sașa Comăneșteanu, proprietara moșiei vecine și prietenă a familiei Murguleț.

Nici Sașa nu părăsea moșia părintească, îngrijindu-se îndeaproape de cultivarea ei, dar nu numai după metode tradiționale ci și prin cunoașterea și aplicarea celor noi, pentru acea epocă.

În îndrumările pe care, la rîndul ei, le da lui Matei Damian, un loc de frunte îl ocupau folosirea mașinilor agricole și cunoașterea revistelor de specialitate în care apăreau noile metode de cultivare a pămîntului.

Matei Damian este tipul moșierului care, după un îndelungat contact cu evoluția avansată a satelor burgheze occidentale, în timpul unor studii superioare care duraseră șapte ani, revenea la realitățile rurale din țară. Tabloul moșiei sale, rămase în arendășie, fără o supraveghere atentă (căci mama lui Matei era vîrstnică și bolnavă în timpul absenței fiului și deceda imediat după întoarcerea acestuia) arată situația deplorabilă a unei mari proprietăți exploatare de arendaș, în lipsa moșierului, ceea ce este, din partea autorului, o indirectă dezaprobare a absenteismului moșieresc.

Printr-o justificată asociere între Dinu Păturică și Tănase Scatiu, s-a afirmat că „în personalitatea eroului său, Duiliu Zamfirescu concentrează toate trăsăturile caracteristice ale parvenților. Lipsit de cultură, vulgar și autoritar, Tănase Scatiu se îmbogățește prin silnicia asupra țărănilor, pe care îi despoaie de avutul lor, prin camătă și zgircenie... Orud, lipsit de demnitate și morală, cu multă răbdare și putere de muncă, Tănase Scatiu întrupează în el, elementul nou social care-și face singur loc, sfărîmînd așezarea străveche a vieții de la țară... Ca și Dinu Păturică, din romanul *Ciocoi vechi și noi*, Tănase Scatiu reprezintă elementul social plin de energie și vitalitate care se ridică prin prăbușirea altui element social... la Duiliu Zamfirescu prin slăbirea clasei boierești care-și pierde încetul cu încetul stăpînirea asupra pămînturilor”⁴³.

În *Păsurile unui american în România* de N. Xenopol erau cuprinse nu numai imagini din viața țărănimii — după cum am arătat în studiul respectiv — ci și din aceea a moșierimii.

Relatările erau prilejuite de faptul că Johnston Blackwurst, călătorul american, se îndrăgostise de Elena, fiica moșierului Alecu Corsinescu, și accepta o invitație la moșie.

În primul rînd, americanul lua cunoștință pe de o parte de faptul că proprietarul nu putea dispune oricînd de țărani de pe moșia sa, pe de alta de dominația economică exercitată de negustori și cămătari, asupra moșierului. Astfel Johnston observa că „brațele lipseau pe moșie din cauza împușinării populației și din cauză că mai toți oamenii erau momiți de la lucru și dați de d-l prefect al proprietarii care țineau cu guvernul”. Cîțiva negustori „veneau să cumpere grîne cu preț de 4 1/2 galbeni chila, cînd în străinătate se plăteau aproape 10 galbeni. Dar ce putea să facă

d-l Corsinescu? Relații cu străinătatea nu avea, bănci la care să se adreseze nu existau”, așa încît era totdeauna „în mîna” cămătarilor. Avînd prilejul să vadă scriptele care ar fi trebuit să oglindească starea economică a moșiei și mișcarea de bunuri, americanul nu găsea „nici cea mai mică umbră de contabilitate regulată. Registrele și hîrțile se țineau într-un mod cu totul neîngrijit”⁴⁴.

În zilele următoare, americanul cunoștea pe vecinii de moșie ai familiei Corsinescu și remarcă faptul că erau „proprietari de modă veche și proprietari de modă nouă”.

Proprietar de modă veche era Nicolae Ciupercă; nu călătorise niciodată în străinătate, rareori fusese la Iași, iar la Roman și Fălticeni se ducea numai pentru iarmaroace. Nu avea nici o idee despre procedeele moderne aplicate în agricultură, munca pe moșie sa se făcea ca în timpul vieții tatălui și bunicului său, deci cu mijloce rudimentare. Nu îngrășa pămîntul, „dar pe țărani îi bătea de le mergea peticile cînd i se părea lui că i-au greșit cu ceva”. Evenimentele politice nu-l interesau. Avea doi fii căror le dăduse cîte o parte de moșie. Unul dintre ei îl continua pe tatăl său în procedeele de agricultură și relații cu țărani; dăduse însă peste niște răzeși dîrzi care nu lăsau pe feciorul moșierului să le fure pămînturile. Celălalt fiu însă își ipotecase pămîntul și petrecea prin Iași și București, spre marele necaz al tatălui. Fisura în rîndurile moșierimii se crea deci și în laturile sale cele mai conservatoare.

Proprietarul „de modă nouă”, era Iorgu Tabli, care fusese crescut în Belgia și Franța, avea mobile aduse de la Paris și își aranjase o „salle à manger” pictată și o sală de biliard. Pe cîmp nu prea ieșea, intentendul și cu vătăfii se ocupau de moșie. Iorgu le ținea „discursuri frumoase asupra progresului agriculturii și ei, la rîndul lor, îl furau cît ce puteau”. Între timp, moșierul mai discuta și despre necesitatea îmbunătățirii soartei țaranului, fără a acționa efectiv în acest sens, se interesa de diverse probleme politice, intenționa să înființeze un ziar pentru combaterea abuzurilor administrative și reforma justiției. Neatenția față de starea economică a moșiei avea însă un efect neprevăzut de proprietar, date fiind multiplele sale preocupări sus menționate; la un moment dat „Iorgu Tabli află că moșia sa e scoasă în vînzare de către un bancher...cărui nu-i plătise banii ce-i împrumutase în deosebite rînduri, pentru a introduce «civilizație» pe moșia sa”⁴⁵.

Am menționat, în studiul destinat țărânimii, diferitele aspecte ale raporturilor dintre țărani, pe de o parte, moșier și uneltele sale, pe de alta, aspecte reflectate în romanul lui N. Xenopol, *Brazi și putregai*. Ne vom opri aici asupra altor laturi ale vieții moșierești cuprinse în aceeași lucrare.

Moșia Luncești, a familiei Negradi, avea o mare și frumoasă întindere; moșierul „Alec Negradi...dovedea voință nestrămutată și caracter despotiv. El nu învățase carte, căci era de vechea rasă a proprietarilor de moșii și din copilărie nu se îndeletnicise cu alte lucruri decît cele atîngătoare de cultivarea practică a pămîntului”, afirmă inițial autorul ca ulterior să dea o biografie mai nuanțată a moșierului, dovedind că și în această clasă socială — ca și în altele — declinul și ascensiunea se succed, iar menținerea în rîndurile moșierimii nu era continuă ci se întrerupea, prin integrarea în alte clase sociale, spre a se reveni uneori la cea inițială.

Tatăl lui Alec Negradi avusese „o avere splendidă” dar și-o pierduse în jocul de cărți. Alec Negradi însă, devenit copil sărac, curînd orfan, crescut de un unchi „rău și zgîrcit”, pornea lupta pentru reîntrearea familiei,

îndeosebi a sa personală, în clasa socială din care ieșise prin nechibzuința tatălui său.

El fugi din casa unchiului său „și intră caldă la un băcan din Piatra, de acolo se făcu vâtaf de moșie, pe urmă vechil și adunînd ceva parale, începu negoțul de cherestele, în care reuși atît de bine încît în trei ani de zile ajunse să-și cumpere o moșioară. De atunci, norocul nu-l mai părăsi niciodată și averea lui crescînd neconținut. Cînd avu treizeci de ani, el se însură cu fata unui proprietar bogat din vecinătate și-și îndoi astfel bogăția...”. El mai avea și o altă moșie, în afara Lunceștilor, anume Tulcanii de pe Bicaz, la care ne vom referi pe scurt mai jos.

Negradi avea case mari și în Piatra „așezate pe partea cea mai înaltă a tîrgului”.

Copii săi, Iorgu și Maria, erau instruiți în străinătate, băiatul în Germania și la Paris, fata la Dresda. De aci începeau însă și unele dintre necazurile moșierului. Iorgu cheltuia fără măsură, tatăl său îl chema în țară pentru a-l trimite să muncească la moșie. Fata, preferînd să asculte glasul inimii, refuza căsătoria pe care, din interes, i-o propunea tatăl său.

Pentru a-și întări puterea economică, în care, după cum vom arăta mai jos, apăreau fisuri și a domina, cit mai puternic, autoritățile locale, moșierul făcea eforturi pentru a deveni deputat. Nu era nevoie de asentimentul alegătorilor. Cînd Negradi afirmă că va candida pentru partidul guvernamental pentru că acolo „e mai ușor” — deci nu se punea problema unei comunități de principii —, un deputat influent îi răspundea : „atunci poți să te socotești ca și ales”⁴⁷, fără a se fi întrebât care va fi părerea alegătorilor.

Politicul se împletea aici, ca în alte cazuri, cu economicul, înlesnind „alegera” lui Negradi. Astfel „Grozăveanu, prefectul de Neamț, cunoștea încurcăturile în care se afla, de cîtva timp, Negradi : situația lui materială, întru cîtva compromisă, îl silea să devină un instrument orb în mâinile guvernului, se putea conta pe el ca pe o vilă sigură”. Prefectul telegrafia ministrului de interne, care își declara acordul.

Noua sa situație politică nu-l apăra totuși întru totul de dificultăți economice, unele cu rădăcini în trecut.

Între timp încercările lui Negradi de a folosi influența sa politică pentru aranjamentele care să-i fie utile economicește, rămîneau de asemenea fără succes.

Tema de istorie socială, cea mai frecventă în privința moșierimii, din literatura secolului trecut, este deci procesul de decădere a vechii boierimi prin înlocuirea cu proprietari recent îmbogățiți care preluau moșiile celor dintîi.

În cadrul acestei largi teme, literatura reflectă momente, situații din cursul acestor două procese sociale paralele, metode prin care noii proprietari luau locul celor vechi, tipuri diverse ale moșierimii și acoliților săi, al căror unic talent era pătrunderea în rîndurile clasei sociale pe care aparent o serveau, în realitate îi subminau, treptat dar tenace și continuu, puterea economică și, în consecință, pe cea politică.

Acest context prilejuia expunerea următoarelor fenomene sociale :

— rapacitatea unor elemente moșierești față de elemente din aceeași clasă socială,

— divergența între diferitele straturi ale moșierimii, îndeosebi între cea care se menținea în vechile idei economico-politice și cea care, luînd contact cu lumea occidentală, venea în țară cu idei înnoitoare.

Tipurile de moșieri pe care ni le oferă literatura secolului trecut, sînt :

— moșierul incult, înapoiat în idei, inuman ; este evidentă indignarea sa că, spre jumătatea secolului XIX, îi sînt reduse treptat privilegiile, nu mai are țigani robi, este obligat să plătească impozit și, îndeosebi, cedează țăranilor o parte din terenurile agricole prin reforma agrară din 1864.

— moșierul care locuia îndeosebi la țară, mulțumindu-se cu veniturile moșiei, care îi asigurau un trai îmbelșugat, independența economică și demnitate de idei politice, comparativ cu cel atras de viața urbană, de înalte funcții publice, unde întâlnea însă și alte categorii sociale ; se reflectă faptul că unii moșieri căutau să aibă funcții publice — politice pentru a domina cît mai puternic autoritățile locale, în scopul întăririi situației economice.

— șomerul care nu putea ține piept nevoilor economice ale epocii, în continuă evoluție și care nu se adapta modernizării, în comparație cu cel care făcea eforturi pentru a ține pasul cu vremurile noi, chiar dacă aceste eforturi erau, în parte, greșit plasate și infructuoase.

— în sfîrșit, moșierul „nou”, aprig, întreprinzător, fără scrupule, ieșit din rindurile slujitorilor vechii moșierimi și parvenind prin specularea slăbiciunilor acesteia.

Literatura cuprinde și cazuri în care reprezentanți ai vechii moșierimi, mai precis descendenți ai săi, scăpătați prin risipă și desfrîu, își folosesc blazonul și relațiile ca să recapete, uneori prin viclesug și epatare a burgheziei, o parte din ceea ce pierduseră.

Absenteismul moșieresc, cu efectele sale economice, se reflectă în descrieri ale moșiilor de pe care moșierul lipsea, unde domneau risipa și paragina.

Diverse pagini literare reflectă modul de viață și divertismentele moșierimii în țară sau peste hotare.

Deși ne-am referit în acest studiu la moșierime, unele elemente burgheze au fost menționate, deoarece interesele lor economice erau puternic împletite : cămătarii erau mereu prezenți în preajma moșierimii ; aparent sprijineau, prin împrumuturi substanțiale, activitatea economică de pe marile proprietăți, în realitate pîneau averea moșierilor și le pregăteau, treptat dar statornic, ruina.

NOTE

* Urmare la studiul *Situația fărânimii din secolul XIX reflectată în literatura epocii* publicat în „Revista de istorie” nr. 3/1985, ambele cuprinse în monografia *Istoria socială a secolului XIX reflectată în literatura epocii* lucrare de plan.

¹ *Pionierii romanului românesc*, Antologie, text stabilit, note și prefață de St. Cazimir, Editura pentru literatură, București, 1962, p. 6.

² *Ibidem*, p. 83.

³ *Ibidem*, p. 85.

⁴ *Ibidem*, p. 110.

⁵ *Ibidem*, p. 182.

⁶ *Ibidem*, p. 189.

⁷ *Ibidem*, p. 258—259.

⁸ D. Bolintineanu, *Manoil, Elena*, Edit. Minerva, București, 1971, p. 75.

⁹ *Ibidem*, p. 14.

¹⁰ *Ibidem*, p. 75.

- ¹¹ Ibidem, p. 123.
¹² Ibidem, p. 124.
¹³ Ibidem, p. 131.
¹⁴ Ibidem, p. 127–128.
¹⁵ Ibidem, p. 170.
¹⁶ N. Filimon, *Ciocoi vechi și noi*, București, 1902, p. VI–VII.
¹⁷ Ibidem, p. 105, 110.
¹⁸ Ibidem, p. 191–192.
¹⁹ V. Alecsandri, *Boieri și ciocoi*, București, 1874, p. 26.
²⁰ Ibidem, p. 25.
²¹ Ibidem, p. 138.
²² Ibidem, p. 37.
²³ Ibidem, p. 44.
²⁴ Ibidem, p. 150.
²⁵ Ibidem, p. 30–31.
²⁶ Idem, *Teatru*, vol. I, p. 33.
²⁷ Ibidem, p. 195.
²⁸ Ibidem, p. 228–229.
²⁹ A. Vlahuță, *Dan*, București, (f.a.), p. 64.
³⁰ Ibidem, p. 66.
³¹ Ibidem, p. 92.
³² Ibidem, p. 93–94.
³³ Ibidem, p. 250–251.
³⁴ Ibidem, p. 262–263.
³⁵ „Convorbiri literare”, nr. 5/XXI, din 1 august 1887, p. 387.
³⁶ C. I. Bondescu, D. Mărăcineanu, *Antologie*, vol. II, București, f.a. p. 29.
³⁷ Duiliu Zamfirescu, *Viața la țară*, ed. IV comentată de Mariana Zamfirescu-Rarincescu, Craiova, f.a., p. 39.
³⁸ Ibidem, p. 178.
³⁹ P. Căncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, Edit. Științifică, București, 1974, p. 253.
⁴⁰ Duiliu Zamfirescu, *op. cit.*, p. 85.
⁴¹ Ibidem, p. 86–87.
⁴² Ibidem, p. 248.
⁴³ Idem, *Tânase Scatiu*, ed. III-a comentată de Mariana Zamfirescu-Rarincescu, Craiova (f.a.), p. 26–27.
⁴⁴ „Convorbiri literare”, nr. 12/XIII, din 1 martie 1880, p. 475–476.
⁴⁵ Ibidem, p. 481.
⁴⁶ N. Xenopol, *Brazi și putregai*, ed. III-a, București, 1893, p. 8.
⁴⁷ Ibidem, p. 25.

LA SITUATION DE LA CLASSE DES GRANDS PROPRIÉ- TAIRES FONCIERS DU XIXe SIÈCLE REFLÉTÉE DANS LA LITTÉRATURE DE L'ÉPOQUE

Résumé

La littérature du XIXe siècle reflète différents aspects d'histoire sociale, dont la situation des grands propriétaires fonciers à l'époque. Dans les œuvres littéraires des écrivains Ion Ghica, Mihail Kogălniceanu, V. A. Urechia, Alexandru Cantacuzène, Nicolae Filimon, Vasile Alecsandri, Alexandru Vlahuță, Duiliu Zamfirescu et Nicolae Xenopol voit se dessiner en premier lieu le processus de latente décadence de anciens grands propriétaires fonciers, descendants des familles de boyards et le remplacement de ceux-ci par les grands propriétaires ruraux d'origine bourgeoise.

Les efforts des anciens grands propriétaires fonciers de conserver au début leurs privilèges et puis le potentiel économique et politique se reflètent également dans les mêmes œuvres littéraires aussi bien que certaines causes générales et particulières du déclin de cette classe. On y présente divers types de grands propriétaires fonciers, depuis ceux rétrogrades, dont la pensée était dominé par des idées ultraconservatrices jusqu'à ceux qui cherchaient des formules d'adaptation à l'évolution socio-économique où la bourgeoisie s'affirmait toujours plus puissamment. On distingue en outre, non seulement les divergences entre les grands propriétaires fonciers et la bourgeoisie, mais aussi une certaine collaboration entre eux, avec le passage de certains éléments provenant de l'une de ces classes sociales dans l'autre classe.

RELAȚIILE LUI FRANCISC AL II-LEA RÁKÓCZI CU SPANIA

EUGEN DENIZE

Sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea a fost o perioadă caracterizată, pe planul relațiilor internaționale, de ascuțirea luptei dintre marile puteri pentru hegemonie mondială. Pe de o parte apar contradicții între puterile capitalist-comerciale, Anglia și Olanda, și principala putere feudală, continentală, Franța, iar pe de altă parte continuă să se manifeste contradicțiile dintre Bourboni și Habsburgi, ultimii consolidându-și pozițiile datorită victoriilor antiotomane. În răsăritul și nordul Europei, situația politică a cunoscut de asemenea importante modificări, profilându-se, tot mai clar, ascensiunea Rusiei simultan cu accentuarea procesului de decădere a puterilor tradiționale din aceste zone: Imperiul otoman, Polonia și Suedia. Contradicțiile dintre principalele puteri europene au generat o permanentă stare conflictuală materializată, în primele două decenii ale secolului al XVIII-lea, prin războaie îndelungate și devastatoare care au cuprins întregul continent: războiul de succesiune la tronul Spaniei (1701—1714), războiul nordic (1700—1721), războaiele dintre Rusia și Turcia (1710—1711), dintre Turcia, Veneția și Austria (1714—1718), dintre Spania și Austria (1717—1720).

Pe fondul acestor relații internaționale conflictuale, în primăvara anului 1703 s-a declanșat puternica răscoală a curuților condusă de Francisc al II-lea Rákóczi, care a cuprins Transilvania și Ungaria, a avut un pronunțat caracter social și național și a fost o expresie a luptei înfrățite a românilor, maghiarilor, secuilor și altor naționalități pentru dreptate și libertate.¹

Datorită situației internaționale deosebit de complexe, răsculații curuți nu au putut spera ajutor decât din partea Franței și a aliaților ei, Spania și electoratele de Bavaria și Colonia. Pentru Francisc al II-lea Rákóczi alianța cu gruparea bourbonică apărea ca singura posibilitate și era necesară nu numai pentru ajutorul direct și pe care-l putea primi, ci și pentru influența franceză în Polonia și Imperiul otoman care îi putea aduce un important sprijin din partea acestor puteri. La rîndul ei, Franța a încercat să folosească de la început răscoala curuților ca o puternică diversiune creată în spatele principalului ei adversar din Europa, casa de Austria, și l-a sprijinit pe Rákóczi cu subsidii, instructori militari și intervenții diplomatice la Constantinopol și Varșovia.²

În cadrul acestor relații internaționale se înscriu și legăturile lui Francisc al II-lea Rákóczi cu Spania, legături care au cunoscut două etape principale și anume, o primă etapă cuprinzînd perioada răscoalei propriu-zise și primii ani de exil ai principelui, pînă în 1717, și o a doua etapă care se întinde pînă în 1731, avînd punctul culminant în anii 1717 și 1718.

În prima etapă, legăturile lui Rákóczi cu Spania au avut o importanță destul de limitată și s-au realizat, aproape în exclusivitate, prin interme-

diul Franței care avea interese foarte apropiate de cele ale Spaniei și era principala putere a grupării bourbonice. Prima mențiune despre intenția stabilirii unor contacte directe cu Spania apare în 1701, atunci când principalul colaborator al lui Rákóczi, Nicolae Beresényi, refugiindu-se în Polonia a intrat în legătură cu ambasadorul francez, marchizul du Heron. Prin intermediul acestuia el a trimis un memoriu lui Ludovic al XIV-lea, în care expunea principalele nemulțumiri ale curuților din Transilvania și Ungaria și cerea regelui francez „...să intervină pe lângă regele Spaniei ca acesta să-i ia sub protecția lui”³.

În anii care au urmat problema stabilirii unor legături directe cu Spania a pierdut foarte mult din importanță fiind, practic, înlocuită de cea a realizării unei colaborări cât mai strînse cu Franța, colaborare care implica, la modul general, și o participare a Spaniei. Documentele din această perioadă amintesc destul de rar de Spania și o subordonează sistematic relațiilor existente cu Franța.

Astfel, în 1704, atunci când se punea problema unei colaborări militare directe între curuți și aliații lor fie în Europa centrală, fie în Marea Adriatică, Rákóczi îi scria la 15 iunie lui Ludovic al XIV-lea informându-l despre intenția sa de a ocupa porturile de pe țărmul croat al Adriaticii și de a stabili, pe această cale, o legătură directă cu Spania, acțiune pentru care cerea un ajutor militar de 4 000 de soldați și o intervenție diplomatică la Poartă⁴. Diplomația franceză a tergiversat însă răspunsul și intenția lui Rákóczi nu s-a putut concretiza.

Peste cîțiva ani, în iulie 1707, Kókényesdi, baron de Vetésy, întors dintr-o misiune diplomatică de pe lângă Maximilian-Emanuel, electorul Bavariei, arăta în memoriul înaintat principelui că soarta răscoalei depindea, într-o măsură importantă, de „...alianțele solide mai ales cu Franța, cu Spania și cu electorii de Colonia și Bavaria care sînt în prezent aliați cu toții împotriva aceluiași dușman...”, iar primul pas care trebuia făcut pe această cale era încheierea unui tratat cu Franța urmat, la scurt timp, de unul asemănător cu Spania⁵. Refuzul sistematic al Franței de a încheia un astfel de tratat cu Rákóczi a eliminat, automat, și posibilitatea realizării lui cu Spania. În schimb, pentru a atenua într-o oarecare măsură amărăciunea provocată de acest refuz, Franța a început încă din același an, 1707, demersuri pe lângă curtea de la Madrid pentru acordarea ordinului Lîinii de Aur lui Francisc Rákóczi, demersuri încheiate cu succes în anul următor⁶ și reprezentînd o recunoaștere oficială a importanței pe care răscoala curuților o avea în cadrul războiului de succesiune la tronul Spaniei⁷.

O recunoaștere asemănătoare, dar destul de tardivă, a fost făcută de însuși regele Spaniei, Filip al V-lea care, la 16 ianuarie 1712 îi scria lui Rákóczi, aflat în Polonia, asigurîndu-l de protecția sa și garantîndu-i sprijinul diplomatic la viitoarele tratative pentru realizarea unei păci generale⁸. Aceste garanții, pe care și Franța le dăduse în repetate rînduri, nu se vor concretiza însă niciodată, problema curuților fiind adusă în discuție numai la tratativele de la Rastadt, în timpul cărora mareșalul Villars a folosit-o ca o contrapondere la problema răsculaților catalani ridicată de partea austriacă, dar, de comun acord, ambele au fost abandonate⁹.

După înfrîngerea răscoalei curuților în primăvara lui 1711, Francisc Rákóczi a fost obligat să apuce drumul amăr al exilului, refugiindu-se mai întîi în Polonia, iar de la începutul anului 1713 în Franța, unde con-

tinua să-și pună mari speranțe în ajutorul promis de Ludovic al XIV-lea. Primit foarte bine la curtea franceză, principele Transilvaniei a considerat necesar să stabilească un contact direct și cu regele Spaniei la care a trimis, în martie 1717, pe colonelul d'Absac, un ofițer francez din anturajul său¹⁰. Acesta a fost foarte bine primit la Madrid, de unde s-a întors abia în septembrie, aducând scrisori de la regele catolic în care Rákóczi era numit înalt și puternic principe, însoțite de o sumă de 10 000 de scuzi cu explicațiile de rigoare pentru faptul că nu i se putea trimite, deocamdată, mai mult¹¹. În acei ani, Spania nu putea oferi mai mult și nici Rákóczi nu putea aștepta altceva din partea ei, speranțele sale fiind legate în continuare de eventualul sprijin a lui Ludovic al XIV-lea.

Accastă sumară trecere în revistă a legăturilor lui Rákóczi cu Spania în timpul războaielor și a primilor ani de exil, ne demonstrează faptul că ele au jucat un rol secundar în ansamblul relațiilor externe ale principelui transilvănean și au fost permanent mediate și subordonate relațiilor cu Franța, țară de la care se aștepta principalul sprijin împotriva expansionismului habsburgic. Situația se va schimba însă radical după încheierea tratatelor de la Utrecht (1713), Rastadt (1714) și Baden (1714) și după moartea „regelui soare” (1 septembrie 1715), evenimente care au adus o modificare importantă în atitudinea Franței față de Austria, și, mai ales, față de Spania.

Moartea marelui monarh francez a provocat o răcire bruscă în relațiile franco-spaniole, generată de antagonismul de interese dinastice dintre Filip al V-lea și ducele d'Orléans, regentul Franței, antagonism care-l va determina pe ultimul să se îndepărteze de Spania și să se apropie, în aceeași măsură, de Anglia și Austria. În această nouă situație, Rákóczi nu mai putea spera nimic din partea Franței, singura țară care mai putea să-i ofere ceva rămânând Spania.

Pentru această țară, războiul de succesiune, desfășurat în mare parte pe teritoriul ei, și tratatele de pace care i-au pus capăt au avut un caracter dezastruos, obligînd-o să cedeze toate posesiunile pe care le avea în Europa și aruncînd-o în rîndul puterilor europene de rang inferior. Din această cauză, Filip al V-lea a refuzat să încheie orice tratat direct cu împăratul Carol al VI-lea și a continuat să nutrească permanent speranța unei revanșe, speranță continuu alimentată de anturajul italian preponderent la curtea spaniolă, și mai ales, de soția sa, Isabela Farnese și de abilul cardinal Alberoni.

În viziunea lui Alberoni, deținătorul real al puterii în Spania, problema principală care se punea era refacerea cît mai rapidă a potențialului economic și militar al Spaniei pentru ca, pe această bază, să poată fi realizată expediția de alungare a austrieților din Italia, patria sa. În acest scop el a desfășurat o intensă activitate reformatoare în interior, reușind să obțină o redresare economică rapidă, să creeze o armată permanentă de 100 000 de soldați și o flotă de 60 de vase¹². Acțiunea internă a fost dublată de o susținută activitate diplomatică pe plan extern, activitate care urmărea modificarea, în defavoarea Austriei, a raportului de forțe stabilit la Utrecht și Rastadt, obiectiv pentru atingerea căruia Alberoni nu a ezitat să folosească orice mijluri și metode, chiar și pe acelea care frizau aventura și puteau părea oricui ca fiind himerice și contradictorii. Astfel, Alberoni a căutat la început să atragă de partea sa Anglia, prin încheierea unui dezastruos tratat comercial în decembrie 1715, și

papalitatea, prin trimiterea unei flote împotriva turcilor în august 1716. Apoi a încercat să realizeze o apropiere față de Poartă, aflată în război cu imperialii, a încercat să realizeze o alianță între Rusia, Prusia și Suedia pe care să o opună triplei alianțe de la Haga încheiată între Franța, Anglia și Olanda, a încercat să destabilizeze situația din Anglia, prin sprijinirea grupării iacobite, și din Franța, prin conjurația lui Cellamare și printr-o tentativă de răscoală în Bretania¹³. Multe dintre aceste acțiuni care au dus la o rapidă izolare a Spaniei pe plan extern și, în final, la căderea lui Alberoni, au fost întreprinse în disperare de cauză și au fost neglijent pregătite, deoarece declanșarea războiului cu Austria, în vara anului 1717, s-a făcut împotriva voinței ministrului spaniol¹⁴ și l-a obligat să apeleze la orice posibilitate pentru a-i asigura succesul.

Pe acest fond, deosebit de complex, al situației politice internaționale, dominat de conflictele militare dintre Bourbonii spanioli și Habsburgi și dintre Habsburgi, venețieni și turci, s-a deschis cea de-a doua etapă a relațiilor lui Francisc Rákóczi cu Spania, relații directe și mult mai intense decît în trecut. Pe de o parte, Rákóczi vedea renăscîndu-i-se speranțele de a recăpăta Transilvania datorită faptului că Austria era obligată să susțină un dificil război pe două fronturi, în Balcani și în Italia, iar pe de altă parte Alberoni, în vastele sale planuri, a considerat necesar să apeleze la sprijinul lui Rákóczi care putea crea, la fel ca la începutul secolului, o puternică diversivune în Transilvania și Ungaria și putea realiza o legătură directă între Spania și Turcia în vederea unei colaborări militare. La acești factori s-a adăugat și interesul crescînd al Porții față de principele transilvan pe care, încurajîndu-i speranțele, căuta să-l folosească ca un posibil element de presiune și, eventual, de diversivune împotriva Habsburgilor.

În mai 1717, Rákóczi a primit la Camaldules de Grosbois, locul pe care și-l alesese pentru a trăi retras în Franța, vizita agentului său de la Poartă, János Pápai, care era purtătorul unei scrisori autografe din partea sultanului Ahmed al III-lea. În scrisoare, sultanul îi cerea să vină în Turcia pentru a comanda o armată formată din creștini, i se promitea acordarea unui principat format din Banat și Țara Românească, un subsidiu anual de 2,5 milioane de ducăți, dintre care un milion plătabil imediat și faptul că pacea nu va fi încheiată fără consimțămîntul său¹⁵. În fața acestor tentante propuneri venite din partea celei mai înalte autorități otomane, la care se adăugau informații primite de la ambasadorul spaniol la Paris, prințul Cellamare, despre intensele pregătiri militare ale Spaniei¹⁶, Rákóczi a căpătat ferma convingere că împăratul nu va putea rezista unui atac pe două fronturi și s-a pregătit de plecare cu speranța că va putea realiza o alianță turco-spaniolă și va recăpăta Transilvania.

Înainte însă de a părăsi Franța, Rákóczi a trimis în Spania pe omul său de încredere, colonelul d'Absac¹⁷, care avea, probabil, misiunea să informeze curtea de la Madrid despre intenția lui de a mijloci o alianță turco-spaniolă. Primit cordial de Filip al V-lea și căpătînd asigurarea că Spania este de acord cu încercarea principelui¹⁸, d'Absac revine în Franța și se întilnește cu acesta la Marsilia, cu puține zile înainte de îmbarcarea lui pentru Gallipoli. Aflînd de dispoziția binevoitoare a curții spaniole față de proiectele sale, Rákóczi l-a retrimis imediat pe d'Absac în Spania cu misiunea de a arăta foarte concret, de data aceasta, care erau speranțele sale în ajutorul Porții și faptul că războiul cu aceasta va bloca considerabil forțele ale imperialilor în Balcani. De asemenea, trebuia să ceară

trimiterea unei misiuni spaniole în Imperiul otoman acreditată pe lângă persoana principelui și să propună încheierea unei alianțe antihabsburgice turco-spaniole care să-l includă și pe el ¹⁹. Cu câteva zile înainte de a pleca, la 13 septembrie 1717, Rákóczi a trimis din Marsilia și agentului său care rămânea în Franța, abatele Dominique Brenner, instrucțiuni precise în care îi cerea să întrețină strinse relații cu prințul Cellamare și să-l informeze cu regularitate despre atitudinea Spaniei la adresa sa ²⁰.

Ferm convins să poate conta pe sprijinul diplomatic și militar al Spaniei și încrezător în promisiunile exagerate ale Porții, principele a plecat la 16 septembrie 1717 din Marsilia și, după o călătorie de mai bine de trei săptămâni, a debarcat la 10 octombrie la Gallipoli ²¹, de unde s-a îndreptat spre Adrianopol. Ajuns în Turcia, el a găsit însă o situație cu totul alta decît cea pe care și-o imaginase și s-a văzut obligat să înceapă o intensă activitate diplomatică pentru a o schimba conform planurilor sale. Despre această situație și despre primele sale acțiuni a încercat să-l informeze pe prințul Cellamare printr-o scrisoare, trimisă la 26 noiembrie 1717 din Adrianopol, în care descrie felul cum a fost primit, starea de adevărată spaimă care domnea la Poartă ca urmare a marilor victorii imperiale și lupta dintre gruparea pacifistă, condusă de muftiu, și gruparea războinică condusă de marele vizir, Mehmed Pașa, ultima, victorioasă pentru moment, reușind să impună intensificarea pregătirilor militare în vederea campaniei din anul următor. De asemenea, Rákóczi arăta că Poarta era dispusă să încheie o alianță cu Spania și ar accepta realizarea unei păci separate cu Veneția, pace pe care Spania ar putea încerca să o medieze ²².

Din păcate, această scrisoare a fost interceptată la 10 ianuarie 1718, transformîndu-se într-o puternică armă propagandistică pentru curtea din Viena, dar informațiile conținute în ea au reușit să ajungă în Spania, deoarece, așa cum rezultă din chiar conținutul scrisorii, Rákóczi informase pe larg despre toate aceste lucruri și pe cardinalul Alberoni, spunîndu-i că împrejurările nu au fost niciodată atît de favorabile pentru încheierea unei alianțe cu turcii ²³.

Politica ministrului spaniol nu urmărea însă încheierea unui tratat cu turcii și nici cu Rákóczi, ci viza doar menținerea stării de război între Poartă și Habsburgi și, eventual, realizarea unei diversiuni în Transilvania și Ungaria. Pentru atingerea acestor obiective el a considerat, totuși, necesară expedierea unui trimis extraordinar în Imperiul otoman, dar acreditat numai pe lângă persoana principelui, trimis care trebuia să folosească întreaga influență a lui Rákóczi la Poartă și să stabilească o legătură directă cu oficialitățile otomane în vederea continuării războiului cu imperialii.

Îndeplinirea acestei misiuni a fost încredinațată cavalerului francez Jacques de Boissiméne care, după primirea instrucțiunilor necesare și a scrisorilor de acreditare din partea regelui Filip al V-lea și a cardinalului Alberoni, a părăsit Madridul la 30 noiembrie 1717 fiind însoțit și de colonelul d'Absac, agentul lui Rákóczi în Spania ²⁴.

Alegîndu-l însă pe Boissiméne, se pare că Alberoni ori nu a știut, ori mai probabil, nu a luat în considerare faptul că acesta era un adevărat „mercenar diplomatic” care în acel moment servea în egală măsură atît interesele Spaniei, cît și interesele Franței și deci, implicit, pe cele ale Austriei ²⁵. Duplicitatea sa este dovedită, printre altele, de lungimea exagerată a călătoriei (plecat din Madrid la 30 noiembrie 1717, ajunge abia la 27 ianuarie 1718 la Marsilia, apoi la 13 februarie debarcă la Dardanele

pentru ca să se întâlnească cu Rákóczi tocmai la 15 martie la Adrianopol) ²⁶, de permanenta scurgere de informații despre misiunea sa și despre legăturile agenților din Franța ai principelui cu ambasada spaniolă ²⁷ și de legăturile strinse pe care le-a stabilit în Imperiul otoman cu marchizul de Bonnac, ambasadorul Franței la Constantinopol ²⁸.

Sigur că în aceste condiții misiunea lui Boissiméne avea foarte puține șanse de reușită dar, considerăm noi, factorul care a contribuit cel mai mult la eșecul ei final a fost lipsa unor împuterniciri speciale, pe care Alberoni a refuzat să le acorde, în vederea încheierii unei alianțe cu Poarta. Instrucțiunile scrise pe care el le-a dat trimisului prevedeau ca acesta să aleagă drumul cel mai sigur care să-l ducă la destinație, îi cereau să-și prezinte scrisorile de acreditare principelui Rákóczi și să-i exprime dorința Spaniei pentru realizarea intereselor comune, să țină permanent la curent pe rege despre situația de la Poartă, să însoțească peste tot pe principe, să-și scrie mesajele numai în cifru și să procedeze cu rezerva și prudența necesară pentru a nu prejudicia în nici un moment interesele regelui catolic ²⁹.

Pe lângă aceste instrucțiuni oficiale, puțin semnificative, Alberoni i-a trasat lui Boissiméne, verbal, adevăratele obiective secrete ale misiunii sale care trebuiau îndeplinite prin intermediul lui Rákóczi. Astfel, Boissiméne trebuia să-l determine pe principe să ceară Porții continuarea războiului cu Austria și lansarea unei declarații în care să se arate că lupta sa nu era îndreptată împotriva creștinătății, ci urmărea doar eliberarea Transilvaniei și Ungariei și realizarea, pe această bază, a unei zone tampon între cele două imperii, să ceară încheierea unei păci separate sau, cel puțin, a unui armistițiu cu Veneția prin mijlocirea Spaniei și să insiste pentru realizarea unui tratat cu Poarta în sensul celor de mai sus. În același timp, trimisul nu trebuia să semneze absolut nimic cu Rákóczi înainte de îndeplinirea tuturor acestor condiții și de primirea unor ordine speciale de la Madrid ³⁰.

Din simpla trecere în revistă a tuturor acestor instrucțiuni oficiale și neoficiale, se poate ușor observa că Alberoni nu numai că excludea posibilitatea realizării unui tratat cu turcii, care i-ar fi șubrezit considerabil prestigiul în Europa, dar refuza până și ideea unui tratat cu Rákóczi, probabil din același motiv, dacă ținem seama de sprijinul politic pe care acesta îl avea din partea Porții. În schimb, el dorea ca Rákóczi și turcii să-i accepte propunerile de colaborare doar pe baza unor garanții verbale, lipsite de orice acoperire și făcute în numele unei țări și cu care Imperiul otoman nu avusese, până în acel moment, decît legături conflictuale și de suspiciune, ceea ce era imposibil de realizat și anula de la început șansele de reușită ale misiunii spaniole.

În timp ce Boissiméne nu se grăbea de loc să ajungă la locul de destinație al misiunii sale, Francisc Rákóczi făcea mari eforturi la Adrianopol pentru a opri tratativele de pace care se desfășurau între turci și imperiali. La 17 decembrie 1717 el a avut o întrevedere cu marele vizir, Mehmed Pașa, în timpul căreia a expus pe larg avantajele unei colaborări militare cu Spania și necesitatea încheierii unui tratat între cele două țări, dar viziul, deși favorabil unei astfel de idei, a răspuns că nu poate, sub nici o formă, să întrerupă tratativele cu imperiali ³¹. La 4 ianuarie 1718, Rákóczi a fost primit într-o audiență solemnă, cu tot fastul oriental, de însuși sultanul Ahmed al III-lea, dar și rezultatele acestei întrevederi au fost practic, nule, deoarece sultanul, în ciuda asigurărilor de sprijin pe care le-a dat, nu

a amintit nimic de posibilitatea încheierii unui tratat cu principele și nici de înarmarea adeptilor acestuia care se aflau pe teritoriul otoman ³².

Importanța pe care Rákóczi o avusese pentru turci atunci când se aflase în Franța, scăzuse brusc și iremediabil, din cauza marilor victorii imperiale, chiar din momentul venirii sale la Adrianopol, dintre toate promisiunile care i se făcuseră ne mai rămânând decât audiențele fastoase, speranțele deșarte și un subsidiu lunar de numai 2 000 de scuzi ³³, ceea ce i-a obligat pe mulți dintre francezii care-i însoțeau să apeleze la sprijinul ambasadorului Bonnac ³⁴.

În ciuda acestor evidențe, principele continua să spera în reușita planurilor sale întemeindu-se, mai ales, pe legăturile cu Spania care credea că, în cele din urmă, va putea determina Poarta să continue războiul și să satisfacă, cel puțin parțial, promisiunile pe care i le făcuse și, trebuie să recunoaștem, în primele luni ale anului 1718 speranțele sale aveau un fundament real destul de solid. Astfel, agenții săi din Franța, abatele Brenner și Kisfaludy, întrețineau un permanent contact cu prințul Cellamare și cu alți membri ai ambasadei spaniole, principalul rezultat al activității lor fiind cumpărarea cu ajutorul banilor veniți din Spania, a 20 000 de arme și angajarea unui număr de ofițeri și soldați francezi care, în ianuarie 1718, au fost trimiși prin Toulon către Constantinopol ³⁵. Pe de altă parte, tot în această perioadă Rákóczi a primit, probabil, scrisoarea pe care d'Absac i-o trimisese în noiembrie din Madrid și în care îl anunța de apropiata sosire a misiunii lui Boissiméne ³⁶.

Aceste elemente explică optimismul și încrederea cu care el îi scria abatelui Brenner la 19 ianuarie și 1 martie 1718, spunându-i că așteaptă cu nerăbdare sosirea trimisului spaniol și că realizase tot ceea ce și-a propus în negocierile cu Spania, ideile sale cu privire la problemele Europei fiind aproape identice cu cele ale cardinalului ministru Alberoni ³⁷.

Optimismul exagerat și dorința de a demonstra Porții trecerea și considerația de care se bucură în Spania, l-au făcut pe Rákóczi să pregătească cu mult zgomot primirea lui Boissiméne, să alerteze în acest sens pe dregătorii otomani dar să uite cu desăvârșire măsurile de precauție care se impuneau. Lipsa aproape totală de discreție, manifestată atât de principe, cât și de Boissiméne, l-a mirat foarte mult pe ambasadorul francez, care scria la 24 iunie 1718 că, departe de a mări stima turcilor pentru Rákóczi, ea a provocat o reacție imediată din partea imperialilor și a cauzat eșecul misiunii spaniole care nu a putut obține absolut nimic ³⁸.

Revenind la misiunea lui Boissiméne, constatăm că acesta a ajuns la Adrianopol abia la 13 martie 1718 și, peste două zile, a fost primit de principe într-o audiență publică fastuoasă în timpul căreia l-a informat despre stîmna deosebită pe care i-o purta regele catolic și despre dorința pe care o avea de a continua lupta cu Austria și a-l ajuta să recupereze Transilvania, ca recunoștință pentru diversiunea sa, atât de folositoare, din timpul războiului de succesiune. În același timp i-a înmînat scrisorile de acreditare din partea lui Alberoni și a lui Filip al V-lea care repetau, în esență, aceleași asigurări și promisiuni ³⁹.

Cu toate vorbele frumoase care s-au spus și dintr-o parte și din cealaltă, rezultatele acestei prime întrevederi au fost foarte modeste, Boissiméne aflînd cu surprindere de tratativele de pace dintre turci și imperiali și ajungînd foarte repede la concluzia, pe care la 17 martie i-a împărtășit-o și marchizului de Bonnac ⁴⁰, că procesul de pace nu va putea fi oprit și deci misiunea sa va eșua. Mai mult decât atât observînd evidenta schimbare

de atitudine a turcilor față de Rákóczi și temîndu-se, în cazul încheierii păcii, pentru propria sa viață, el nu a ezitat să-i scrie lui Alberoni pentru a-și cere rechemarea ⁴¹.

Între timp, ambasadorului imperial de la Roma, Gallas, ținut permanent la curent de către baronul Vetésy, de la Paris, cu legăturile existente între Francisc Rákóczi și Spania, a înaintat la 16 martie 1718 un memoriu Sacrului Colegiu al cardinalilor și papei, în care îl acuza pe Alberoni că întreține legături nepermise cu Poarta și că încearcă, prin intermediul principelui rebel, să-i determine pe turci la continuarea războiului ⁴². În ciuda dezmințirii categorice pe care prințul Cellamare a dat-o aproape imediat la Paris ⁴³, argumentele și detaliile foarte precise din memoriul ambasadorului imperial au avut un ecou puternic la Roma și în alte țări europene și au întărit sentimentele de animozitate și suspiciune pe care puterile triplei alianțe le aveau față de Spania, ceea ce îl va obliga pe Alberoni să-și rechemare foarte curînd trimisul din Imperiul otoman.

La Adrianopol, Boissiméne, cu toată neîncrederea în succesul misiunii sale, a încercat, totuși, să oprească tratativele de pace dintre turci și imperiali, sugerînd lui Rákóczi să insinueze demnitarilor Porții că ar fi bine să ceară ca puterilor mediatoare, Anglia și Olanda, să li se adauge și alte puteri europene cum ar fi Franța, Rusia, Prusia, Suedia și Polonia, ceea ce ar fi dus la complicarea și prelungirea excesivă a discuțiilor ⁴⁴. Deși turcii nu au respins această idee și, la 22 aprilie, l-au invitat să vină la Adrianopol pe marchizul de Bonnac ⁴⁵, tratativele de pace nu au putut fi oprite căci intervențiile ambasadorului francez au fost lipsite de vigoarea necesară, el temîndu-se de o eventuală deteriorare a relațiilor Franței cu Poarta și cu Austria ⁴⁶. Mai mult decît atît, schimbarea marelui vizir Mehmed Pașa, cu Ibrahim Pașa, intervenită la 10 mai 1718, a fost o expresie evidentă a dorinței de pace a Porții și, din acest moment, bruma de considerație pe care Rákóczi o mai avea din partea dregătorilor otomani a dispărut definitiv.

O ultimă posibilitate, mai mult teoretică decît practică, de a opri procesul de pace a fost oferită lui Rákóczi și lui Boissiméne de primirea, după 10 mai, a unei scrisori expediate de cardinalul Alberoni la 24 ianuarie 1718. În scrisoare, Alberoni arăta că principele poate conta și în viitor pe sprijinul Spaniei, care era hotărîtă să atace pe împărat cu importante forțe concentrate în Sardinia ⁴⁷, însumînd 33 000 de combatanți, 124 de tunuri și 30 de vase de luptă. De asemenea se repeta cererea ca Poarta să lanseze o declarație în care să arate că luptă numai pentru eliberarea Transilvaniei și Ungariei și să accepte încheierea unei păci separate sau a unui armistițiu cu Veneția prin intermediul Spaniei, se anunța realizarea unei alianțe între Spania, Franța și Savoia care, de fapt nu exista în realitate, iar Rákóczi primea asigurarea că regele catolic va continua lupta pînă la capăt, orice propunere de pace urmînd a-i fi comunicată și lui ⁴⁸.

Impulsionat oarecum de această scrisoare, Boissiméne a cerut, prin intermediul marchizului de Bonnac, o audiență la marele vizir Ibrahim Pașa care i-a fost acordată la 13 mai 1718 ⁴⁹. Întrevederea care a avut loc cu acest prilej s-a desfășurat într-o atmosferă cordială, trimisul spaniol încercînd, prin exagerarea potențialului militar al Spaniei, să-l determine pe marele vizir să accepte propunerile formulate de Alberoni. Impedimentul principal a fost însă lipsa împuternicirilor speciale pe care acesta refuzase să le acorde trimisului său, ceea ce l-a făcut pe Ibrahim Pașa să răspundă

foarte politicos dar și foarte evaziv, audiența încheindu-se fără nici un rezultat concret ⁵⁰.

Eșecul final al misiunii lui Boissiméne, marcat de audiența la marele vizir, a hotărât definitiv Poarta să caute o grabnică încheiere a păcii, pe care a obținut-o la 21 iulie la Passarowitz, și a contribuit la evidenta deteriorare a relațiilor dintre Francisc Rákóczi și Spania. Această deteriorare a fost accentuată de scrisoarea de rechemare pe care Boissiméne a primit-o la 11 iunie 1718, în care i se cerea, fără prea multe explicații, să-l părăsească imediat pe principe și să revină la Madrid ⁵¹, Alberoni temindu-se, probabil, de reacția puterilor din tripla alianță în fața tentativei sale de colaborare cu turcii. Rákóczi, jignit de rechemarea precipitată a trimisului, făcută într-o formulă care încălca uzanțele diplomatice ale vremii, și de termenul de „persoană” cu care era desemnat în scrisoare ⁵², a încercat să intervină pe lângă autoritățile otomane pentru a-i împiedica plecarea și s-a gândit, un moment, să ceară chiar arestarea sa ⁵³ dar, foarte curind, pentru a nu distruge orice punte de legătură cu Spania, a revenit asupra acestor intenții, obținând, la 4 iulie, permisiunea marelui vizir ca trimisul spaniol să poată pleca ⁵⁴.

Profitând de această ocazie Boissiméne îl părăsește pe Rákóczi la 7 iulie și la 12 august reușește să se imbarce pe un vas cu destinația Marsilia ⁵⁵. Înainte de a pleca el a primit din partea principelui două memorii conținând ideile sale referitoare la situația politică din Europa și la campania spaniolă din Italia, în care se justificau propriile acțiuni și revendicări iar Spania era îndemnată să continue cu hotărîre lupta împotriva Habsburgilor ⁵⁶, precum și o scrisoare adresată regelui Filip al V-lea la 6 iulie, pe un ton destul de rece și de protocolar, din care se desprinde amărăciunea și dezamăgirea pentru neîndeplinirea promisiunilor repetate de atâtea ori ⁵⁷.

În ciuda eșecului pe care l-a înregistrat, misiunea lui Boissiméne pe lângă Francisc Rákóczi, cu toată lipsa de pregătire și de prevedere care a însoțit-o, a avut, indiscutabil, și importante șanse de succes dar, din păcate, nici una din părțile interesate nu a putut sau nu a vrut să le transforme în realitate. Oricum, datorită caracterului și obiectivelor sale, ea s-a înscris ca un moment de vîrf în istoria relațiilor principelui transilvan cu Spania și, implicit, a relațiilor româno-spaniole.

În anii care au urmat, relațiile lui Rákóczi cu Spania au scăzut mult în intensitate, devenind tot mai sporadice și fragmentate, determinate în mod esențial de fluctuațiile politice europene.

Imediat după eșuarea speranțelor sale legate de promisiunile turcilor și de sprijinul Spaniei în vederea recuperării Transilvaniei, Francisc Rákóczi a încercat să plece din Turcia și, cum nu putea să se reîntoarcă în Franța datorită apropierei dintre aceasta și Austria, ambele fiind membre ale cuadruplei alianțe ⁵⁸, a cerut Spaniei permisiunea de a să stabili fie pe teritoriul ei, fie, cel puțin, în Sardinia. Refuzul categoric pe care l-a primit ⁵⁹, i-a arătat încă o dată, că, pentru moment, nu mai putea aștepta nimic concret din partea acestei țări, angajată într-un crâncen război cu Franța Anglia și Austria și pusă în situația de a-și apăra propriul teritoriu, nicidecum de a fi în stare să-și ajute aliații.

Abia în momentul în care Spania a fost înfrîntă și obligată să renunțe la serviciile cardinalului Alberoni (5 decembrie 1719) și să accepte prevederile cuadruplei alianțe (26 ianuarie 1720), Rákóczi a putut spera o reluare, cît de cît eficientă, a legăturilor sale cu regele catolic, aceasta cu

atit mai mult datorită faptului că puterile europene hotărâseră convocarea unui congres internațional la Cambrai care trebuia să încerce o aplanare a diferendelor dintre Bourbonii spanioli și Habsburgi.

Cu speranțele renăscute, principele scria abatelui Brenner, la 10 iunie 1720, exprimându-și increderea că Spania ar putea să-l sprijine în timpul congresului, pe baza articolului 8 al cadruplei alianțe care prevedea luarea în discuție și a intereselor aliaților celor două părți sau, în caz de nereușită, să-i acorde un vice-regat în posesiunile sale ⁶⁰. Pentru atingerea acestui scop el a hotărât, la sfârșitul aceluiași an, să trimită la curtea spaniolă pe unul din oamenii săi de încredere, colonelul francez de Bon, căruia, pe lângă scrisoarea de acreditare, i-a înmănat și un memoriu conținând argumentarea revendicărilor sale. Scrisoarea de acreditare, adresată lui Filip al V-lea din Rodosto la data de 25 septembrie 1720, explică tăcerea îndelungată, de mai bine de doi ani, prin vicisitudinile războiului care a bîntuit în Mediterana și a întrerupt orice legătură cu Spania, reafirmă zelul și atașamentul, cu nimic diminuat, al principelui față de interesele Spaniei, solicită înalta protecție a regelui catolic și recomandă pe de Bon ⁶¹. Memoriul, adresat de asemenea lui Filip al V-lea, conține 18 puncte și, în esență, amintește credința permanent manifestată de Rákóczi față de Spania și regele său, protecția care i s-a promis încă din 1712, combate toate suspiciunile care puteau exista în Europa cu privire la încercarea de apropiere turco-spaniolă din 1718, atacă cu vehemență politica expansionistă a Austriei, care amenința libertatea tuturor vecinilor și interesele puterilor maritime, Anglia și Olanda, și cere Spaniei, asigurând-o că are deja sprijinul Franței, să propună puterilor întrunite la Cambrai ca, în numele echilibrului european, Transilvania să fie redată stăpînului ei legitim, alungat prin forța armelor străine și nu din voința supușilor săi ⁶².

Demersurile lui de Bon la curtea de la Madrid nu au avut însă succesul așteptat, ceea ce l-a făcut pe Rákóczi să adreseze, în februarie și mai 1722, două memorii cardinalului Dubois și ducelui d'Orléans în care, solicitîndu-le protecția Franței, îi ruga să intervină în favoarea sa și pe lângă regele spaniol ⁶³. Speranțele lui Rákóczi se întemeiau pe apropierea existentă în acel moment între Franța și Spania, apropiere determinată de tratatul încheiat în martie 1721 și de proiectele de alianță matrimonială dintre casa d'Orléans și Bourbonii spanioli, și ele au fost parțial satisfăcute prin intervenția lui Dubois. Pe această bază, principele a trimis din nou pe de Bon, în 1723, în Spania, cu misiunea de a prezenta lui Filip al V-lea alte două memorii care, în esență, nu se deosebesc de cele anterioare. Ele repetă asigurările de credință și reamintesc contribuția importantă pe care lupta răsculaților curuți a adus-o la victoria lui Filip al V-lea în Spania, arată că Spania și Franța, deși puternice, au nevoie de aliați îndepărtați care ar putea fi Rusia, Imperiul otoman și Transilvania redată stăpînului său legitim și se încheie printr-o cerere de subsidii care să-i permită menținerea demnității princiare și a influenței la Poartă ⁶⁴.

Și de data aceasta, insistențele principelui transilvan, nu au căpătat un răspuns favorabil din partea Spaniei, ceea ce l-a făcut să-și exprime dezamăgirea pentru acest nou refuz în scrisoarea trimisă, la 3 martie 1724, ducelui de Morville, ministrul de externe al Franței, în care se plinge că promisiunile curții de la Madrid de a-l sprijini la congresul de la Cambrai nu s-au materializat în nici un fel, intervenția cardinalului Dubois în favoarea sa a fost foarte palidă și ineficientă, iar războiul îndelungat pe care l-a

purtat împotriva imperialilor a fost, în ultimă instanță, mai folositor Franței și Spaniei decât lui și țării sale ⁶⁵.

În mare măsură Rákóczi avea dreptate să fie nemulțumit de aliații săi occidentali care-i promisesea foarte mult dar nu îndepliniseră aproape nimic. Cu toate acestea, Spania a avut și ea anumite motive puternice care au împiedicat-o sistematic să acorde sprijinul promis aliatului ei din Imperiul otoman, motivul principal fiind lipsa totală de încredere în capacitatea principelui de a mai obține ceva de la turci și de a reaprinde flacăra răscoalei în Transilvania, la care se adăuga situația foarte complicată existentă în relațiile dintre Spania și puterile quadruplei alianțe.

În ciuda tratatelor pe care le încheiase în 1721 cu Franța și Anglia, Spania vedea că lucrările congresului de la Cambrai băteau pasul pe loc iar promisiunile noilor săi aliați nu aveau tăria necesară pentru a determina Austria să accepte pretențiile ei asupra ducatelor italiene Parma, Piacenza și Toscana. Mai mult decât atât, după moartea regentului d'Orléans, între Spania și Franța a apărut din nou o stare de încordare generată de ruperea proiectelor matrimoniale realizate anterior. Toți acești factori au determinat curtea de la Madrid să încerce satisfacerea pretențiilor ei italiene pe calea tratatelor directe și a apropierii față de Austria și, în acest scop, lucrările congresului au fost abandonate fiind trimisă la Viena o misiune în frunte cu baronul de Ripperdá. Ambasada lui Ripperdá a avut un succes deplin, între 30 aprilie și 5 noiembrie 1725 fiind semnate mai multe tratate, de pace și prietenie, de alianță, comercial și de navigație, care au pus bazele unei strinse colaborări hispano-austriece și au mărit speranțele Spaniei în privința ducatelor italiene ⁶⁶.

Tratatele de la Viena au produs o adevărată răsturnare în sistemul de alianțe europene din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, obligînd Franța, Anglia și Prusia să reacționeze imediat prin încheierea alianței de la Hanovra (23 septembrie 1725) ⁶⁷ și, în același timp, au anulat orice posibilitate, reală sau ipotetică, de ajutor din partea Spaniei pentru Rákóczi. Cu toate acestea, Rákóczi a văzut lucrurile dintr-un punct de vedere total deosebit, mult mai optimist, deoarece pleca de la premisa că Spania, continuînd să-l considere principe al Transilvaniei și să-i acorde titulatura de Alteță Serenisină, va putea interveni pe cale diplomatică la Viena pentru restituirea Transilvaniei. El își exprima aceste speranțe în scrisoarea trimisă în noiembrie 1726, marchizului d'O, în care arăta că Franța niciodată nu va interveni la Viena în favoarea sa pe cînd Spania, datorită apropierii de Austria, va putea face acest lucru și solicita acordarea unui pașaport pentru colonelul de Bon pe care intenționa să-l trimită din nou în Spania ⁶⁸. Despre această misiune a lui de Bon nu avem nici un fel de amănunte concrete, dar putem afirma fără teama de a greși că, la fel ca și în misiunile anterioare, el nu a reușit să obțină nimic concret din partea regelui catolic.

În anii următori, legăturile lui Rákóczi cu Spania s-au întrerupt din nou, pe de o parte datorită eșecului misiunii lui de Bon, pe de altă parte datorită stării conflictuale dintre Spania, Franța și Anglia care a culminat cu războiul anglo-spaniol din 1726—1727. Părăsită de Austria și copleșită de superioritatea militară a Angliei, Spania a fost obligată să accepte după îndelungate discuții, tratatul de la Sevilla (9 noiembrie 1729) prin care Franța și Anglia se angajau să obțină din partea împăratului cedarea ducatelor italiene în favoarea infantului don Carlos, dar în condițiile menținerii caracterului lor de feude ale Împăriei ⁶⁹.

Cum între semnarea tratatului și punerea lui în aplicare au trecut mai bine de doi ani, Rákóczi a încercat să folosească această ocazie pentru a adresa un ultim apel la protecția regelui catolic. În scrisoarea pe care a trimis-o lui Filip al V-lea la 26 august 1730, din Rodosto, el insistă asupra prevederilor nefavorabile Spaniei conținute în tratatul de la Sevilla, arătând că infantele don Carlos nu va fi niciodată în siguranță în calitatea sa de vasal al împăratului și propunea organizarea unei expediții spaniole împotriva Habsburgilor nu în Italia, ci în Marea Adriatică, expediție, pe care se angaja să o sprijine din toate puterile⁷⁰. Pentru susținerea acestor propuneri a fost trimis în Spania, încă o dată, același colonel de Bon care, la 13 aprilie și 2 octombrie 1731, s-a adresat în scris regelui și marchizului de la Paz în sensul ideilor lui Rákóczi⁷¹ dar, din nou, nu s-a putut obține absolut nimic.

În ciuda eșecurilor repetate care le-au însoțit, relațiile lui Francisc Rákóczi cu Spania au ocupat un loc de cea mai mare importanță în cadrul vastelor legături internaționale pe care principele transilvan le-a întreținut cu aproape toate marile puteri ale epocii sale și au constituit o expresie elocventă a pozițiilor și rolului pe care Transilvania, implicit poporul român le-a dobândit pe arena internațională la începutul secolului al XVIII-lea ca urmare a luptei pline de eroism pentru libertate și independență națională.

N O T E

¹ Pentru desfășurarea răscoalei curuților și rolul lui Francisc al II-lea Rákóczi vezi Márki Sándor. *II. Rákóczi Ferencz*, 3 vol., Budapest, 1907—1910; Émile Pillias, *Études sur François II Rákóczi, Prince de Transylvanie*, Paris, 1939, 167 p.; Béla Köpeczi, R. Várkonyi Ágnes, *II. Rákóczi Ferenc*, Budapest, 1955, 408 p.; *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 244—252.

² B. Köpeczi, *La France et la Hongrie au debut du XVIII-e siècle*, Budapest, 1971, p. 338—340; Louis Rousseau, *Les relations diplomatiques de la France et de la Turquie au XVIII-e siècle*, vol. I, Paris, 1908, p. 64—68, 123—124, 135, 177—178 etc.

³ B. Köpeczi, *op. cit.*, p. 41.

⁴ *Ibidem*, p. 85; Joseph Fiedler, *Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy's und seiner Verbindungen mit den auslande. Aus den Papieren Johann Michael Klement's seines Agenten in Preussen, England, Holland und bei dem Utrecher Congresse. 1708—1715. Nebs einem nachtrage zum erstem Bande (1703—1726)*, vol. II, Wien, 1858, p. 446.

⁵ B. Köpeczi, *op. cit.*, p. 192—194.

⁶ *Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel és külföldi irattárakbol bővítve*, ed. Thaly Kálmán, vol. V, Budapest, 1877, p. 641.

⁷ Pentru locul ocupat de răscoala curuților în cadrul războiului de succesiune la tronul spaniol și pentru proiectele de cooperare militară ale lui Rákóczi cu aliații săi vezi Árpád Markó, *Rákóczi et la guerre de la succession d'Espagne*, în „Nouvelle Revue de Hongrie”, XXIX(V), nr. VI, 1936, pp. 523—535.

⁸ Arh. St. București, microfilm: Spania, r. 5, c. 41, 81.

⁹ B. Köpeczi, *op. cit.*, p. 319.

¹⁰ É. Pillias, *Lettres inédites de François II Rákóczi au baron de Besenval, ambassadeur de France a Dantzic (1712—1713)*, în „Revue des Études Hongroises”, XIII (1935), nr. 1—4, p. 22.

¹¹ Marquis de Dangeau, *Journal*, ed. Eud. Soulié et L. Dussieux, tome XIV, Paris, 1858, p. 480.

¹² Marqués de Lozoya, *Historia de España*, tomo V, Barcelona, 1977, p. 179.

¹³ Pentru politica externă a lui Alberoni vezi, printre altele, Ernest Lavisse, Alfred Rambaud, *Histoire générale du IX-e siècle à nos jours*, tom 7, Paris, 1896, p. 41—42; F. Soldevila, *Historia de España*, tomo V, Barcelona, 1953, p. 337—338; Antonio Ballesteros y Beretta, *Historia de España y su influencia en la historia universal*, ed. a II-a, vol. VIII, Barcelona, 1964, p. 72; M. de Lozoya, *op. cit.*, p. 179—180.

¹⁴ E. Lavisse, A. Rambaud, *op. cit.*, p. 63.

¹⁵ *François Rákóczi II. Esquisse biographique*, Paris, 1906, p. 52—53.

¹⁶ B. Köpeczi, R. Várkonyi Ágnes, *op. cit.*, p. 352.

- ¹⁷ Gyula Szekfű, *A százműzött Rákóczi*, Budapest, 1913, p. 357, n. 83.
- ¹⁸ Márki Sándor, *op. cit.*, vol. III, p. 492.
- ¹⁹ G. Szekfű, *op. cit.*, p. 122–123.
- ²⁰ É. Pillias, *Instructions secrètes de Rákóczi a l'abbé Brenner, son ministre en France (1717–1720)*, în „Revue des Études Hongroises”, XIII (1935), nr. 1–4, p. 48.
- ²¹ *François Rákóczi II. Esquisse biographique*, p. 55.
- ²² Hurmuzaki, *Documente*, VI, pp. 205–206, doc. CXXXVI.
- ²³ *Ibidem*, p. 206; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 486.
- ²⁴ Raportul întocmit de Boissiméne la sfârșitul misiunii sale, intitulat *Memoire de la Commission dont Sa Majesté Catholique m'honora sous le caractere de son envoye aupres de S.A.S. le Prince de Transilvanie pour lors resident a Adrianople vers la fin de l'année 1717, après que les Turcs perdirent la bataille et la place de Belgrade*, se află în copie microfilmată la Arh. St. București, microfilme Spania nr. 5, c. 108–126.
- ²⁵ G. Szekfű, *op. cit.*, p. 149, n. 77.
- ²⁶ Arh. St. București, microfilme Spania, r. 5, c. 110.
- ²⁷ Vezi în acest sens, scrisorile expediate din Paris de baronul Vetézy către Gallas, ambasadorul imperiului de la Roma, publicare de G. Szekfű, *op. cit.*, pp. 357–359, n. 83. Vinovat, în mare măsură, de această scurgere de informații a fost și abatele Brenner.
- ²⁸ Boissiméne însuși recunoaște contactul permanent pe care l-a avut cu marchizul de Bonnac, contact pe care încearcă să-l explice prin autoritatea pe care Franța o avea la Poartă și prin faptul că a încercat să facă credibilă vestea despre realizarea unei alianțe franco-spaniole, inexistentă în realitate (Arh. St. București, microfilme Spania, r. 5, c. 117).
- ²⁹ *Ibidem*, c. 109–110.
- ³⁰ *Ibidem*, c. 111–112.
- ³¹ Márki Sándor, *op. cit.*, pp. 484–486; B. Köpeczi, R. Várkonyi Ágnes, *op. cit.*, p. 355.
- ³² *Ibidem*, pp. 489–490; *ibidem*, p. 356.
- ³³ Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 255, doc. CLXXIII.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 249, doc. CLXXIII.
- ³⁵ G. Szekfű, *op. cit.*, p. 358.
- ³⁶ Arh. St. București, microfilme Spania, r. 5, c. 110.
- ³⁷ É. Pillias, *Instructions secrètes de Rákóczi a l'abbé Brenner...*, p. 48–50.
- ³⁸ Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 256–257, doc. CLXXIII.
- ³⁹ Arh. St. București, microfilme Spania, r. 5, c. 113. Scrisoarea lui Filip al V-lea se află în același loc, c. 47–48.
- ⁴⁰ G. Szekfű, *op. cit.*, p. 155.
- ⁴¹ Arh. St. București, microfilme Spania, r. 5, c. 114.
- ⁴² *Histoire du cardinal Alberoni depuis sa naissance jusqu'au commencement de l'année 1719*, La Haye, MDCCXIX (1719), pp. 161–163; *Histoire publique et secrète de la Cour de Madrid; des l'avenement du roi Philippe V à la couronne. Avec des considerations sur l'etat présent de la monarchie espagnole*, Cologne, 1719, pp. 311–314.
- ⁴³ M. de Dangeau, *op. cit.*, p. 292.
- ⁴⁴ Arh. St. București, microfilme Spania, r. 5, c. 113–114.
- ⁴⁵ Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 252, doc. CLXXIII.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 250–251, doc. CLXXIII.
- ⁴⁷ Sardinia fusese ocupată în august 1717 de armatele spaniole comandate de marchizul de Lede.
- ⁴⁸ Hurmuzaki, *Documente*, VI, pp. 207–208, doc. CXXXVIII; Arh. St. București, microfilme Spania, r. 5, c. 114–116.
- ⁴⁹ Relatarea dragomanului ambasadei franceze, Fonton, care a participat la această audiență în Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 252–253, doc. CLXXIII. În raportul său, Boissiméne arată că marele vizir a insistat să-l primească și el a acceptat acest lucru numai la rugămintele lui Francisc Rákóczi (Arh. St. București, microfilme Spania, r. 5, c. 118–119).
- ⁵⁰ *Ibidem*; *ibidem*, c. 120–121.
- ⁵¹ *Ibidem*, c. 121.
- ⁵² *Ibidem*.
- ⁵³ B. Köpeczi, R. Várkonyi Ágnes, *op. cit.*, p. 357.
- ⁵⁴ J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'a nos jours*, tome XIII, Paris, 1839, p. 340.
- ⁵⁵ Arh. St. București, microfilme Spania, r. 5, c. 122.
- ⁵⁶ Este vorba de *Reflexions sur l'etat present des affaires de l'Europe et sur les moyens d'etablir la juste balance entre les puissances pour conserver son repos et sa tranquillité faites par M. le Prince Ragotzi și Raisonnement sur l'entreprise d'Italie de l'année 1718 dans la supposition d'une Ligue entre l'Espagne, la France et Sicile, fait par S.A.S.^{me}, le Prince de Transilvanie* (*Ibidem*, c. 58–67).
- ⁵⁷ *Ibidem*, c. 35.

⁵⁸ Cuadrupla alianță s-a format la 2 august 1718, la Cockpit, lângă Londra, prin aderarea Austriei la tripla alianță din care făceau parte Franța, Anglia și Olanda și avea ca principal obiectiv menținerea echilibrului european stabilit de tratatele de la Utrecht și Rastadt, fiind îndreptată, prin urmare, împotriva tendințelor revizioniste manifestate de Spania (vezi E. Lavissee, A. Rambaud, *op. cit.*, p. 68).

⁵⁹ David Angyal, *Rákóczi: l'homme et le souverain*, in „*Revue de Études Hongroises*”, XIII (1935), nr. 1–4, p. 71–72.

⁶⁰ É. Pillias, *Instructions secrètes de Rákóczi a l'abbé Brenner...*, p. 58.

⁶¹ Arh. St. București, microfilme Spania, r. 5, c. 56–57.

⁶² *Ibidem*, c. 39–46.

⁶³ J. Fiedler, *op. cit.*, pp. 511, 513–522.

⁶⁴ Arh. St. București, microfilme Spania, r. 5, c. 83–100.

⁶⁵ J. Fiedler, *op. cit.*, p. 533–542.

⁶⁶ A. Ballesteros y Beretta, *op. cit.*, pp. 86–87; *Diccionario de Historia de Espana*, vol. III, Madrid, 1969, p. 990.

⁶⁷ E. Lavissee, A. Rambaud, *op. cit.*, p. 94.

⁶⁸ J. Fiedler, *op. cit.*, p. 543–546.

⁶⁹ E. Lavissee, A. Rambaud, *op. cit.*, p. 98; A. Ballesteros y Beretta, *op. cit.*, p. 98–99.

⁷⁰ Arh. St. București, microfilme Spania, r. 5, c. 52–55.

⁷¹ *Ibidem*, c. 33–38.

LES RELATIONS DE FRANÇOIS II RÁKÓCZI AVEC L'ESPAGNE

Résumé

Les relations du prince de Transylvanie avec l'Espagne ont connu deux étapes principales, à savoir une première étape qui comprend la période de la révolte des curutes et les premières années d'exil jusqu'en 1717, et la seconde, qui commence en 1717 et s'achève en 1731.

Pendant la première étape, les relations de Rákóczi avec l'Espagne ont été plutôt indirectes et fragmentées, présentant plusieurs périodes d'interruption, systématiquement subordonnées aux rapports existant avec la France, la principale puissance européenne sur laquelle s'appuyait la politique extérieure du prince.

La seconde étape se caractérise par l'intensification des rapports directs, pour une courte période, en 1717 et 1718, l'Espagne devenant aux côtés de l'Empire ottoman, la principale puissance dont Rákóczi attendait l'accomplissement de ses espoirs en ce qui concerne la Transylvanie. L'échec de la mission de l'envoyé extraordinaire espagnol dans l'Empire ottoman, le chevalier Jacques de Boissiméne a réduit à néant ces espoirs et provoqué un évident refroidissement des rapports du prince avec l'Espagne, sans cependant les interrompre.

Par ensemble, les relations de Rákóczi avec l'Espagne démontrent le rôle et la place particulièrement importants acquis par la Transylvanie et le peuple roumain sur la scène internationale au début du XVIII-e siècle, comme suite de la lutte empreinte d'héroïsme pour la liberté et l'indépendance nationale.

FRĂMÎNTĂRI ȘI MIȘCĂRI ȚĂRĂNEȘTI ÎN BANAT
ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XIX-LEA

DAN POPESCU

Banatul era una din provinciile cele mai bogate și mănoase ale coroanei habsburgice, fiind un avanpost la granița Sud-Est cu imperiul otoman, dar în același timp și un puternic bastion strategic pe care se sprijinea sistemul politicii expansioniste a Vienei.

Istoricul Griselini reliefează în opera sa *Istoria Banatului Timișan*, pitorescul și bogățiile naturale ale acestor meleaguri: „Pământul e roditor, produce de toate... manufacturile și arta știu să le folosească din plin... riurile sînt pline de pești de tot felul, munții acoperiți cu păduri oferă peisagii sălbatice, înfiorătoare, ei poartă în adîncuri mulțime de minereuri felurite, iar riurile și piraiele duc cu ele nisip ce conține aur”¹.

Dar beneficiarii n-au fost masele, țărani și muncitorii, pentru că Banatul în scurt timp, a devenit un izvor neseecat pentru visteria mereu dezechilibrată a Curții de la Viena, o provincie furnizatoare de oști pentru armatele imperiale și în același timp o piață avantajoasă de desfacere pentru produsele finite austriece.

Banatul s-a dezvoltat în condiții mult deosebite față de unele provincii ale imperiului, ca domeniu al statului, el era supus la sarcini feudale mai reduse iar raporturile feudale difereau ca nuanță de cele ale Transilvaniei.

Cercetînd unele documente și informații ar părea că agricultura Banatului s-a dezvoltat în mod satisfăcător. Se fac mențiuni referitor la culturile de grîu, orz, fasole, subliniindu-se că „sînt de calitate superioară față de alte provincii ale imperiului”².

În jurnalul de călătorii, D. Goleșcu apreciază calitatea porumbului, rapiței și culturii de tutun³, iar E. Fényes arată că pe unele moșii se cultivă orezul, varza, sfecla, hrișca, meiul, legume, plante furajere, pomi fructiferi și aproape 2% din suprafața arabilă este folosită pentru cultura viței de vie⁴.

În ce privește cultura cartofului, credem că ocupa mici suprafețe, supoziția noastră se bazează pe unele documente din anul 1815 care ne informează că, s-au dat dispoziții preoților să ceară „enoriașilor să se cultive așa zișii „grumpirii”, căci continua documentul „cu crumpirii mult lucru sau cheltuială nu avem, dar ei nouă mult rod cu folos ne dă... îndată mult semănați și pre toți îndemnați să-i pună”⁵.

Prosperitatea în agricultură era numai aparentă, deoarece sistemul iobăgial frîna dezvoltarea forțelor de producție, astfel producția de cereale prin folosirea sistemului muncii cu robotă era foarte scăzută, se obținea în medie cca. 380—450 kg la hectar⁶.

Ioan Constantini în studiul intitulat *Memorandum asupra domeniilor camerale*⁷, subliniază multiplele aspecte negative pricinuite de acest sistem

practicat în agricultură reliefând că robota, dijma și contribuția către comitat sînt racilele care împiedicau dezvoltarea agriculturii bănățene.

În ceea ce privește proprietatea funciară, aceasta era pe deoparte în mîna curții, a statului, iar alta în mîna nemeșimii. O caracteristică esențială pentru Banat, este aceea că, proprietatea nobiliară crește în permanență. Aceasta explică tendința nobilimii de a-și mări rezerva seniorală în dauna pămîntului lucrat înainte de iobagi, folosind metoda cunoscută a hotărnicilor silite, separarea proprietății alodiale de cea urbarială și de cea comunală.

Un alt procedeu de acaparare a proprietății camerale în mîna nobilimii a fost acela al donațiilor de către stat a unor moșii și titluri de nobili diferitelor persoane considerate ca fiind merituose ⁸.

În presa habsburgică de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea găsim zilnic anunțuri publicitare în care se ofereau spre vînzare moșii bănățene cu oameni cu tot pe cale de licitație publică ⁹; precum și unele înștiințări și oferte de arendare a dreptului de: circiumărit, măcelărit, pescuit, de a ține cuptoare de var, de a organiza bilciuri, de a exploata cariere de piatră, de a folosi predii (pășuni) ¹⁰.

Toate acestea oglindesc în suficientă măsură că sistemul iobăgial a devenit o frînă în calea trecerii spre producția de marfă și acest anacronism în agricultură trebuia înlăturat cît mai urgent.

Unii mari proprietari mai receptivi la nou, pentru a-și valorifica mai rațional produsele agrare înființează pe domeniile lor: mori, rișnițe, manufacturi de zahăr și spirt ¹¹.

În Banat, după cum ne informează statisticile lui Söllner întîlnim nobilime de mijloc și nobilime mică, care avea o singură sesie, sau mai multe sesii ¹².

În arhivele timișene găsim nenumărate demersuri ale unor familii bogate (negustori, bancheri, proprietari de pămînt) pentru a fi recunoscuți nobili și trecuți în registrul nobiliar ¹³. De obicei aceștia îndeplineau și funcții administrative la comitat.

În cele trei comitate bănățene se observă la începutul secolului al XIX-lea o creștere numerică a nobilimii:

Anul	Comitatul Caraș	Comitatul Timiș	Comitatul Torontal
1785	142	195	108
1846	344	602	1 203 ¹⁴

În anul 1836 s-au reglementat prin „Urbarium Banaticum” și categoriile de țărani:

a) cu pămînt — sessioniștii

b) fără pămînt — nonsessioniștii, care se subdivid în:

1) jeleri (inquilin) cu casă și eventual pămînt, care însă n-a ajuns pînă la 1/8 din sesie.

2) jeleri fără casă (subinquilini) care au locuit în casele altora.

De obicei sesia iobagului în Banat era de 24—32 jugăre (24 jugăre arătură, 4—6 jugăre finețe, 1 jugăr grădină, 2—3 jugăre pășune). Sesia putea să se împartă prin moștenire în jumătăți (19 jugăre), sferturi (11 jugăre) și chiar optimi (7—8 jugăre) ¹⁵.

Numărul țaranilor iobagi cu sesii întregi era extrem de redus, astfel în comitatul Caraș existau doar 153 de sesii întregi, în cele 219 sate, 2374 jumătăți de sesii, 12.154 sferturi de sesii, 13.159 optimi de sesii ¹⁶.

Pământul cultivabil în Banat fără confiniul militar era repartizat astfel:

Pământ cultivabil	pe comitate		
	Caraş	Timiș	Torontal
Contigent iobăgesc	220 889 jugăre	452 416 jugăre	415 114 jugăre
Contigent nemeșesc	988 426 „	810 459 „	944 152 „
TOTAL :	1 209 315 jugăre	1 262 875 jugăre	1 359 266 jugăre

Analizind cifrele de mai sus reiese că în Banat în cele trei comitate situația proprietății agrare se prezenta astfel :

	pe comitate		
	Caraş	Timiș	Torontal
Contigent iobăgesc	18,26 %	35,82 %	30,54 %
Contigent nemeșesc	81,74 %	64,18 %	69,46 %

Pe întreg teritoriul Banatului (fără confiniul militar) găsim contingent iobăgesc 28,21 % iar contingent nemeșesc 71,79 %¹⁷.

Statisticile prezentate conturează în suficientă măsură situația grea a țărănimii bănățene lipsită de pământ.

După ce, „Economia agricolă întemeiată pe ideea de subzistență a fost înlocuită prin exploatarea menită să producă cereale pentru piață”¹⁸, nobilimea, care despuiase țărănimea de sesiile urbariale și-a îndreptat atenția asupra islazurilor, curăturilor și pășunilor comunale, învingind rezistența acestora cu sprijinul aparatului administrativ al comitatelor și recurgând uneori, chiar la forța armată¹⁹.

Astfel nobilimea și-a mărit continuu rezerva alodială în vederea realizării unei producții mai mari pentru piață, în schimb sesiile țărănești s-au micșorat simțitor.

Istoricul maghiar Tröcsanyi Zsolt, referindu-se la situația țărănimii arăta că „nobilul răpea pământul țăranului, bucată cu bucată, pînă l-a ruinat cu desăvîrșire”²⁰.

Criza sistemului feudal se accentuează în primele decenii ale secolului al XIX-lea, cînd situația țărănimii se agravează și mai mult, consecință a deselor războaie, precum și a anilor secetoși (1813—1818), cînd spectrul hidos al foamei a secerat multe vieți omenești și a distrus nenumărate familii²¹, precipitînd procesul de expropriere și de pauperizare a țărănimii.

Acum, multe familii de bănățeni au fost dizlocate de la vetrele lor și transplantate în Sud-Vestul comitatului Torontal²². Unele sate iobăgești s-au răscumpărat cu bani de obligațiile urbariale²³, altele au semnat contracte speciale cu proprietarii de pământ devenind țărani „contractualiști”²⁴, care de multe ori aveau o situație mult mai grea decît a satelor urbariale vechi.

Condițiile de viață și muncă ale țărănimii s-au înrăutățit și mai mult datorită generalizării practicii nemeșimii maghiare de a-și arenda pîminturile unor oameni lipsiți de scrupule. Astfel iobagii de pe moșia din Poiana Rusca a contelui Emeric Teleki cer stăpînului lor să-i scape de „arendașii nemiloși și necredincioși și să-i ia sub ocrotirea sa, cum au fost înainte . . . căci atît de mult ne-au stors încît am ajuns să ne blestemăm zilele vieții

și dacă starea această se va mai prelungi vom fi siliți să lăsăm moșia pustie și să ne luăm lumea în cap. atit de ticăloasă e starea noastră și de nesuferite sarcinile care ne copleșesc”²⁵.

Astfel numărul țăranilor deposedați de pământ ce trăiau din munca salariată a ajuns în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la cca. 100 921²⁶.

În timp ce nobilimea și-a mărit continuu rezerva alodială în vederea realizării unei producții mai mari pentru piață, sesiile țărănești s-au micșorat simțitor. Procesul de pauperizare a țăranimii a fost cauzat și de sporirea sarcinilor fiscale, a nenumăratelor impozite, încit masele țărănești sint deposedate și de ultimele mijloace de existență, fiind nevoite să emigreze.

Cserei Miklos seria încă în 1823 „...poporul, pleacă în cete, încercăm totul ca să-i reținem, dar nu reușim să-i oprim”²⁷. Un mare număr de țărani sint siliți să se tocmescă argați la unii proprietari, fiind plătiți cu 7—20 crețari pe zi și mîncare²⁸, alții negăsind de lucru hoinăreau îngroșind rindul vagabonzilor. În comitatul Caraș și Torontal „...bita cerșetorului era ceva obișnuit”²⁹.

Cea mai oneroasă povară a iobagilor și jelerilor era robota, după obiceiul general 52 zile cu vitele și 104 de lucru cu brațele. În general robota era proporțională cu întinderea sesiei, însă stăpînii de pământ luau diferite plocoane din produsele lor, păsări, ouă, o măsură de unt de fiecare vacă, miei, porci, stupi, iar în regiunile viticole araci și cota de vin³⁰.

La toate aceste obligații se mai adaugă : întreținerea armatei, a funcționarilor statului, a recruților pentru armată, participarea la cărăușie pentru nobili, la construirea cetăților, fortificațiilor și a drumurilor, darea personală după cap de familie, a vămii, în schimb nemeșul era scutit de dări.

Neexistînd norme legale care să cuprindă toate prestațiile datorate de iobagi, aceasta ducea de cele mai multe ori la abuzuri din partea nobilimii. Refuzul serviciului sau neîndeplinirea unor sarcini se pedepsea cu lovituri de bici, căci nobilul avea dreptul să judece pe iobagii săi, existînd pînă la revoluția de la 1848 scaune de judecată (tribunale domeniiale), în care proprietarul era de cele mai multe ori acuzator și judecător al iobagului.

În unele documente de arhivă se menționează „ritualul” acestor execuții³¹.

În comuna Teremia Mare din comitatul Torontal, iobagul pedepsit trebuia să aducă scaunul și bita, iar la Mertișoara, stăpînul de pământ pardosise o cameră cu lespezi pătrate în formă de șah, purtînd cifre de la 1 la 64. Acei iobagi care și-au atras nemulțumirea stăpînului de pământ au fost împinși, legați la ochi în această cameră, iar cifra pe care se oprea, indica numărul loviturilor³².

Povara sarcinilor feudale, a obligațiilor fiscale cu întreg cortegiul de abuzuri și violențe provoacă nemulțumirea generală a țăranimii, concretizîndu-se printr-o continuă luptă antifeudală, accentuată printr-o gamă variată de forme a luptei de clasă : acte de răzbunare, incendiere, haiducie, emigrare și bineînțeles răsvrătiri și răscoale.

Nenumărate documente găsite în arhivele bănățene consemnează această stare de lucruri.

În comunele Românești și Căpilnaș, așa cum reiese din procesul verbal al Instanței Judiciare Statariale din 11 septembrie 1801, „bande de jefuitori au atacat proprietățile baroanei Antonia Lengyel, incendiind hambare și răpind numeroase vite”³³.

În anul 1807, la mijlocul lunii martie, s-a declanșat „o mișcare de răzvrătire a valahilor care s-a întins de la Caransebeș, prin Valea Bistrei pînă departe spre Hațeg și Lipova”³⁴.

Într-un document din anul 1813 se semnala că în comuna Dumbrava, din comitatul Caraș, „a fost omorîtă văduva moșierului Adam Cosma, ce răpise iobagilor pămîntul fertil și acaparase o parte din terenul de pășune”³⁵. Deasemeni a aplicat o taxă pe ghindă „pentru rimătorii ținuți de țărani în pădure”³⁶.

Teribila foame care s-a abătut asupra Banatului în cei șase ani de secetă a înăsprit și mai mult viața grea a iobagilor.

Recensămîntul din anul 1820 ilustrează în mod elocvent că sătenii „au sărăcit, că pretutindeni țărani au fost deposedați de o parte din pămîntul lor, precum și de drepturile anterioare pe care le aveau asupra pășunilor și pădurilor”³⁷.

Urmarea a fost firească, mulți țărani pentru a nu muri de foame și-au vîndut, ori și-au tăiat vitele și astfel s-au găsit în situația de a nu mai putea îndeplini obligațiile feudale.

Lipsiți de vite și pămînt, mulți dintre ei au părăsit locurile de baștină. Congregația Comitatensă din Lugoj a încunoștiințat organele administrative superioare că „...locuitorii din satul Voislova au fugit în comitatul Torontal”³⁸, iar locuitorii satului Ciuchici „...amenință că vor părăsi hotarul comunei, neputînd îndura viața plină de lipsuri și asupriri; seceta, se menționa în jalba trimisă congregației, „i-a zdrobit, iar ei au tăbărit de atîta muncă la neameș, care le-a luat pămînturile și vitele, încît rănîn muritori de foame”³⁹.

În arhivele bănățene găsim un mare număr de plîngeri și întîmpinări ale iobagilor către autorități, menționînd nedreptățile comise și abuzurile săvîrșite de stăpînii de pămînt.

Țărani din Rusea, Mărul și Luncani aduc la cunoștința vice comiteului că sînt „...jefuiți de arendașul Robert Truafelder, care le-a cerut să plătească imediat și obligațiile ce le revin pe anul următor”⁴⁰. Pe cei ce s-au opus refuzînd să plătească dările arbitrar impuse, instanța domenală i-a pedepsit „...punîndu-i în lanțuri” iar pe alții i-au „aruncat în temnița districtuală”⁴¹.

Locuitorii comunei Dulău se plîng împotriva moșierului Ioanovici Pavel că „...a luat dijme exagerate și ilegale, obligîndu-i de a lucra și în afara hotarelor comunei, a majorat robota și a cerut folosirea vitelor pentru diferite nevoi casnice”⁴².

Jalba înaintată de sătenii comunei Satul Mic împotriva baronului Ferdinand Trautenberg, la Instanța Judiciară Statarială din Lugoj, dezvăluie abuzurile și silniciile la care erau expuși iobagii⁴³.

Nemaiputînd îndura servițutile și constringerile abuzive comise de stăpînii de pămînt, unii țărani, în special tinerii, pentru a scăpa de serviciul militar în perioada războaielor napoleniene, iau calea codrului, formînd cete de haiduci.

În arhivele austriece acești haiduci sînt numiți în limbajul autorităților „lotri”- „bandiți”, care devin un pericol pentru autoritățile comitatense.

Consiliul Aulic din Viena încearcă diferite mijloace pentru a stăvili mișcarea haiducilor și în acest sens pentru a depista cît mai urgent pe acești „tulburători” care atentau la liniștea imperiului, oferă recompense bănești ce oscilau între 300—1000 florinți, pentru un haiduc prins⁴⁴.

Însă problema lichidării haiducilor n-a putut fi soluționată, așa cum reiese din actele arhivei militare. Documentele cercetate ne informează că „...haiducii s-au adăpostit în masivele păduroase din munții Poiana Ruscă, în apropierea comunelor Luncani, Firdia, Nădrag⁴⁵” iar ruinele fostei cetăți Jdioara, reprezentau un adevărat bastion de refugiu a acestora⁴⁶.

Pentru a liniști spiritele agitate din comitatele de graniță, Consiliul Aulic de Război din Viena constituie o comisie specială civilo-militară împuternicită cu toate prerogativele în scopul stîrpirii cetelor de bandiți care pun în pericol averea și siguranța supușilor⁴⁷.

S-au luat imediat măsuri de a se înființa subunități mobile de intervenție conduse de ofițeri austrieci⁴⁸, care aveau obligația de a coopera cu grănicerii.

Comandamentul General Bănățean, la îndrumarea comisiei speciale, a luat toate măsurile informînd Consiliul Aulic de Război din Viena că „...s-a întărit cu cordoane speciale de grăniceri granița spre Țara Românească și Serbia” ; că la „punctele de frontieră cu aceste țări s-a instituit un registru de evidență, în care sînt trecute toate persoanele, care lipsesc din satele lor un timp mai îndelungat și fug în Valahia Mică, sau în Turcia”⁴⁹.

Accentuarea exploatării feudale, multiplele sarcini fiscale și militare, impozitul extraordinar de război, asigurarea cu alimente și alte produse pentru grănicerii serviciului de cordon, au împovărat într-atît familiile țăranilor din graniță încît aceștia n-au mai putut face față tuturor obligațiilor. Aceasta se desprinde cu multă pregnanță din înștiințările și rapoartele Comandamentului General Bănățean către Consiliul Aulic de Război din Viena, în care se arăta „...că impozitele restante ale comitatelor bănățene și ale graniței militare pe anii 1805—1808 se ridică la suma de 322 652 florini”⁵⁰.

Toate acestea, precum și regimul sever, aspru, brutal și abuziv la care erau supuși grănicerii din partea unor comandanți, au contribuit la declanșarea unor acțiuni de nesupunere, de împotrivire, de protest, chiar în cadrul unor unități militare. Astfel în anul 1807 în luna februarie, după cum ne informează unele documente, într-o unitate a regimentului grăniceresc Valah-Iliric, cantonat la Zlatița s-a declanșat o revoltă pricinuită de nemulțumirea soldaților care au protestat că sînt pedepsiți fără motive întemeiate și sînt ținuți în serviciul de cordon mult peste numărul zilelor stabilite de regulament⁵¹.

Față de această situație creată, colonelul Orescovici, comandantul regimentului „...a ordonat ca ațîțătorii la nesupunere să fie pedepsiți cu 50 lovituri de bici, fiecare”⁵².

Cu toate aceste măsuri de intimidare în unele unități de la granița româno-sîrbă s-au declanșat în anii următori puternice mișcări împotriva regimului despotic și autoritar habsburgic.

Cunoscutul cronicar al Banatului, Nicolae Stoica de Hațeg, ne dă informații prețioase despre mișcările antihabsburgice care au avut loc în granița militară bănățeană, arătînd că masele țărănești s-au solidarizat cu grănicerii regimentului Valah-Iliric.

În anul 1808 s-a preconizat planul unei ridicări „în masă a norodului cu scopul de a elibera Banatul de sub dominația habsburgică”. Mișcarea antihabsburgică la care au luat parte ofițeri români și sîrbi a fost pregătită

să izbucnească în ziua de 12 iunie 1808 în comuna Crușița, conducător fiind căpitanul Pîrvu Jumanca⁵³. Ofițerii români Toma Scripete, Petru Stoica au stabilit legături cu persoane civile și militare influente: proto-popul Rafael Miloșevici din Biserica Albă, preotul Deac Demetrie din Crușița, preotul Ilie Popovici din Suboțița, căpitanul Marian Iovanovici, Milenko Stoianovici din Ram, înfățișându-le planul răscoalei.

Nu avem suficiente dovezi, dacă conducătorii răscoalei au avut legături cu Karagheorghe. Vasile Maniu în lucrarea *Unitatea Latină sau cauza română în procesul naționalităților*... subliniază că Pîrvu Jumanca „s-a fost pus în relații și cu partidul bătrînului Karagheorghe, principele Serbiei”⁵⁴. Istoricul Lénart Böhm afirmă că „...Karagheorghe era la curent cu pregătirea răscoalei... pentru care și-a dat și consimțămîntul”⁵⁵.

În arhiva magistratului Bela Crkva s-a găsit, așa cum precizează Lénart Böhm, textul unei proclamații redactat de preotul Gheorghe Popovici către slujitorii bisericii: „Preacinstită preoțime,

Puneți-vă în fruntea poporului... bărbați înarmați, de la 20 la 50 de ani din comunele Suboțița, Iasenova, Streja, Ulm, Vîrșeț, Marcovăț, Crușița, Iam, Zlatița... fără nici o zăbovire să se adune înainte de răsăritul soarelui la Suboțița”⁵⁶.

Conform planului stabilit de răzvrătiți, așa cum reiese din Cronica lui Stoica de Hațeg, se prevedea concentrarea unei forțe militare puternice din sectoarele: „Oraviței, Bisericii Albe, cu 20 000, a Vîrșetului și Lugojului, la Chevereș, cite 25 000, a Caransebeșului cu 25 000, în dealul Coslar, a Mehadiiei cu 5 000 în muntele Stacilovei”⁵⁷.

Căpitanul Jumanca, locotenentul Toma Scripete șeful comendurii din Crușița, preotul Deac împreună cu alte persoane militare și civile au desfășurat o largă activitate propagandistică în rîndul țărănimii bănățene, cu scopul de a ridica la răscoală pe toți cei nemulțumiți din această regiune.

Răscoala trebuia să se declanșeze în dimineața zilei de 12 iunie, însă preotul Ilie Popovici a divulgat planul colonelului Ioan Branovaczky, care a luat imediat măsuri excepționale pentru reprimarea răscoalei. S-au mobilizat forțe militare, garda civilă, a ocupat poziții în orașul Biserica Albă, fiind sprijinită de trei companii de soldați. Toți oamenii care intrau în cetate au fost cercetați cu multă atenție spre a nu introduce arme în oraș⁵⁸. Conducătorii mișcării au fost imediat arestați și întemnițați.

În ziua de 14 iunie s-a format un tribunal militar, care a început cercetările în procesul intentat conducătorilor răscoalei, acuzați fiind de „...instigare și ridicarea poporului la răscoală împotriva împăratului și a statului habsburgic”⁵⁹.

Locotenentul Toma Scripete a fost condamnat la moarte prin spînzurătoare și executat a doua zi în orașul Biserica Albă. Ceilalți condamnați la muncă silnică pe viață, au fost transportați la închisoarea cetății din Timișoara. Vasile Maniu în studiul amintit, afirmă „...Jumanca a fost executat pe eșafod la Timișoara”⁶⁰. Din materialele studiate reiese că datorită tratamentului barbar, inuman, căpitanul Jumanca a murit în chinuri groaznice în închisoarea de la Timișoara.

În Banat, țărănimea asuprită și exploatată a urmărit cu atenție evenimentele petrecute dincolo de Carpați. Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu a încălzit sufletele obidite și împilate de regimul despotic habsburgic, punîndu-și mari nădejdi în reușita acestei mișcări. Numele lui Tudor Vladimirescu („Todoruț”, „Todorăș”) era pe buzele

tuturor celor exploatați. Proclamația de la Padeș, participarea masivă a păturilor țărănești la această mișcare au alarmat în asemenea măsură autoritățile; încît guvernatorul Gheorghe Banffi a adresat o circulară conducătorilor de comitate cerînd „Să se ia de urgență măsuri împotriva extinderii primejdiei, contagiunii... a acestei tulburări asemănătoare așa zisului tumult a lui Horia, să nu se răspîndească”⁶¹.

Veștile îngrijorătoare ce soseau din toate părțile Transilvaniei și Banatului, despre mișcările iobagilor au provocat în rîndul latifundiarilor, neliniște, panică. Este justificată pe deplin această tensiune, deoarece s-au semnalat numeroase incidente în Transilvania și Banat între stăpînii de pămînt și țărani iobagi. Numeroase documente conturează această stare de neliniște. Astfel locuitorii din Radomirești și Lăpușnic fac o întîmpinare la comitat împotriva proprietarului care „...a comis mari abuzuri și nedreptăți”⁶². Sînt semnalate de organele comitatense mari nemulțumiri ce s-au ivit în comunele Bogdănești, Slatina Timiș, Domașnea, Zlatița, unde iobagii s-au adresat direct împăratului, fiind nemulțumiți de domnii de pămînt care-i asupresc și le răpesc ultimele resurse de existență”⁶³. Comandamentul regimentului Veghelyi cantonat la Jupani, incunoștința autorităților comitatense la 30 aprilie 1821 că „s-au ridicat iobagii din șapte sate de pe marginea riului Timiș, cerînd să se mute pe alt teritoriu”⁶⁴.

Începînd din luna septembrie 1821, din cauza nelegiuirilor săvîrșite de oștile otomane, au trecut „granița spre Banat sute de familii, care s-au stabilit în Lugoj, Belinț, Jupa, Honorici, Prisaca și Valea Boului”⁶⁵. Acești emigranți stabiliți în Banat, n-au rămas inactivi. Supoziția noastră se bazează pe studierea atentă a mai multor documente. Astfel, comandamentul regimentului Valah-Iliric, nr. 13 aducea la cunoștința autorităților Comitatului Caraș, ca să fie pus sub urmărire „Dragasin Sirbu și Tergotă Ioan, deoarece din informațiile culese reiese că ar fi adus arme, ascunzîndu-le în comuna Strej, și aceștia s-ar afla în prezent în orașul Lugoj”⁶⁶. Alte documente ne întăresc convingerea că unii din foștii conducători ai revoluției au căutat să recruteze chiar tineri pentru acest scop. Pretorul din Gavojdia raporta la 19 aprilie 1822 că „judele de Zsidovara a auzit că, emigrantul din Valahia care locuiește la Honorici ar fi recrutat mulți tineri din Lugoj”⁶⁷.

Judele din Sacul, relatează într-o notă informativă că la Topolovăț s-ar fi angajat 40 de flăcăi, care vor primi leafă de 800 florinți și un cal⁶⁸.

Pretorul din Lugoj anunța autoritățile superioare că la Birna, Sudriaș, Coștei, Fădimac, s-au efectuat investiții interogîndu-se mai mulți săteni care au declarat că „Hrist Todor Slavu din Honorici și alți 4 oameni ce locuiau în Lugoj. lîngă podul de peste Timiș, ar recruta mercenari”⁶⁹. Raportul preturii menționa că unii săteni interogați au mărturisit că „...au auzit la tîrg, la Lugoj, că se recrutează tineri pentru serviciul de ostaș pe timp de 6 luni, acordîndu-se soldă acestora, 800 florinț”⁷⁰.

În ședința adunării comitatense din 8 iunie 1822 consilierii Szulo Iosif și Lovrentis Ignățius aduceau la cunoștință membrilor congregației că în urma investigațiilor făcute „nu s-a putut identifica pînă în prezent acele persoane despre care s-a vorbit”⁷¹. Totuși, vicecomitele Petrovics Ballassy recomanda celor 8 primpretori prezenți la această adunare, și funcționarilor comitatului, să supravegheze și să raporteze urgent despre cele auzite⁷².

Din cele relatate se desprinde faptul că autoritățile civile și militare din Banat au folosit toate mijloacele pentru a înăbuși frămîntările și mișcărilor țărănești și a combate propaganda revoluționară.

Nici măsurile abuzive ale nobilimii, nici teroarea dezlănțuită de autorități, n-au putut frînge, rezistența dirză și hotărîtă a țărănimii bănățene, care era deplin conștientă de drepturile sale sociale și naționale.

În deceniile următoare, contradicțiile de clasă se vor accentua, iar mișcările țărănimii vor crește în intensitate și amplitudine, transformîndu-se într-un adevărat torent revoluționar, ce va culmina prin declanșarea revoluției de la 1848.

N O T E

- ¹ Fr. Griselini, *Istoria Banatului Timișan*, traducere de N. Bolocan, București, p. 16—17.
- ² Elek Fényes, *Magyarország Leirása I—II rész* (Descrierea Ungariei, partea I—II) Pesten, 1847, p. 319.
- ³ D. Goleșcu, *Însemnare a călătoriei mele în anii 1824, 1825 și 1826* (Ed. P. V. Haneș), București, 1915, p. 233.
- ⁴ „Banater Zeitschrift für Landwirtschaft, Handel, Künste und Gewerbe” (Revistă bănățeană pentru agricultură, negoț, arte și meserii), nr. 104, din 3 iulie 1828, p. 3.
- ⁵ I. D. Suciș, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, vol. I, p. 549.
- ⁶ O. Iager, *Considerații generale asupra revoluției de la 1848—1849 în Banat*, p. 9 (manuscris)
- ⁷ I. Constantini, *Memorandum asupra domeniilor camerale*, Oravița, 1819, p. 8.
- ⁸ Arh. St. Lugoj, dosar 5, f. 25.
- ⁹ D. Popescu, *Relații agrare și mișcări țăărănești în Banat la începutul sec. al XIX-lea*, în *Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina*, Vîrșeț, 1977, p. 20.
- ¹⁰ D. Popescu, *Viața și activitatea lui Ioanovici de Dulău*, p. 4 (manuscris)
- ¹¹ Zsolt Tröcsanyi, *Az erdéli parasztság története (1790—1849)* (Istoria țărănimii din Transilvania), Budapesta, 1956, p. 40.
- ¹² O. Iager, *op. cit.*, p. 11.
- ¹³ Arh. St. Lugoj, Congregația Comitatensă, dosar 972, f. 2/1801, dosar 151, f. 2/1803, dosar 218, f. 1/1808.
- ¹⁴ Bogdan Duică, *Eftimie Murgu*, București, 1937, p. 117—118; D. Popescu, *Relații agrare*, *op. cit.*, p. 21.
- ¹⁵ V. Chereșteșu, *Adunarea națională de la Blaj*, București, 1966, p. 46—48; O. Iager, *op. cit.*, p. 12.
- ¹⁶ V. Grimm, *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen* (Sistemul urbarial în Transilvania), Viena, 1863, p. 207—208.
- ¹⁷ A. Oțetea, *Țărăni români din Ardeal și mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, în „Studii”, nr. 6, 1956, p. 51.
- ¹⁸ E. Fényes, *op. cit.* p. 328—339; O. Iager, *op. cit.*, p. 15; D. Popescu, *Relații agrare* *op. cit.*, p. 22.
- ¹⁹ A. Oțetea, *op. cit.* p. 52.
- ²⁰ Zsolt Tröcsanyi, *op. cit.*, p. 41.
- ²¹ D. Popescu, *Revoluția din 1848 în Banat*, în „Drapelul Roșu nr. 8981, din 18 aprilie 1973.
- ²² I. Sofronie, *Date și fapte necunoscute din trecutul românilor bănățeni*, în „Luceafărul”, din mai—iunie 1937, p. 146.
- ²³ D. Popescu, *Relații agrare*, *op. cit.*, p. 23.
- ²⁴ I. D. Suciș, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*. Edit. Academiei, R.S.R., 1968, p. 37.
- ²⁵ Arh. St. Caransebeș, dosar 84/1821, f. 11.
- ²⁶ O. Iager, *op. cit.*, p. 15.
- ²⁷ V. Chereșteșu, *op. cit.*, p. 59.
- ²⁸ I. Acsady, *A Magyar Iobbágysság története* (Istoria iohăgimii maghiare) Budapesta, 1954, p. 349).
- ²⁹ I. Acsady, *op. cit.*, p. 350.
- ³⁰ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 54.
- ³¹ O. Iager, *op. cit.*, p. 16.
- ³² O. Iager, *op. cit.* p. 16.
- ³³ Arh. St. Timișoara, fond. 13, dosar 147/1801.
- ³⁴ D. Popescu, *Momente din viața și lupta metalurgiștilor de la Ferdinand*, în *Studiu monografic al uzinelor „Oțelul Roșu”*, Reșița, 1973, p. 63.

- ³⁵ Arh. St. Timișoara, fond 13, dosar 181, f. 9/1813.
- ³⁶ Arh. *ibidem*, f. 10/1813.
- ³⁷ Arh. St. Lugoj, fond Prefectura județului Severin, pachet nr. 5, p. 8
- ³⁸ Arh. St. Timișoara, fond 13, dosar 891, f. 8/1817.
- ³⁹ *Ibidem*, dosar 792, f. 48/1817.
- ⁴⁰ Arh. St. Caransebeș, dosar 84/1821, f. 13.
- ⁴¹ Arh. St. Caransebeș, dosar 184/1821, f. 14.
- ⁴² Arh. St. Timișoara, fond 13, dosar procese urbariale, f. 22/1815.
- ⁴³ D. Popescu, *Viața și activitatea lui Ioanovics de Dulău*, (manuscris) p. 8, țărănilor li s-a retras dreptul de folosire a pădurilor; copiii care au adunat vreascuri și crengi au fost bătuți cu vergile. Doi săteni care au pus capcane pentru vinat au fost răniți foarte grav de vechilul baronului, care a tras în ei. Arhivele Statului Lugoj, fond prefectura județului Severin, pachet nr. 8, p. 11–18, anul 1819.
- ⁴⁴ Arh. St. Timișoara, fond arhiva militară, dosar nr. 147, p. 9.
- ⁴⁵ D. Popescu, *Nădragul istorie și contemporaneitate* (manuscris), p. 23.
- ⁴⁶ D. Popescu, *Episoade din lupta țăranimii bănățene*, în „Drapelul Roșu” nr. 6104, din 28 aprilie 1966.
- ⁴⁷ D. Popescu, *Relații agrare, op. cit.*, p. 24.
- ⁴⁸ Arh. St. Timișoara, fond arhiva militară, dosar nr. 104, f. 7, 8.
- ⁴⁹ *Ibidem*, dosar nr. 147, f. 96, 98.
- ⁵⁰ I. Georgescu, *Miscări antihabsburgice româno-srbe în granița militară bănățeană*, în „Studii și Articole de Istorie” XV/1970, p. 102.
- ⁵¹ Arh. St. Timișoara, fond arhiva militară, dosar nr. 100, f. 652.
- ⁵² *Ibidem*, dosar nr. 104, f. 498.
- ⁵³ În timpul războaielor dintre Austria și Franța în marile bătălii de la Lodi, Arcole, Rivoli, Austerlitz, alături de trupele habsburgice au participat și regimente grănicerești formate din români și sirbi. Mulți dintre aceștia au căzut prizonieri de război, fiind duși în Franța. După semnarea păcii de la Pressburg unii ofițeri care s-au întors în patrie, au încercat, contaminați de ideile generoase de libertate ale revoluției franceze, să organizeze o răscoală la care sperau să participe întreaga țăranime româno-sirbă din graniță, pentru eliberarea Banatului de sub stăpânirea habsburgică.
- ⁵⁴ V. Maniu, *Unitatea Latină sau cauza română în procesul naționalităților din punct de vedere istoric, juridic și politic*, București, 1867, p. 58.
- ⁵⁵ L. Böhm, *Dél Magyarorszáğ Bănsăğ külön történelme, masodik-kötet*, Pest 1867, p. 235.
- ⁵⁶ L. Böhm, *op. cit.*, p. 237.
- ⁵⁷ D. Mioc, *Cronica Banatului, de Nicolae Stoica de Hașeg*, București, 1969, p. 300.
- ⁵⁸ D. Popescu, *Contribuții la participarea Caransebeșenilor la actul Unirii Transilvaniei cu România*, în „Studii de istoria Banatului”, V/1977, p. 123.
- ⁵⁹ V. Maniu, *op. cit.*, p. 58.
- ⁶⁰ V. Maniu, *op. cit.* p. 59.
- ⁶¹ D. Popescu, *Documente bănățene despre revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Studii de Istoria Banatului”, VI–VII, 1981, p. 49.
- ⁶² Arh. St. Timișoara, fond 13, dosar Congregația Comitatensă, f. 14.
- ⁶³ *Ibidem*, f. 18.
- ⁶⁴ Arh. St. Lugoj, fond prefectura județului Severin, ordinul nr. 895 din 30 aprilie 1821, registru I/1821, f. 27.
- ⁶⁵ *Ibidem*, pachet nr. 5, darea de seamă a vicepreceptorului din 23.X.1822, f. 41.
- ⁶⁶ *Ibidem*, adresa nr. 3473 a regimentului Valah-Illyr din 1822, registrul nr. 2/1822, f. 62, 63.
- ⁶⁷ I. Boroș, *Răscoala lui Tudor Vladimirescu și refugiații în județul Caraș Severin*, în revista „Transilvania”, nr. 5/1921, p. 359.
- ⁶⁸ D. Popescu, *Mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Drapelul Roșu” din 11.I.1973.
- ⁶⁹ *Ibidem*.
- ⁷⁰ I. Boroș, *op. cit.* p. 366.
- ⁷¹ Arh. St. Lugoj, fond prefectura județului Severin, registru de procese verbale a adunării comitatense, vol. I, p. 352/1822.

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA ECONOMICO-SOCIALĂ A ȚĂRII MOȘILOR (1918—1940)

TRAIAN RUS

Unirea din 1918 — măreț act de dreptate istorică, rod al voinței și acțiunii întregului nostru popor, care a încununat năzuințele seculare de unitate a națiunii române, a idealurilor pentru care au luptat și s-au jertfit nenumărate generații ale înaintașilor — a însemnat și pentru locuitorii Munților Apuseni¹ o binefacere din toate punctele de vedere. Are loc și în această străveche zonă românească o dezvoltare mai accentuată a forțelor de producție, a economiei, învățămîntului și culturii. De asemenea, se realizează un important salt în ceea ce privește îmbunătățirea nivelului material și spiritual al moșilor, în comparație cu perioada dualistă. Vechea durere cuprinsă atît de plastic în versurile „Munții noștri aur poartă/ Noi cerșim din poartă în poartă” a început să dispară, în locul ei a răsărit „steaua luminoasă a nădejzii de mai bine”². Moșii „reprezentanții cei mai tipici, cei mai curați ai rasei noastre daco-romane”, acești „copii ai codrului, suferințelor și victoriilor”, purtători ai „dorului de libertate”, cum îi caracterizează Octavian Goga, mîndri că „au contribuit prin jertfele lor la înfăptuirea României Mari”, animați de un ardent patriotism pe care l-au moștenit „de la strămoșii noștri Horea și Iancu”, erau conștienți că după secole de oprimare și sărăcie, vor răzbi spre lumină³. De aceea și-au pus întreaga lor putere de muncă și creație în slujirea cu devotament a patriei întregite, au făcut legămint solemn că vor „apăra țara și pămîntul” la nevoie, au sprijinit, prin toate mijloacele, încercările autorităților centrale de a ridica din punct de vedere economic, social și cultural Munții Apuseni.

Nu putea să mai fie nici un dubiu că prin înfăptuirea Unirii soarta moșilor va deveni cu totul alta. Era mai presus de orice îndoială că statul român întregit va inaugura fără întîrziere, față de moși, o nouă politică ocrotitoare. Și într-adevăr, situația precară a Țării Moșilor, datorită exploatarea nemiloasă a locuitorilor și a munților lor, a omului și bogățiilor deopotrivă, a totalei lipse „de solitudine din partea guvernelor de sub stăpînire ungurească”, a „văditei și intenționatei nelegiuiri și asupririi” a vechiului regim anacronic⁴, a determinat statul român să-și îndrepte „toată grija părintească” către moși. Guvernele care s-au perindat la cîrma țării, politicienii, reprezentanții diferitelor instituții centrale au declarat, cu toate ocaziile, că ajutorarea moșilor „este o elementară datorie pentru stat”. Toți cunoșteau situația grea a acestora, toți au fost de acord că moșii „sursă verificată de românism și creație economică”, trebuie cît mai grabnic „readuși la o ridicare morală și materială care să valorifice marile posibilități de patriotism, vigilență și de realizare practică”. S-au înfăptuit însă puține din proiectele propuse, din promisiunile făcute, datorită naturii extrem de complexe a acestei probleme aparținînd unor structuri econo-

mice și sociale a regimului burghezo-moșieresc, care nu dispunea de capacitatea și mijloacele necesare pentru rezolvarea radicală a situației din Munții Apuseni.

Primul proiect pentru înlăturarea moștenirii regimului dualist, a asanării situației îngrijorătoare în care se aflau moșii aparține Consiliului Dirigent. Astfel, la 12 decembrie 1918, având în vedere, „starea economică de tot grea” în care se găseau locuitorii Munților Apuseni, „însemnătatea acestui ținut”, precum și „serviciile neprețuite care le-au adus, în decursul vremurilor, neamului românesc”, Consiliul Dirigent a hotărât înființarea unui oficiu special pentru „îngrijirea intereselor și pentru reorganizarea economică” a Țării Moșilor⁵. În acest scop, noul oficiu trebuia să adune un bogat material documentar, să cerceteze realitatea economică și socială a acestei zone geografice și, în teineii rezultatelor studiului, să prezinte propuneri și măsuri concrete pentru îmbunătățirea situației moșilor. În calitate de comisar al acestui organism a fost numit dr. Laurențiu Pop, din Abrud, fruntaș al Partidului Național, care în decursul anilor „a fost sufletul luptelor naționale, al preocupărilor cultural-economice în mijlocul uneia din populațiile cele mai sărace ale Ardealului, în mijlocul nepoților și strănepoților desinoșteniți ai țării lui Horea și Avram Iancu”⁶. Pe agenda oficiului figurau, în primul rând, rezolvarea, până în primăvara anului 1919, a aprovizionării moșilor cu produse alimentare, pregătirea unei reforme în vederea dezvoltării industriei miniere și a lemnului, precum și a șeptelului, constituirea de pășuni și poduri comunale⁷.

Deoarece cele 32 vagoane cereale trimise în Munții Apuseni nu au putut satisface nevoile alimentare ale moșilor, șeful oficiului, în calitate de comisar guvernamental, cere, la 12 martie 1919, Consiliului Dirigent aprobare „comerțului liber de bucate” în Țara Moșilor și restituirea produselor confiscate de la locuitori pentru a se evita producerea de „mari încurcături cu urmări grave”. „O parte a populației flămânzește de pe acum — se arată în raportul înaintat — și mă îngrozesc când mă cuget ce va fi mai târziu. Flămânzesc chiar și aceia care altcum ar avea mijloace să-și cumpere bucatele cu orice preț. E timpul suprem să se facă ceva cu poporul din munții intrucit alimentația din partea Comisariatului e insuficientă”⁸.

Bun cunoscător al trecutului și prezentului moșilor, dr. Laurențiu Pop, înaintează Consiliului Dirigent „un scurt program de muncă și organizare” în vederea inaugurării unei activități rodnice „pe baze largi sistematice”. Plecând de la adevărul că izolarea ermetică a Munților Apuseni în timpul dominației austro-ungare a contribuit la înrăutățirea situației moșilor, opiniază pentru construirea unei vaste rețele de comunicație care să lege localitățile Abrud, Brad, Zlatna, Hălmagiu și Vașcău cu zona de cîmpie a Transilvaniei, ceea ce ar facilita exploatarea bogățiilor solului și subsolului, și, pe această bază, dezvoltarea industriei miniere și de prelucrare a lemnului. De asemenea, propune înființarea unor școli de meserii la Zlatna, Cîmpeni și Brad și a unui spital central la Abrud, dezvoltarea învățămîntului, a stațiunilor climaterice și turismului⁹.

Ca urmare a acestor demersuri, Consiliul Dirigent, în ședința din 8 octombrie 1919, a votat „Ordonanța pentru organizarea Comisariatului guvernamental al Munților Apuseni”, investit cu „caracterul de oficiu public cu toate drepturile și îndatoririle acestuia”. Ordinele lui trebuiau executate de toate oficiile și organele de stat, județene, comunale școlare și bisericesti din zonele ce formează Munții Apuseni ale județelor Alba-Inferioară, Tur-

da-Aries, Cojocna, Bihor, Arad și Hunedoara. În atribuțiunile lui intrau „toate afacerile de interes public menite a promova bunăstarea și propășirea economică și culturală a populației de pe teritoriul său”; acestea au fost detaliate pe domenii de activitate, în 12 articole. În funcție de nevoile și posibilitățile locale, Comisariatul a primit mandat de a deschide lucrări publice, de a înființa instituții și întreprinderi cu respectarea prevederilor legislației în vigoare. Cadrele Comisariatului erau considerate ca „oficanți de stat cu toate drepturile și îndatoririle acestora.”¹⁰ Bunele intenții ale Consiliului Dirigent de a veni în sprijinul doleanțelor moșilor, de a crea un organism special cu competențe largi în problema Munților Apuseni, n-au putut prinde viață deoarece Comisariatul a fost curînd desființat. Această măsură a fost luată în 1920, la puțin timp după ce Consiliul Dirigent și-a încetat activitatea, în timpul guvernării averesciene, fără să se dea vreo explicație plauzibilă, ceea ce a dus la crearea de noi nemulțumiri și frământări în rîndul moșilor. Sumbra tragedie a moșilor, teama de o ridicare masivă a acestora la luptă, existența unei situații pe care documentele oficiale o compară, ca proporții, cu o revoluție¹¹, au determinat autoritățile centrale să ia din nou în discuție, începînd cu 1921, problema îmbunătățirii situației lor materiale și spirituale. În acel an, Ion I.C. Brătianu s-a deplasat la Cîmpeni împreună cu Al. Constantinescu să „cucerască Moția și să se informeze despre nevoile moșilor”¹². De asemenea, o seamă de personalități ale vieții politice și științifice au intervenit în favoarea moșilor, făcînd propuneri concrete pentru îmbunătățirea situației lor. Reține atenția, în acest sens, interpellarea adresată șefului guvernului de către Nicolae Iorga, în ședința Adunării Deputaților din 18 decembrie 1923 în problema constituirii de păduri și pășuni comunale, ca principal mijloc de existență a moșilor. „Au venit trei țărani din Țara Moșilor, care a fost întotdeauna centru de rezistență națională, — sublinia marele savant — oameni săraci, lipiți pămîntului, fără ogor, trăind din venitul pădurilor. Cine nu-i știe pe moși mergînd cu calul purtînd lîrdaiele în sprinare? Cine nu știe de cîntecul cu care-și întovărășește rătăcirea? Și cine nu știe că în văile moșilor n-a putut pătrunde nici o stăpînire străină? Cine nu știe că acolo a fost o admirabilă cetate românească înaintea căreia orice pătrundere străină s-a zdrobit? Cine nu vede plutînd în aer, ca o închipuire, steagul de la 1848, pe care l-au ținut în mină și moșnegii și femeile apărînd drepturile națiunii române în acel cuib de vulturi care a fost Țara Moșilor? Și au venit, domnule prim-ministru, la mine — și cu încredere las plîngerea lor pe masa dumitale, care dumneata, dacă nu poți governa acolo unde ar fi trebuit să guvernezi, nu poți da înapoi cînd se înfăptuiește o nedreptate pe care ești dator să o repari imediat — au venit trei flăcăi frumoși de acolo și mi-au spus : noi am venit, dar nu ne putem întoarce căci nu ne așteaptă nu numai mizeria, ne așteaptă răzbunarea. A cui răzbunare? Răzbunarea vechiului stăpîn de păduri ungur, a urmașului încălcătorilor din evul mediu, a acelor care au pus plugul de fier pe grumazul poporului român”¹³.

În 1924, cu ocazia sărbătoririi centenarului nașterii lui Avram Iancu, regele aflat în vizită în Munții Apuseni, a promis solemn moșilor că vor „primi dreptate definitivă în privința revendicărilor lor seculare”. În acest scop, a numit o comisie „pentru a analiza și forma un plan general de condițiunile economice ale întregului ținut numit Țara Moșilor”. Comisia s-a întrunit doar o singură dată, la Cluj, în mai 1924, cînd a luat în dezbatere problemele dificile cu care se confruntau moșii, s-a întîlnit cu delegații acestora și a înaintat o telegramă lui Al. Constantinescu. Și cu aceasta și-a

încheiat activitatea. Față de o asemenea situație, profesorul universitar Ioan Lupaș în articolul „Situația moșilor” pledează pentru reînființarea Comisariatului Munților Apuseni, desființat fără „nici un motiv rațional” în 1920. „Configurațiunea geografică specială și împrejurările cu totul deosebite ale traiului din munți — sublinia istoricul — reclamă imperios un astfel de organ social de administrație locală, alcătuit din elemente pricepute, cu trageri de inimă, cu înțelegere dreaptă și cu devotament nestins pentru toate nevoile poporului din munți. Regionalismul sau — dacă acest termen nu convine — particularismul moșilor este mai îndreptat decât oricare altul să reclame statului român solitudinea și privegherea cea mai binevoitoare”. În concepția lui I. Lupaș, Comisariatul avea menirea să pună la lucru forțele locale, să caute mijloacele necesare pentru construirea de căi de comunicații, să cerceteze, din sat în sat, felul cum se execută reforma agrară, să înlăture nedreptățile făcute cu ocazia expropriierilor în vederea creării de pășuni și păduri comunale și a dezvoltării industriei lemnului ¹⁴.

Venirea, în 1926, la cîrma țării a guvernului Averescu a prilejuit luarea în dezbateră, din nou, a problemelor spinoase din Țara Moșilor. Dr. Emil Dandea, însărcinat cu studierea situației precare din Munții Apuseni, a propus guvernului măsuri concrete pentru redresarea economică, socială și culturală a acestei zone, care, printre altele, vizau : îmbunătățirea căilor de comunicații și în special a șoselei Cîmpeni-Scărișoara ; sistarea anomaliilor tarifare de pe linia de cale ferată Turda—Abrud ; ajutorarea localităților inundate de riul Arieș ; asigurarea alimentației și igienei populației pentru regiunea minieră Zlatna—Abrud—Brad ; repunerea în funcție a fabricii de exploziv din Bistra ; reglementarea drepturilor minierilor de către o comisie din care să facă parte și reprezentanții moșilor ; urgentarea lucrărilor de expropriere și împroprietărire în scopul constituirii de păduri și pășuni comunale ; impulsionarea dezvoltării șeptelului și a industriei casnice etc.

Aceste măsuri, precum și doleanțele moșilor, au fost aduse, în același timp, la cunoștința publicului larg printr-o suită de articole, apărute în presa vremii, din care se desprinde ca o concluzie faptul că moșii nu doresc mila nimănu, ci doar condiții corespunzătoare pentru a munci și crea. „Am spus totdeauna și de încheiere repet și aici — se arată într-un astfel de material — că moșii se simt umiliți cînd li se dă gratuit ca milă aceste vagoane de porumb ori altceva asemănător. Ei nu cerșesc. Moșii solicită de la conducătorii țării — cu tot dreptul — ocaziune de muncă cinstită, productivă, posibilitatea de a-și dezvolta energia brațelor lor vînjoase prin valorificarea pădurilor, a bogățiilor pe care le dă natura în acest colț de pămînt românesc, udat de atîtea ori cu singele lor” ¹⁵. Demersurile în favoarea moșilor au avut un ecou deosebit în opinia publică românească. Astfel, o seamă de intelectuali din Cluj, Turda, Aiud, Alba-Iulia, Orăștie, Deva, Oradea, Beiuș, Cîmpeni, Abrud și Brad s-au grupat, în 1926, în „Mișcarea social-economică” care și-a propus să cerceteze situația din Munții Apuseni și „să găsească soluțiile cele mai adecvate de renaștere” a moșilor ¹⁶. Din păcate însă, guvernul nu a trecut la transpunerea în viață a măsurilor propuse de comisia însărcinată cu studierea situației din Țara Moșilor.

Sub cea de-a doua guvernare liberală, din 1927, miniștrii Gh. Cipăianu, Al. Lapedatu și Gh. Tătărescu au fost însărcinați să studieze „întreg complexul chestiunilor interesînd pe moși” și să facă propuneri concrete

Consiliului de Miniștri. Primele măsuri „de imediată realizare”, prezentate la 1 septembrie același an, vizau probleme cu caracter *agrар* (cercețarea erorilor săvârșite cu ocazia reformei agrare; constituirea de pășuni și păduri comunale), *economic* (crearea de întreprinderi forestiere, cooperative centrale de aprovizionare și desfacere, regim special pentru industria casnică; reducerea prețului dinamitei), *financiar* (înființarea de bănci populare centrale pentru asigurarea creditului necesar), *sanitar* (ambulatorii speciale pentru tratarea bolnavilor, dublate de echipe volante), *școlare* (clădiri școlare, înființarea de școli de meserii la Huedin, Gilău, Cîmpeni, Abrud, Zlatna, Vașcău, Beiuș și Brad, învățămînt ambulant) ¹⁷ etc. Guvernul s-a rezumat, și de data aceasta, doar la angajamentul solemn de a examina aceste doleanțe și a le rezolva „potrivit dreptății și legalității” cu toată iubirea”, iar cîțiva ani mai tîrziu a declarat că, „are o mare îndatorire” față de moți, pentru „ridicarea stării sociale, economice și culturale” a acestora ¹⁸.

Pentru soluționarea doleanțelor moșilor au intervenit la guvern o seamă de senatori și deputați. Astfel, Valeriu Moldovan, vicepreședinte al Senatului, în memoriul înaintat președintelui Consiliului de Miniștri pledează pentru reînființarea Comisariatului Munților Apuseni, crearea unui cerc de studiu care să adune material documentar și să dea soluții în problema moșilor, precum și organizarea unui Congres al Țării Moșilor, ca organism permanent deoarece chestiunile importante vor putea fi rezolvate numai dacă populația autohtonă va fi consultată. În încheiere prezintă un mănunchi de probleme care vor trebui studiate, verificate și îndeplinite „pentru ca să putem zice ca și chestiunea aceasta a Munților Apuseni a trecut din faza vorbelor în aceea a faptelor” ¹⁹. La rîndul său, senatorul județului Turda, în interpelarea făcută, la 25 februarie 1932, referindu-se la situația grea a locuitorilor din plășile Cîmpeni și Baia de Arieș, care-și „cîștigă pîinea de toate zilele ori unde putea fi găsită, fie ca muncitori minieri, fie ca muncitori de pădure și mai ales colindînd cu cercuri și ciubare și cu geamuri pînă la Viena, Belgrad, Cernăuți și dincolo de Carpați”, a solicitat luarea unor măsuri urgente pentru îmbunătățirea situației materiale a moșilor. Amos Frîncu, în comunicarea făcută în Senat, la 29 martie 1933, a cerut cu tărie ridicarea din punct de vedere economic, cultural și sanitar a Țării Moșilor care este „secerată de mizerie și boli sociale”. În răspunsul primit din partea șefului guvernului se arată: „Odată ieșiți din vîltoarea alegerilor, miniștrii vor căuta măsuri reale pentru a scoate din sărăcie pe iubiții locuitori ai Munților Apuseni cărora le datorăm atîta” ²⁰. Într-o interpelare făcută în Adunarea Deputaților, un deputat cerînd măsuri radicale pentru ridicarea economică a Munților Apuseni, reliefa cu durere că „poporul moșilor este atacat în însăși existența lui naturală prin boli, otrăvit de minciunile demagogice și flămînzit de lipsă de trai și ocazie de lucru” ²¹.

O deosebită activitate a desfășurat în Senat, pe linia întreprinderii unor măsuri pentru îmbunătățirea situației moșilor, Ion Rusu Abrudeanu. Astfel, la 4 februarie 1932 a cerut ca în proiectul Legii conversiunii agricole să fie prevăzute, în vederea ștergerii datoriilor financiare, și alte categorii sociale deoarece „toți sîntem fii ai acestei țări” și ca urmare nu trebuie să „se facă nici o deosebire, căci cu toții am dat și dăm tributul nostru și cu toți am făcut jertfa de sînge și o vom face atunci cînd țara o va cere”. La 11 februarie 1932 solicita îmbunătățirea situației materiale a învățătorilor din Munții Apuseni deoarece „mulți din ei n-au nici cu ce să-și ducă traiul de toate zilele” ²².

În zona locuită de moși, în județele Bihor, Turda, Alba, Arad, Cluj și Hunedoara, unde situația „devenea pe zi ce merge tot mai insuportabilă”, satele fiind „bintuite de mizerie și foamete ca rezultat al lipsei de lucru și de comunicații și a sistării lucrărilor publice și a întreprinderilor private”, în ciuda intervenției brutale a forței publice, s-au organizat în perioada 1932—1933 adunări la care au participat mii de locuitori din Munții Apuseni. Printre doleanțele formulate cu această ocazie amintim : amnistierea tuturor delictelor silvice ; construirea unui spital pentru moși ; trecerea pădurilor care „au fost reclamate de comune ca proprietate și pe calea memoriilor și pe calea armelor în trecut” în proprietatea localităților moșești ; „dreptate în mine, drumuri și terenuri feroviare, canalizări, hrană, sănătate și prilejuri de muncă” ; dezvoltarea și sprijinirea industriei casnice ; acordarea de credite ieftine pentru îmbunătățirea raselor de animale ; condiții bune pentru valorificarea produselor lemnoase și a animalelor ; crearea de noi industrii, bănci populare și cooperative, „stîrpindu-se cămătăria ce ne săcătuiește pînă în măduva oaselor” ; crearea de noi locuri de muncă în mine, comunicații, poduri și lucrări publice” ca să se stîrpească lipsa de muncă ce înfometează și înăbușe toată Țara Moșilor de cînd nici statul nici societățile exploatatoare și nici proprietarii nu mai dezvoltă activitatea din trecut”²³. În telegramele trimise, cu această ocazie suveranului, și-au manifestat convingerea că de la „înălțimea tronului regal va primi porunca ceasului de azi : dreptate pentru moși” și „îndemn de viață în agonia zilelor de azi”²⁴. Sînt cereri ce reflectă realitatea tristă din Munții Apuseni, dorința locuitorilor acestei frumoase zone, românești, de a răzbi la lumină, de a trăi o viață liberă și demnă, de idealurile pentru care ei, moșii și strămoșii lor au luptat și și-au jertfit viața.

Abia în anul 1933 se fac primii pași pentru cercetarea cu atenție de către guvern a doleanțelor moșilor și se trece la măsuri concrete în vederea îmbunătățirii situației lor precare. În baza jurnalului Consiliului de Miniștri nr. 837 din 19 iulie 1933 s-a numit un delegat guvernamental care să studieze situația din Munții Apuseni sub aspect economic, administrativ, cultural și sanitar, iar în funcție de constatări să propună măsuri Președenției Consiliului de Miniștri. În expunerea de motive prezentată Consiliului de Miniștri, șeful guvernului este nevoit să recunoască situația grea a moșilor și neputința guvernului de a o rezolva. „Un mare contingent al celor mai autentici păstrători ai rasei noastre și ai unei populațiuni pe cît de bravă pe atît de importantă economiceste, tinjește în zilele noastre din cauza vitregiei vremurilor. Mulțimea aceasta, autoare — de-a lungul istoriei — a unor realizări naționale trecute chiar prin botezul singelului și focului, se zbate actualmente în strîmtoarea primitivității și a sărăciei, roasă de boli și înțepenită de nevoi. Locuitorii acestor regiuni — sursă verificată de românism și creație economică — trebuie cît mai grabnic reduși la o ridicare morală și materială care să valorifice marile lor posibilități de patriotism, vigilență și de realizare practică. Cum singuri nu mai pot face față greutăților vremii și cum administrația actuală, cu posibilitățile ce-i stau la îndemînă n-are capacitatea de a înlătura aceste greutăți, eu supun hotărîrii domniilor voastre alăturatul jurnal pentru crearea unui organ special, însărcinat să activeze pentru ridicarea morală și materială a acestei prețioase populații”²⁵. Acesta a fost de fapt actul de reînființare al Comisariatului Munților Apuseni.

Prin jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 842 bis din 1933 s-au acordat unele înlesniri moșilor privind : transportul pe C.F.R., industria minieră,

reforma agrară, starea sanitară etc. Creditul de douăzeci de milioane lei acordat de guvern a fost destinat refacerii șoselelor, regenerării rasei de vite, ieftinirii prețului explozivului, intensificării activității culturale în rîndul moșilor.

Cu conducerea „acțiunii pentru refacerea Munților Apuseni” a fost însărcinat subsecretarul de stat Ioan Pop. La 14 septembrie 1933 acesta și-a înaintat raportul privind rezultatele anchetei întreprinse în rîndurile moșilor. Concluziile și le-a formulat pe baza consfătuirilor organizate la Zlatna, Abrud, Cîmpeni, Baia de Arieș, Brad, Geogiu, Vașcău, Beiuș, Băița, Roșia Montană și Huedin unde au participat „toți șefii autorităților și conducătorii vieții locale fără deosebire de neam, religie sau crez politic”²⁶. S-au constituit comitete comunale locale de acțiune, formate din 20—30. de persoane care și-au propus sprijinirea acțiunii inițiate de guvern, popularizarea ei în rîndul moșilor și stringerea datelor necesare reprezentantului guvernamental.

Regiunea Munților Apuseni propusă a fi ridicată din punct de vedere economic, cultural și sanitar, cuprindea părțile muntoase din județele Alba, Hunedoara, Arad, Bihor, Cluj și Turda, situate între Alba-Iulia, Deva, Baia de Criș, Hălmăgiu, Vașcău, Ciucea, Huedin, Iara și Aiud. Au fost cuprinse cu ocazia anchetei întreprinse de delegatul guvernului 20 de plăși cu 590 localități și 516 315 locuitori din cele șase județe.

Avînd în vedere „nestabilitatea politică, vremelnicia instituțiilor și însufletirea așa de ușoară la noi”, delegatul guvernului cere în raportul înaintat Președinției Consiliului de Miniștri, crearea unui „organ stabil și cu durată fixă” care să facă față problemelor cu care se confruntau moșii. Aceasta deoarece „prin schimbările de regim, ce a făcut unul, dărîmă celălalt”, iar „schimbarea persoanei în conducerea acestei acțiuni” înseamnă „abandonarea planurilor făcute și puse în lucru”. De asemenea, consideră că îndreptarea situației precare în care se zbăteau moșii nu se poate face „prin ajutoare de bani sau materiale” deoarece „va trebui să evităm mila și daturile, să nu-i facem cerșetori mai cu seamă că o parte a populației și așa este privită pe această cale”. Moșii trebuie să fie ajutați „prin darea de prilej de muncă, prin intensificarea producției, înlesnirea prin căi de comunicații bine întreținute a desfacerii produselor”²⁷.

Din inițiativa lui Al. Lepedatu, la 13 aprilie 1933, guvernul a organizat la Cluj o consfătuire cu prefectii celor șase județe cu populație moșească, cu care ocazie acestea au fost puși în temă cu planul de ridicare a Munților Apuseni din punct de vedere economic, social și cultural și li s-au cerut propuneri concrete în acest sens. Propunerile făcute de județe au constituit obiectul consfătuirilor organizate de guvern la Cîmpeni și Huedin în zilele de 2—4 mai 1934 la care au participat reprezentanții moșilor, primul ministru și opt miniștri. Luînd în cercetare doleanțele moșilor guvernul a hotărît, în cadrul acestor consfătuiri, următoarele: instituirea unei comisii care să studieze problema constituirii de păduri și pășuni comunale; stabilirea județelor unde vor fi împrumutate moșii și suprafețele ce le vor primi; mărirea capacității spitalelor din Baia de Arieș și Brad; organizarea unui nou spital la Cîmpeni, precum și dispensare în o seamă de localități, crearea de noi circumscripții sanitare în așa fel ca fiecare să nu cuprindă mai mult de 6—10 000 locuitori, înzestrarea tuturor instituțiilor sanitare cu medicamente și materiale necesare; reînființarea oficiului de preschimbare a aurului; crearea creditului aurifer care să finanțeze micile exploatări miniere; înființarea unui depozit de exploziv la Zlatna și vinderea acestuia la mineri cu o reducere de 50%; repunerea

în exploatare a „Cetății” de la Roșia-Montană; înființarea de cooperative pentru aprovizionarea populației cu cereale, material forestier și minereu etc.; crearea de cantine școlare în comunele cu „populație pauperizată și așezată la mari distanțe de școală”; înființarea la Cimpeni a unei școli de ucenici; acordarea unui spor de salariu de 50% învățătorilor; desființarea taxelor de păduri posesorale și urbariale etc.

Executarea măsurilor stabilite cu ocazia acestor consfătuiri a rămas în sarcina Comisariatului Munților Apuseni care însă s-a izbit, încă în primul moment, de o seamă de greutăți. Aceasta deoarece hotărârile de la Cimpeni și Huedin n-au fost validate prin jurnal al Consiliului de Miniștri ori decizii ministeriale și ca urmare n-au căpătat putere de lege. Rapoartele Comisariatului înaintate Senatului, ministerelor Agriculturii și Domeniilor, Comunicațiilor și Lucrărilor Publice, Industriei și Comerțului, Instrucției Publice, Muncii și Ocrotirii Sociale au rămas fără rezultat. Comisariatul n-a primit nici cel puțin sumele necesare lucrărilor de birou, corespondenței și convorbirilor telefonice.

Documentele vremii demonstrează că promisiunile făcute de guvern cu ocazia „descinderii ministeriale din Munții Apuseni” conform cărora moții care au „ajuns într-o stare de cruntă sărăcie” vor fi ocrotiți din partea statului” pentru jertfele aduse” în trecut pe altarul ideii naționale” în mică măsură au prins viață²⁸. „A trecut vizita ministerială — se sublinia cu amărăciune într-un material apărut în ziarul „Craiul moților”, Țara Moților a rămas iarăși singură, uitată și tăcută. Arieșul în drumul lui le plînge durerea moților, iar tulnicile amarul vieții. Munții nu mai au cîntece, nici văile liniște și pace”. În articolul „Scrisoare deschisă domnului prim ministru” se arată, printre altele, următoarele: „În loc de realizări, guvernul condus de d-voastră le-a făcut moților angajamente nerealizabile. În loc de dreptate le-ați dat moților promisiuni. Ați crezut că menținerea Comisariatului Moților din Cluj poate soluționa problema unei regiuni care în afară de cinste, eroism și sărăcie nu mai are altceva nimic. Ați uitat d-le prim-ministru, că hărțuitul Comisariat al Moților nu poate soluționa problema care a preocupat atât de mult... Nu o poate soluționa pentru că, în afară de muncă și suflet, conducătorilor acestui Comisariat le mai trebuie și bani”²⁹.

Darea de seamă întocmită de Comisariatul Munților Apuseni privind modul cum s-au transpus în practică hotărârile adoptate la Cimpeni și Huedin a fost înaintată, în primăvara lui 1938, primului ministru Miron Cristea. Înaltul prelat, cu toate că a fost de părere „a se da moților o specială atenție spre a li se ușura traiul și asigurarea o dezvoltare mai normală deși sînt și alte ținuturi românești cu nevoi multe”, nu a fost de acord însă cu existența unui „comisariat special” care să iie „un organ de mijloc între guvern și moți”³⁰. Astfel, activitatea Comisariatului Munților Apuseni, creat în scopul „de a se ocupa cu refacerea economică, sanitară și culturală” a Țării Moților, a încetat fără ca situația materială și spirituală a moților să se fi îmbunătățit pe măsura promisiunilor, a nevoilor și speranțelor locuitorilor care în decursul zbuciumatei noastre istorii și-au dat tributul de sînge și jertfe pentru libertate și neatîrnare, pentru apărarea gliei strămoșești.

În schimb, ziariștii participanți la serbările organizate la 17 iulie 1938 în com. Avram Iancu, prilejuite de „Tirgul de fete” de la Muntele Găina, au primit mandatul să aducă moților „cuvînt de alinare și de îmbărbătare pentru un trai mai bun”³¹. La rîndul lui șeful guvernului, Armand

Călinescu, l-a numit pe Ion Clopoșel inspector general administrativ pentru efectuarea unui nou studiu în Munții Apuseni. În cercetarea efectuată, Ion Clopoșel pleacă de la realitatea că moșii „lăsați la propriile și slabele lor puteri”, niciodată nu „se vor putea reculege”. Ca urmare, statul este dator să intervină cu hotărâre pentru dezvoltarea economico-socială și culturală a așezărilor din Țara Moșilor, a „acelor bătrîne vetre românești”³². Și de data aceasta, s-a întocmit un amplu studiu intitulat „Problema salvării moșilor din mizeria trecutului”, în care se propun măsuri concrete cu privire la „salvarea moșilor din mizeria trecutului vitreg” prin punerea în valoare „a bogățiilor naturale a regiunii și a energiei populației”³³. Soluțiile preconizate nu au fost traduse însă nici de data aceasta în practică, moșii continuând să trăiască „în mizerie și lipsă de mijloace de trai”³⁴, ceea ce l-a determinat, în martie 1940, pe un distins profesor de la Universitatea Clujeană să afirme cu indignare că în Munții Apuseni deseori se găsea „cite o expediție politică” care făcea promisiuni, numea diferite comisii, ținea conferințe, crea cooperative și împânzea pe gratis cantități minime de porumb, prin care „nu s-a schimbat nimic, absolut nimic în starea mizeră a moșului”³⁵.

Proiectele și demersurile în privința redresării economice, sociale și culturale a moșilor din perioada 1918—1940 discuțiile purtate în jurul lor, promisiunile făcute de mai marii zilei au rămas însă simple intenții. Studiind cu migală dosarele cu aceste proiecte, documente ce cuprind în filele lor îngălbenite de vreme suferințele moșilor, drama unei populații care în decursul istoriei a dat dovadă de eroism, de o nemărginită dragoste pentru pământul natal, pe care l-au udat cu lacrimi, sînge și sudoare, constăți cu tristețe că acestea, deși unele făcute cu bună intenție, nu puteau să prindă viață în condițiile regimului burghczo-moșieresc, a politicii duse de cercurile guvernamentale.

Speranțele înspie vremuri mai bune pentru locuitorii Țării Moșilor n-au putut fi însă frînte. Aceștia erau încrezători că în curînd vor răzbi la lumină, că situația lor se va schimba radical. „Zorii vremurilor noi vor izgoni de printre voi/ Cu sape noi/, Ca pe o haită de strigoi/ Pe cei de pe urmă grofi și cioci!”³⁶, au răsărit și pentru moși în anii revoluției și construcției socialiste, cînd stăpîni pe munca și destinele lor, și-au făurit o viață nouă, fericită, lipsită de griji și dureri. Viața prezentă în Țara Moșilor — țară de lumină — este răspunsul, peste decenii și secole, pe care socialismul victorios îl dă aspirațiilor atîtor și atîtor generații de moși ce s-au jertfit pentru *transformarea visului de mai bine în realitate palpabilă*.

N O T E

¹ Munții Apuseni sînt cuprinși între riurile Mureș — de la Aiud și pînă în preajma Aradului — Someșul Mic și Grișul Repede, între Alba-Iulia și Oradea, Deva și Cluj-Napoca, Aiud și Beiuș, Zam și Huedin. Întreg perimetrul Munților Apuseni, ce se întinde pe circa 8 000 km², poartă numele de Țara Moșilor.

² „Glasul Moșilor” (Huedin), I, nr. 1 martie 1926, p. 4.

³ Arhiva Consiliului popular al județului Cluj, dosar „Colonizarea moșilor”, 1934.

⁴ „Domenațiunea străină — se arată într-un document — nu putea fi însuflețită de bune sentimente față de acești vînjoși străjeri ai românismului. În cursul veacurilor viclenia și arbi-

trul au smuls munții acoperiți de codri și ascunzători de comori miniere — acestea singur izvor de trai pentru populația băștinașă — din mina moșilor, încercând să-i reducă la sclavaj și mizerie, iar prin aceasta să le pregătească exterminarea lentă, însă sigură. Opt revoluții înăbușite în sînge dovedesc erbia și rezistența viguroasă a moșilor, cum și țăria cu care au ținut la drepturile lor istorice. A noua revoluție — cea din 1848 — victorioasă a avut același rezultat: după ani de promisiuni deșarte Viena i-a răsplătit prin tranzacțiunea din 1867 încheiată cu Budapesta pe spinarea tuturor naționalităților din cuprinsul Ungariei.

Ungaria amețită de învingerea fără sînge, închinindu-se utopiei statului național maghiar, ce solicitundine putea să aibă față de lăncerii lui Avram Iancu? Deposedarea totală a bunurilor silvice și miniere, izolarea completă prin neglijarea comunicațiilor, alcoolizarea sistematică a locuitorilor, îmbucățirea administrativă a Munților Apuseni, favorizarea colonizărilor de străini, întunecul inculurii și devastarea fără milă a codrilor, iată mijloacele menite să desăvîrșească ceea ce n-a fost în stare veacurile de iobăgie și represivie sălbatică puse în practică față de moși” (Arh. St. București, fond Ministerul Justiției, Direcția judiciară, dosar 78/1926, p. 13).

⁶ Arh. St. București, fond Consiliul Dirigent, dosar 1/1918, f. 1.

⁷ „Patria”, VIII, 127, 15 iunie 1926.

⁸ Gh. Hristodol, *Proiecte și demersuri privind redresarea economică, socială și culturală a moșilor (1919—1929)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XVII, 1975, p. 264—265.

⁹ Arh. St. București, fond Consiliul Dirigent, Resortul de interne, dosar 7/1919, f. 5.

¹⁰ Idem Administrația generală, dosar 10/1919 f. 102—105.

¹¹ Idem, dosar 1/1919, f. 251; Gh. Hristodol, *op. cit.*, p. 267—268.

¹² Arh. St. București, fond Ministerul Justiției. D-ție judiciară, dosar 160/1920, f. 11.

¹³ Emil Gh. Racoviță, *Raționalizarea agriculturii și problemele țăranimii nu trebuie legate.*

Ele trebuie createle științifice și sintetice și deslegate independent, București, 1940, p. 7.

¹⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 22, din 18 octombrie 1923, p. 344.

¹⁵ „Societatea de Mîine”, I, nr. 15—16, 1924, p. 321.

¹⁶ Idem, II, nr. 23, 1925, p. 426.

¹⁷ Idem, III, nr. 49—50, 1926, p. 773.

¹⁸ Idem, VI, nr. 8, 1929, p. 132.

¹⁹ Arh. St. București, fond Președenția Consiliului de Miniștri, dosar 5/1932, f. 186.

Tergiversarea rezolvării dolcanțelor moșilor și a măsurilor propuse de diferiți factori, a determinat pe un bun cunoscător al lucrurilor din Munții Apuseni să afirme, cu amărăciune, în articolul „Țara Moșilor, țara aurului și a mizeriei” următoarele: „Nici un guvern, nici un ministru sau vre-o altă față oficială, care a colindat Țara Moșilor admirînd într-o viligeatură sau în vre-o anchetă administrativă frumusețile fără seamă ale acestei regiuni, nu și-a aruncat o privire cituși de puțin atentă asupra mizeriilor de tot felul care macină zi de zi cea mai croică și dinamică populație din cite sint așezate pe pămîntul românesc. Nimeni dintre factorii chenași să îndrume destinele acestei țări n-a avut pentru urmașii lui Horea și Avram Iancu o considerație deînnă de ținutul zbuciumat al moșilor trași pe roată și ferecați în lanțurile umilnțelor trecutului. Nici o magazie de cereale, nici un credit pentru industria aurului, nici o lețeaie pentru deschiderea de noi artere de comunicații. În orice domeniu de activitate vom căuta rezultatele mult trimbițatei ridicări economice a Munților Apuseni nu se văd nicăieri („Societatea de Mîine”, nr. 2—3, 1928, p. 25).

²⁰ Idem, VI, nr. 8, 1929, p. 134.

²¹ Arh. St. București, fond Președenția Consiliului de Miniștri, dosar 5/1932, f. 223 și 274.

²² Idem, dosar 2/1935, f. 186.

²³ Idem, dosar 5/1932, f. 59 și 113.

²⁴ Idem, dosar 19/1933, f. 7.

²⁵ Idem, fond Ministerul Justiției, Direcția judiciară, dosar 9/1933, f. 30—31.

²⁶ Idem, fond Președenția Consiliului de Miniștri, dosar 19/1933, f. 9.

²⁷ Idem, f. 10.

²⁸ Idem, f. 31.

²⁹ Arhiva Consiliului popular al județului Cluj, dosar „Colonizarea moșilor”, 1934.

³⁰ „Graiul Moșilor” (Cluj), III, nr. 11, 27 mai 1934; V, nr. 7—8, 8 martie 1936.

³¹ Arh. St. București, fond Președenția Consiliului de Miniștri, dosar 108/1938, f. 102.

³² „Societatea de Mîine”, XV, nr. 2, 1938, p. 67.

³³ Idem, nr. 4, 1938, p. 127.

³⁴ Idem, XVI, nr. 2, 1939, p. 58.

³⁵ Arh. St. București, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar 75/1939, f. 43.

³⁶ Emil Gh. Racoviță, *op. cit.*, p. 7

³⁷ Aron Cotruș, *Versuri*, București, 1978, p. 296.

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

SESIUNEA ANUALĂ DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE A CENTRULUI DE CERCETĂRI PENTRU PROBLEMELE TINERETULUI

În zilele de 27—28 martie 1986, la București, a avut loc sesiunea anuală de comunicări științifice a Centrului de cercetări pentru problemele tineretului, pe tema: *Cerințe noi ale educării tineretului pentru participarea la dezvoltarea economico-socială*.

Cuvîntul de deschidere a fost ținut de tovarășul Nicu Ceaușescu, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., prim-secretar al C.C. al U.T.C.

După relevarea realizărilor, în răstimpul de la sesiunea precedentă și pînă în prezent, obținute în cercetarea științifică privind rolul tineretului în societate și a noilor cerințe ale educării tinerei generații pentru participarea, în continuare, la dezvoltarea economico-socială, în Cuvîntul de deschidere a fost remarcată, totodată, însemnătatea deosebită a experienței istorice a poporului român, a istoriei tineretului — parte organică a istoriei generale a patriei. Oamenii de pe aceste meleaguri, generațiile în succesiunea lor neîntreruptă, au făurit istoria multi-milenară prin eforturile neconținute de a cunoaște tot mai bine tainele naturii, fenomenele ei, ale societății umane și ale gândirii, și de a pune rezultatele pozitive în folosul muncii, al producției materiale și culturale, al realizării condițiilor de bază ale existenței și progresării societății. Desfășurarea social-istorică a muncii a fost însoțită de eroica luptă pentru libertate, dusă împotriva oricărei dominații străine, pentru născutură și demnitate. Asemenea experiență istorică — a subliniat prim-secretarul C.C. al U.T.C. — se constituie într-un important factor politic, ideologic, moral care dă un temelie profund participării actuale și în viitor la creșterea economico-socială.

Însemnate valențe ale cunoașterii istoriei, în raport cu tema Sesiunii, au fost incluse și evidențiate în referatele prezentate în ședința plenară: *Cerințe și obiective ale cercetării științifice în domeniul educării și participării tineretului la dezvoltarea economico-socială* — Marin Manolescu, directorul Centrului de cercetări pentru problemele tineretului; *Educarea creativității tinerei generații — factor esențial al progresului tehnico-științific* — Radu Voinea, președintele Academiei Republicii Socialiste România; *Exigențele dezvoltării intensive a economiei românești și formarea forței de muncă prin procesul de învătămînt* — Viorica Neculau, adjunct al ministrului, Ministerul Educației și Învătămîntului; *Calificarea, perfecționarea și integrarea profesională a tineretului în perspectiva actualului cincinal și a direcțiilor de dezvoltare a României pînă în anul 2000* — Ion Stoichici, adjunct al ministrului, Ministerul Muncii.

În funcție de profilul revistei, în care se tipărește această relatare, pentru problemele de istorie pe care le-a cuprins o subliniere se cuvine pledeării președintelui Academiei. De fapt, a fost întreprinsă o amplă dar foarte sintetică și pilduitoare istorie a științei universale și românești pe direcția relicvării pasionantului efort de creare și descoperire științifică depus de marii savanți ai lumii, care prin talent dar și stăruitoare muncă au înfruntat progresul cunoașterii, au contribuit astfel — mai mult sau mai puțin direct — la ameliorarea condiției omului în procesul producției materiale, al activității economico-sociale.

Lucrările sesiunii au continuat, în ziua deschiderii și în ziua de 28 martie, în două secțiuni. Secțiunea I a avut tema: „Cerințe noi ale pregătirii și afirmării tineretului în condițiile transformărilor revoluționare din societatea românească: iar secțiunea a II-a, tema: Influența factorilor sociali, politico-educativi și culturali asupra performanțelor în muncă și învățatură ale tinerilor.

Dintre comunicările prezentate în secțiuni, câteva s-au ocupat în mod mai special de rolul cunoașterii istorice pentru activitatea Uniunii Tineretului Comunist, educarea tinerei generații a României socialiste. În comunicarea: *Tinerțea și activitatea revoluționară a tovarășului Nicolae Ceaușescu — exemplu de muncă și de viață pentru tineret* — Demian Blaj, secretar al Comitetului U.T.C., Întreținerea „Nicolina” din Iași, și Ecgdan Rusu, student în anul al III-lea, Facultatea de mecanică, Institutul Politehnic din Iași, au evocat condițiile istorice, social-politice în care tovarășul Nicolae Ceaușescu s-a angajat cu toată pasiunea și dirzăria în lupta clasei muncitoare, democratică și antifascistă. Au fost descrise principalele activități în timpul cărora s-au format și afirmat trăsăturile remarcabile ale personalității sale. Întrucît în acest an se implinesc cinci decenii de la Procesul din Brașov (din 1936) intentat grupului de tineri militanți, în frunte

cu tovarășul Nicolae Ceaușescu — atunci secretar al organizației regionale Prahova a U.T.C. — autorii au pus în centrul lucrării lor acest eveniment. Constantin Mocanu (Academia „Ștefan Gheorghiu”) — în comunicarea : *Influența culturii istorice în participarea entuziastă a tinerilor la dezvoltarea economico-socială a patriei* — a pornit de la ideea că ansamblul cunoștințelor despre istoria omenirii dispune de un înalt grad de complexitate, și de multilateralitate, și tocmai astfel are multe posibilități de a exercita însă înrîurire formativă și educativă. Știința istoriei nu numai că sprijină factorii culturali, nu numai că în cuprinsul ei are ramuri de istorie a culturii, dar, într-un înțeles foarte cuprinzător, ea însăși este cultură. După ce a fost susținută această caracterizare prin o seamă de referiri la cugetări ale unor mari istorici și filosofi din Antichitate și pînă acum, de pe plan universal și din istoria noastră națională, a fost comentat mai departe felul concret în care istoria, cultura istorică își exercită rolul în realizarea muncii entuziaste a tinerilor pentru dezvoltarea economico-socială a patriei. La muncă entuziastă — adică potrivit esenței orînduirii socialiste, și, totodată, potrivit particularităților tineretei, ca stare de vîrstă și de atitudine, de reflecție. O altă comunicare în care s-a procedat la susținerea valorii cunoștințelor de istorie a fost elaborată de Cristian Păunescu și Liviu Ștefănescu muzeografi principali la Muzeul de istorie și artă al Municipiului București : *Activități specifice de educare patriotică a tineretului organizate de Muzeul de istorie și artă al Municipiului București*. S-a arătat că muzeul, ca importantă instituție de cultură, de educare politică, patriotică, dispune de un mare număr de exponate care toate ajută să se constituie o imagine cit mai veridică despre istoria patriei, a forțelor social-politice înaintate, progresiste, revoluționare, că vizitele în muzeu sînt însuflețitoare momente pentru tineri de a vedea — și prin mijloacele muzeistice — felul cum a evoluat istoria în spațiul carpato-danubian-pontic, eforturile de muncă depuse de generațiile din trecut și de astăzi.

În cadrul ședințelor pe secțiuni au fost puse interesante întrebări, aduse substanțiale completări și dezvoltări teoretice metodologice. La ședința plenară de închidere directorul Centrului de cercetări pentru problemele tineretului, Marin Manolescu, a prezentat principalele concluzii ale Sesiunii. În timpul celor două zile au participat cercetători științifici din diferite domenii de activitate (sociologi, filosofi, politologi, istorici, economiști, juriști), profesori din învățămîntul liceal și universitar, politehnic, economic, ziarîști, activiști ai Uniunii Tineretului Comunist din București și din numeroase județe ale țării.

Constantin Mocanu

ȘEDINȚĂ PUBLICĂ DE COMUNICĂRI LA ACADEMIA R.S.R.

În ziua de 28 februarie 1983, la Academia Republicii Socialiste România, a avut loc ședința publică de comunicări cu tema „80 de ani de la apariția primei serii a revistei *Viața Românească*”. Au participat membri ai Academiei, cadre didactice universitare, cercetători, alți oameni de cultură. Organizată de Secția de Științe istorice a Academiei, în colaborare cu Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, ședința a fost condusă de prof. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România.

Asistența a audiat comunicarea „*Viața Românească*” și tradiția radical-democratică din țara noastră, prezentată de dr. Damian Hurezeanu, cercetător la Institutul „Nicolae Iorga”

La începutul anului 1906, mișcarea culturală și de idei din țara noastră este marcată de apariția unor publicații literare, între care menționăm : *Sămănătorul*, condusă de Nicolae Iorga ; *Viața nouă* a lui Ovid Densusianu ; *Viața literală* sub direcția lui George Coșbuc și I. Gorun, etc. În acest context, la 6 martie, iese de sub teascurile tipografice, la Iași, *Viața Românească*, care va apărea neîntrerupt, sub conducerea lui Constantin Stere și Garabet Ibrăileanu, pînă în 1916, cînd se încheie prima serie. Autorul comunicării, abordînd tocmai această perioadă din existența revistei, a reliefat faptul că *Viața Românească*, profund adecvată cerințelor vremii și stării de spirit a momentului, nu a apărut în numele unui curent literar sau artistic, după cum nu a fost nici o publicație specializată. A fost o revistă de largă cultură, deschisă spre tot ce era nou și militant. Cu toate că a afirmat o doctrină cultural-ideologică — poporanismul —, nu și-a conceput activitatea ca tribună de propagandă politico-ideologică.

Purtătoare a unui mesaj propriu în contextul vieții cultural-ideologice din România începutului de veac XX, publicația ieșeană nu a fost un fapt de cultură lipsit de aderență și de afinități cu tradiția mișcării de idei de la noi. În paginile ei s-a făcut simțit răsunetul ideilor care au însuflețit generația de la 1848. Este o înrîurire manifestată pe mai multe planuri : în direcția spiritului ideilor promovate ; în obiectivele concrete pe care le considera că stau în fața realității românești ; în caracterul soluțiilor preconizate. *Viața Românească* și poporanismul au radiografiat societatea românească de la începutul acestui veac, au desprins concluzii asupra obiecti-

velor de rezolvat, au schițat un model de civilizație pe care-l considerau adecvat țării noastre și condițiilor ei de evoluție. Având puncte de interferență cu viziunea revoluționarilor pașoptiști, acest model viza ridicarea materială și culturală a maselor, democratizarea instituțiilor politice și juridice, clădirea unei Româнии întregite, prosperă, conectată la fluxurile înaintate ale civilizației europene.

Într-o viziune sintetică, cu accente pe filioanele tradiție și trăsăturile individualizante ale publicației în discuție, comunicarea a înscris *Viața Românească* în ansamblul curentelor radical-democrae din țara noastră, problematică mai puțin aflată până acum în atenția cercetării. Fără a minimaliza cîtusi de puțin rolul fundamental jucat de Garabet Ibrăileanu — de la dispariția căruia s-a împlinit la 10 martie 50 de ani —, în conducerea și elaborarea revistei, în conceperea și înfăptuirea programului ei ideologic și estetic, autorul comunicării a subliniat ideea că teoreticianul ideologic al *Vieții Românești* a fost Constantin Stere, pentru care revista a fost și a rămas opera sa cea mai importantă,

Întrebările formulate și discuțiile purtate de Mircea Iosa, Paul Oprescu, Nichita Adăniloaic, Cornelia Bodea, Ludovic Demeny, precum și răspunsurile autorului, au ccmpletat în chip fericit ideile comunicării, relesind valoarea și originalitatea acesteia, observațiile și judecățile temeinice făcute de autor, așa cum este, de pildă, aprecierea potrivit căreia poporanismul a fost un curent radical-democrat de nuanță țărănistă. S-a accentuat și în discuții că, spre deosebire de potopul de vorbe ale liberalilor, Constantin Stere și poporanistii cu dat *Vieții Românești* un conținut adecvat, concret, dorind să atragă țărănimca la viața politică a societății și schimbarea stării ei economice și culturale.

În încheierea ședinței, prof. dr. Ștefan Ștefănescu a remarcat, încă o dată, că sărbătorirea *Vieții Românești*, la 80 de ani de la apariția primei serii, prilejuiește adincirea reflecțiilor privind rolul acestei publicații și al lui Constantin Stere în viața social-politică și culturală de la noi. Elogiind calitățile comunicării, a arătat că timpul scurt de expunere l-a obligat pe autor să lase necuprinse o seamă de aspecte ca : modul în care revista a oglindit fenomenele sociale românești, spiritul critic al publicației, polemica Panu-Rosetti. Acestea însă nu umbresc cu nimic momentele de elevație spirituală ocazionate de comunicarea ascultată aici, sub cupola Academiei.

Marin Aiftincă

COLOCVIUL „SOCIETĂȚII DE ISTORIE A REVOLUȚIEI DIN 1848” (PARIS—MARTIE 1986)

Societatea de istorie a revoluției din 1848 și a revoluțiilor din secolul al XIX-lea și-a desfășurat lucrările timp de trei zile — între 6 și 8 martie a.c. —, în cadrul unui colocviu consacrat temei represiunilor în Franța și Europa în cursul secolului al XIX-lea. În afara membrilor francezi ai societății au luat parte la lucrări și unii membri străini : Edgar Newman și Nancy L. Green (S.U.A.), Sławomir Kalembka (Polonia) și Dan Berindei (România).

Dezbaterile — care s-au desfășurat la sediul Arhivelor naționale din Paris și apoi la Universitatea Paris X — au fost deschise de președintele societății, profesorul Philippe Vigier și de secretarul ei general Alain Faure. Deși lucrările au fost orientate, în general, spre o problematică franceză, prin comunicări susținute au fost introduse în discuție și Spania, Polonia și România. O comunicare (Eric Baumat) a urmărit represiunea exercitată în Spania după înlăturarea în 1823 a regimului constituțional instaurat în 1820, comunicarea lui Sl. Kalembka a înfățișat pe emigrații polonezi în Franța victime ale represiunii politice în timpul monarhiei din iulie și a celui de-al doilea Imperiu, iar comunicarea privind România (Dan Berindei) a urmărit prezența românilor în capitala Franței, în perioada imediat premergătoare revoluției din 1848, precum și exercitarea represiunii revoluției din 1848 în țările române, dar, în unele cazuri (I. C. Brătianu) și în Franța. Americanca Nancy L. Green a prezentat pe revoluționarii ruși (inclusiv Lenin) la Paris în perioada 1880—1917.

Ansamblul celorlalte comunicări — peste douăzeci — au fost consacrate problematicii franceze abordind un larg evantai tematic. Două comunicări au înfățișat victime ale represiunii (și în primul rînd pe muncitorii răsculați de la Lyon din 1834) în timpul monarhiei din iulie (Claude Latta și Fernand Rude), într-alta a fost descrisă scarta muncitorilor pariziene în pliate în insurecția muncitorească din iunie 1848, pentru ca în alte două să se analizeze represiunea exercitată în 1851 de Ludovic Napoleon Bonaparte ; în această privință a fost de un interes deosebit comunicarea lui Simone Waquet despre victimele represiunii în arondismentul Clamecy (de ordinul citorva sute!). Într-o altă contribuție (a lui Jean Cavignac) a fost înfățișată repri-marea mișcării de solidaritate cu Comuna de la Bordeaux.

Un grup de comunicări a supus analizei pedepsele, închisorile, lagărele de concentrare și în general sistemul penitenciar căruia i-au fost supuși în secolul al XIX-lea victimele represiunilor politice în Franța. Jean-Claude Vimont a prezentat regimul de încarcerare în perioada 1815—1848, Jean-Yves Mollier închisoarea comunarzilor Belle-Île-en-Mer, Fernand Rude lagărele de concentrare organizate de Ludovic Napoleon Bonaparte în 1851, iar Jean Braire și Nelly Schmidt au înfățișat regimul de deportare în Noua Caledonie, în Martinica și Guadalupe. În două contribuții a fost studiată represiunea exercitată în perioada 1848—1883 împotriva unor magistrați francezi (Renée Martinage și Jean-François Tanguy), pentru ca într-o comunicare să fie cercetate două amnistii ale comunarzilor (Alain Dalotel).

Colonia agricolă și penitenciară a tinerilor „delicvenți” de la Mettray (Frédéric Chauvaud) autorii de cinteze satirice în timpul monarhiei din iulie și poliția pariziană (Edgar Newman), represiunea mișcărilor muncitorești în Alsacia între 1847 și 1880 (Sandrine Kot) și reprimarea greviștilor mineri la sfârșitul secolului al XIX-lea în Franța (Diana Richet) au fost alte teme abordate în cursul lucrărilor colocviului.

Lucrările s-au desfășurat în prezența a cca 50 membri ai societății — francezi și străini — și ele au ocazionat și o dezbateră animată. Concluziile colocviului au fost trase de profesorul Philippe Vigier, iar contribuțiile urmează să fie editate într-un volum în cursul anului 1987, sub auspiciile societății.

Dan Berindei

CRONICĂ

În ultimele zile ale lunii februarie și la începutul lunii martie, Dan Berindei, cercetător principal II la Institutul de Istorie „N. Iorga” și secretar al Comitetului Național al Istoricilor, a efectuat o deplasare peste hotare, susținând cu acest prilej următoarele conferințe :

Mutoșii în sinul păturilor conducătoare române în secolul al XIX-lea (Institutul Est și Sud-Est European al Austriei, Viena, 25 februarie); *Unele aspecte ale modernizării în Europa de Sud-Est* (Universitatea din Groningen, 27 februarie) și *Cadrul internațional și lupta românilor pentru constituirea unui stat național și modern în perioada Regulamentului organic* (Universitatea din Utrecht, 28 februarie).

De asemenea, a luat parte la o masă rotundă desfășurată la Universitatea din Montpellier și care a fost consacrată relațiilor franco-române în perioada modernă. În cadrul acestei reuniuni a susținut comunicarea *Relațiilor româno-franceze din deceniile trei-cinci ale secolului al XIX-lea* (10 martie).

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

* * * *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași 1600—1859—1918*, coordonatori, dr. Gh. Buzatu, A. Karețchi și dr. D. Vitcu, Edit. Junimea, Iași, 1983, IV + 409 p.

Lupta pentru unitate și independență națională reprezintă una din permanențele istoriei poporului român. În această luptă, eroică și de durată, o contribuție de seamă a revenit, prin exemplul ideilor, al faptelor și al acțiunilor, marilor centre politice și culturale românești ca București, Iași, Arad, Brașov, Craiova, Cluj, Galați, Suceava, Alba Iulia, Blaj, Focșani, Ploiești etc. Volumul *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași. 1600—1859—1918*, elaborat de cele trei ieșeni, demonstrează pe baza faptelor că orașul Iași și-a legat numele indisolubil de cele trei uniri: Iași a fost edictat, în 1600, cel dintâi document în care un domnitor român, Mihai Viteazul, s-a intitulat „domn al Țării Românești și al Ardealului și al Moldovei”; aici a început unirea din 1859 prin alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei și, în anii 1916—1918 tot Iașiul au devenit nu numai capitala țării, ci și centrul rezistenței și al luptei „plină la capăt” pentru dobândirea și impunerea drepturilor plene ale României. Semnatarii Cuvîntului înainte, dr. Gh. Buzatu și dr. I. Saizu subliniază că volumul recenzat nu este o istorie a Iașilor din 1600, 1859 și 1918, ci o istorie a celor trei Uniri, a rolului și locului capitalei moldave în memorabilele înfăptuiri ale acelor ani. În continuare se arată, pe bună dreptate, că pentru impactul și contribuția sa la triumful cauzei tuturor românilor, Iașiul au intrat în istoria și conștiința națională ca oraș al marilor Uniri.

În primul capitol al cărții, intitulat „Evoluția istorică unitară a poporului român” (p. 1—30), semnat de dr. I. Toderașcu, se reliefează că poporul român a fost întotdeauna un popor unitar, unitate ce a premers pluralismul statal și apoi a învins granițele politice medievale. De aceea, pluralismul statal românesc „nu a fost generat și nu a generat, la rîndu-i un pluralism etnic” (p. 1). De fapt, pluralismul politic nu era un fenomen exclusiv românesc; în cursul Evului Mediu el s-a manifestat și în istoria poporului german, italian etc., fără să fi condus nici aici la vreun pluralism etnic. În continuare, pe baza unor izvoare și lucrări de referință din domeniile istoriei, geografiei, demografiei, etnografiei și lingvisticii, se analizează succint unitatea spațiului geografic românesc, evoluția social-politică a poporului român, mișcările demografice interne, legăturile economice dintre teritoriile locuite de români, colaborarea politico-militară și identitatea ori similitudinea instituțiilor juridice, administrative și fiscale, conștiința unității de neam, de limbă și de credință, permanența relațiilor culturale, adică principalii factori de unitate, care au ferit poporul român de dispersare, asigurîndu-i o dezvoltare istorică unitară. Autorul subliniază că unitatea românilor „nu este o creație a istoricilor, ci un fapt real” (p. 30), pe care ei au moștenit-o de la strămoșii lor daco-geți și apoi daco-romani și au păstrat-o dincolo de granițele artificiale impuse de vicisitudinile istoriei.

Așa cum rezultă din capitolul următor „Unirea politică a Țărilor Române sub Mihai Viteazul și orașul Iași”, elaborat tot de I. Toderașcu (p. 31—60), aceste granițe artificiale au fost suprimate, în 1599—1600, chiar dacă pentru scurt timp, prin fapta lui Mihai Viteazul. Voievodul Insuși sau persoanele din anturajul său explicau emisarilor papali, împăratului Rudolf al II-lea ș.a. că unirea Transilvaniei și Moldovei cu Țara Românească a fost determinată și de necesitatea refacerii frontului de luptă antiotoman al Țărilor Române, din care cele două principate fuseseră scoase prin politica filo-polonă și filo-turcă promovată de Ieremia Movilă și Andrei Báthory. Apoi sînt evocate pregătirile făcute pentru campania din Moldova și desfășurarea ei în mai 1600. Se arată că potrivit cercetărilor mai noi această acțiune, încheiată glorios, s-a realizat cu 45 000—50 000 oșteni, ceea ce constituia practic, cele mai mari efective militare de care a dispus Mihai Vodă în timpul domniei sale. La 27 mai voievodul unificator a intrat în Iași, unde și-a stabilit reședința; aici marea adunare a țării l-a recunoscut ca domn al Moldovei și i-a jurat credință. Autorul capitolului subliniază că în scurta perioadă cît a stat la Iași (27 mai — 24 iunie 1600), Mihai Viteazul a luat o serie de măsuri (alcătuirea sfatului domnesc, numirea marilor dregători, organizarea cancelariei, reorganizarea conducerii bisericești etc.), menite să-i asigure cîrmuirea efectivă a Moldovei.

Se relatează că unirea înfăptuită de Mihai Viteazul a prilejuit ample manifestări de solidaritate românească, iar faptele sale și personalitatea lui complexă au lăsat o puternică impresie printre contemporani și au avut un deosebit ecou în conștiința urmașilor, care au

văzut în viteazul domn simbolul cel mai autentic al luptei pentru redșteptarea națională, figura lui fiind invocată drept argument în marile momente ale luptei românilor pentru libertate și unitate.

Capitolul al III-lea — „Iași și Unirea Principatelor” (p. 61—142), autor dr. D. Vitecu — este consacrat prezentării multiplelor fațete ale luptei românilor pentru formarea statului național modern, precizându-se că la mijlocul secolului trecut, precum și în atâtea alte momente fierbinți anterioare ori posteroare, orașul Iași s-a situat „în avangarda acțiunilor înnoitoare, a mișcărilor generatoare de progres economico-social, cultural și politico-național” (p. 62). În elaborarea capitolului autorul a utilizat o bibliografie vastă și variată.

Mai multe pagini sînt rezervate evidențierii rolului publicațiilor apărute în capitala Moldovei, „Dacia literară”, „Arhiva românească”, „Propășirea”, „Stea Dunării” ș.a., care reflectau interesele generale românești, aducînd în mișcare ideologică a timpului o orientare națională direcționară în sensul sprijinirii ideii de unire a tuturor românilor, indiferent dacă locuiau de o parte sau alta a Carpaților, de o parte sau alta a Milcovului. Se arată că, fără a subestima rolul patrioților munteni, Iașul a dat mișcării unioniste militanți ca M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, C. Negri, C. Hurmuzaki, D. Ralet, V. Mălinescu ș.a., de fapt tot ce avea mai bun spiritualitatea moldavă a vremii.

În continuare sînt analizate problemele privind dezvoltarea mișcării unioniste moldovene; „lupta electorală”, respectiv acțiuni de protest împotriva terorii și falsificării listelor electorale, solicitarea anulării simulacrului electoral și fixarea de noi alegeri pentru Adunarea ad-hoc; înfăptuirea Unirii prin dubla alegere a lui Al. I. Cuza și desăvîrșirea Unirii Principatelor. La 11/23 decembrie 1861 Cuza adresa „națiunii române” istorica proclamație prin care anunța că; „Unirea este îndeplinită” și că din acel moment numai există decît „o singură Românie” (cf. p. 130). Ultimele pagini ale capitolului sînt dedicate rolului și locului economic, social, politic și cultural-spiritual ale Iașilor după ce Bucureștii deveniseră capitala unică a țării. În încheiere se arată că după unire, al cărei leagăn a fost, orașul Iași, a continuat să-și afirme personalitatea și „să se impună ca unul dintre cele mai puternice focare ale aspirațiilor și împlinirilor naționale românești” (p. 142).

Tema principală a capitolului IV — „Iașii și lupta pentru unirea tuturor românilor (1877—1916)”, elaborat de dr. I. Saizu, dr. Valeriu Dobrinescu și dr. Gh. Buzatu (p. 143—212), constituie prezentarea contribuției Iașilor și a ieșenilor la pregătirea realizării idealului național suprem — unirea deplină și definitivă a tuturor românilor.

La începutul capitolului se precizează că deși după Unirea Principatelor și transferarea capitalei țării în București, Iași au cunoscut un declin economic și social-politic, totuși orașul a continuat să fie și în ultimele decenii ale secolului trecut și începutul secolului al XX-lea „unul din centrele spirituale de promovare a ideilor avansate, de dreptate socială, de unitate, de înnoire și de civilizație” (p. 143). După statuarea faptului că Marea Unire a polarizat aspirația tuturor claselor sociale, a întregului popor român, autorii, pe baza unei documentații solide, trec în revistă căile, mijloacele și modalitățile prin intermediul cărora orașul moldav și-a adus contribuția majoră la dezvoltarea conștiinței naționale, la mobilizarea energiilor și intensificarea eforturilor poporului român în vederea desăvîrșirii unității național-statale. Este analizat în acest sens rolul așezămintelor culturale („Societatea științifică și literară”, secția locală a „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor”, „Junimea” etc.), al publicațiilor — „Contemporanul”, „Revista socială”, „Convorbirile literare” ș.a. —, care au circulat și în Transilvania și în Bucovina, al literaturii, artei, științei etc. De asemenea, în lupta pentru unitatea deplină a românilor, ieșenii (dar nu numai ei!) au folosit cu mult succes prilejurile oferite de aniversarea unor momente din istoria națională, cum au fost; cinci decenii de la revoluția română din 1848, tridentenarul morții lui Mihai Viteazul, patru secole de la moartea lui Ștefan cel Mare, semicentenarul Unirii Principatelor, jubileul Universității ieșene ș.a., de dezvelirea statuilor și monumentelor unor personalități politice, culturale, reprezentative ale neamului (Ștefan cel Mare, Miron Costin, Vasile Alecsandri, M. Kogălniceanu, Al. I. Cuza), precum și de organizare a unor congrese naționale etc.

Ultima parte a capitolului trece în revistă evenimentele tumultuoase generate de declanșarea primei conflagrații mondiale a secolului nostru, neutralitatea României în primii doi ani de război, lupta politică internă (pro și contra) față de această poziție, conchizînd că în 1914—1916 orașul Iași „s-a impus printre centrele cele mai active din țară, care s-au pronunțat în folosul intervenției în războiul unității naționale” (p. 212).

Capitolul V — „Iași 1916—1918. Capitala „rezistenței pînă la capăt” (p. 213—304), autori; dr. Gh. Buzatu, dr. Valeriu Dobrinescu, dr. I. Agrigoroaie, dr. Gh. I. Florescu și C. Paraschiv — ilustrează documentat că orașul Iași, alături de toți românii de pretutindeni, a susținut de la început și pînă la sfîrșit războiul drept al României, în pofida tuturor dificultăților și pericolelor apărute pe parcurs.

Autorii reliefează că succesele armatei române după trecerea Carpaților n-au putut fi consolidate, datorită nerespectării, în cea mai mare parte, a angajamentelor asumate de către Aliați, dînd astfel posibilitate Puterilor Centrale să realizeze pe frontul românesc o su-

perioritate covârșitoare. Ca urmare, în ciuda eroismului de care a dat dovadă, armata română a fost nevoită să se retragă din Transilvania, apoi și din Oltenia și Muntenia (inclusiv din București). La sfârșitul anului 1916 frontul s-a stabilizat pe linia Carpații Răsăriteni — Siret — Dunăre. În aceste împrejurări deosebit de grave pentru destinul neamului, orașul Iași a devenit nu numai capitala României, redusă și ea la aproximativ o treime din fostul său teritoriu, ci și centrul vital al țării și, potrivit aprecierii lui Nicolae Iorga „un simbol de rezistență națională, de afirmare nezguduită a unei datorii...” Într-adevăr, Iașii au oferit adăpost sutelor de mii de refugiați; aici s-au stabilit membrii Guvernului, funcționarii ministerelor, senatorii și deputații, aici staționau numeroase unități ale armatei române și apoi și cele rusești. Datorită aglomerației, a lipsei de alimente, de combustibil, de medicamente etc. Iașul și ieșenii au făcut numeroase sacrificii și au depus eforturi pentru asigurarea unui minim de existență și pentru reorganizarea și înzestrarea armatei în vederea continuării cu succes a războiului. Autorii scot în evidență sprijinul activ acordat de românii din toate provinciile (constituirea batalioanelor de voluntari transilvăneni și bucovineni), marile victorii de la Mărăști, Mărășești și Oituz din iulie-august 1917, care au probat forța ostașului român, vitejia și spiritul lui de sacrificiu, bucuria și admirația cu care aceste victorii au fost salutate de toată suflarea românească și de către aliați.

În capitol rezultă dezvoltarea mișcării muncitorești-socialiste, lupta acesteia pentru transformarea revoluționară a societății în România întregită. În sfârșit, se arată că în acei ani în Iași au fost adoptate reforme democratice, că împroprietărirea țăranilor și votul universal, că viitorul edificiu național unitar a fost conceput pe baze noi, democratice.

Capitolul VI — „1918. Iașii și triumful luptei pentru constituirea statului național unitar român”, autori: dr. I. Agrigoroaie, dr. Gh. Buzatu, dr. Valeriu Dobrinescu, dr. Gh. I. Florescu, dr. Mihai Vătavu, A. Pricop și A. Karețchi, p. 305—360) al cărții este consacrat prezentării manifestărilor, acțiunilor desfășurate în Iași, respectiv lupta maselor, demersurile guvernului român aflat aici, activitatea publicistică, intervențiile unor personalități de seamă din orașul moldav sau legate de el, dedicate desăvârșirii unității național-statale a românilor, iar după 1918, să contribuie la recunoașterea internațională a Marii Uniri.

În capitolul VII — intitulat „Iașii și contextul luptei pentru consolidarea și apărarea unității, a independenței naționale și a integrității teritoriale a României” (p. 361—394), semnat de A. Karețchi și dr. D. Șandru, se demonstrează că făurirea statului național unitar român în 1918 a realizat cadrul național și economico-social propice dezvoltării mai rapide a forțelor de producție, a asigurat reunirea energiilor și capacităților creatoare ale întregului popor român, unirea pe scară națională a mișcării muncitorești revoluționare și democratice, a tuturor forțelor înaintate ale societății. Totodată, Marea Unire a creat un cadru favorabil pentru afirmarea independenței țării, au apărut noi posibilități ca poporul român să-și manifeste inițiativele și voința de colaborare și pace pe arena internațională.

Autorii subliniază că după 1918, orașul Iași, fidel tradițiilor sale glorioase, s-a integrat în eforturile de consolidare și apărare a României întregite.

Cartea cuprinde un rezumat în limba franceză și un Indice (de nume și de denumiri geografice — întocmit de Valeriu Dobrinescu și I. Saizu).

Cartea pe care o recenzăm suscită și unele observații. Astfel, sînt unele repetări nu numai în diferite capitole, ci chiar și în cadrul unor capitole. Nu este unitate nici în utilizarea aparatului critic-științific. Apar și unele erori în formulări sau în titlurile lucrărilor citate. Aceste observații însă nu diminuează valoarea lucrării, care reprezintă o contribuție autentică a istoricilor ieșeni la cunoașterea marilor momente din lupta poporului român pentru unitatea sa și a rolului și locului Iașilor la triumful acestei lupte. De altfel, cartea a înrunit și sufragiul Academiei Republicii Socialiste România, obținînd premiul „Nicolae Bălcescu”.

Emeric Mihály

TEODOR OCTAVIAN GHEORGHIU, *Arhitectura medievală de apărare din România*, Edit. Tehnică, București, 1985, 349 p.

Abordarea unei teme atât de importante și vaste ca aceea a arhitecturii medievale de apărare din România, temă care implică temeinice cunoștințe de istorie și de arhitectură, capacitatea de a controla un imens material documentar și puterea de a-l selecționa riguros, este neîndoiește un act temerar.

Autorul acestei cărți este de profesie arhitect. După cum însuși mărturisește, și-a alcătuit opera din îndemnul profesorului său, arh. Gh. Curinschi-Vorona, pe care îl consideră „ctitor” al lucrării (p. 8) și care i-a asigurat și controlul științific.

Autorul își împarte materialul după o periodizare care îi aparține și la care nu toți istoricii ar putea subscrie; 1) *perioada prefeudală* (începutul sec. IV — începutul sec. VII); 2) *perioada feudalismului timpuriu* (începutul sec. VII — mijlocul sec. XIII); 3) *perioada feudalismului dezvoltat* (1241 — mijlocul sec. XVI) și 4) *perioada feudalismului târziu* (mijlocul sec. XVI — începutul sec. XIX), unde ar intra și descompunerea feudalismului.

Monumentele sînt prezentate pe provincii istorice, în ordinea: Țara Românească, Transilvania, Moldova. Despre Dobrogea se vorbește mai puțin și numai pînă la mijlocul sec. XIV.

La începutul fiecărei perioade se face o prezentare a cadrului istoric, pentru a înțelege împrejurările în care se dezvoltă arhitectura de apărare din perioada respectivă.

În *Cuvînt înainte* autorul remarcă existența a două moduri de apărare în istoria noastră: una „elasică”, iar alta „pasivă”; prima ar fi specifică populației autohtone și consta în retragerea pe poziții inaccesibile dușmanului, iar cea de-a doua, adusă în Transilvania de maghiari sau de coloniștii sași, în închiderea între zidurile cetății. Ideea nu se pare interesantă și poate fi ilustrată de un text necunoscut autorului; este vorba de mărturia marelui vornic Preda Brincoveanu, care declara pe la 1656 că noi, românii, „în loc de castele și de cetăți avem acești munți și aceste păduri, împotriva cărora nici un dușman nu poate birui. Dacă ar fi fost alfel și dacă am fi avut castele pe pămîntul nostru, turcii de mult ne-ar fi gonit din ele”. Cel căruia i se confesa boierul muntean, diaconul sirian Paul de Alep, încheia la rîndu-i: „desigur, de aceea turcii n-au avut niciodată puterea de a cucerii Țara Românească sau de a rămîne în ea”. Este un text cit se poate de revelator despre rolul de „cetate” jucat de păduri și de munți, care constituiau locuri sigure de adăpost, ca și o explicație a faptului că în Țara Românească și Moldova au existat mai puține cetăți decît în Transilvania; de aceea, mai mult de jumătate din cartea se ocupă de provincia românească intracarpalică.

La rîndul lor, cetățile propriu-zise erau de apărare a unor puncte strategice importante, îndeosebi la hotar (vadurile Dunării sau Nistrului, trecătorile munților etc.) și de adăpost a populației (îndeosebi zidurile orașelor, cetățile țărănești și bisericile fortificate cu ziduri de incintă). În timp ce primele erau integrate într-un sistem defensiv, erau orientate în funcție de principalele pericole externe și dispuneau de garnizoane mici de oșteni, celelalte cuprindeau spații ceva mai mari, rezervate exclusiv populației locale.

Citind cartea nu poți să nu remarci faptul că ai în față un volum impresionant de muncă, materializat în sute și sute de date și descrieri de monumente și, mai ales, în numeroase planuri ale acestora, multe din ele fiind opera autorului. În același timp, nu poți să nu constăți cu un anumit regret că *rezultatele acestei munci nu sînt cele pe care le așteptau ciliștii de la o asemenea întreprindere îndrăznească*, aceasta deoarece *lucrarea prezintă numeroase lipsuri de metodă și, mai ales, de informare*.

Autorul ar fi trebuit mai întîi să lămurească cititorilor săi categoriile de monumente pe care le prezintă: cetăți (domnești, regale, nobiliare, țărănești), curți domnești, castele, cule, orașe fortificate, fortificații sătești, mănăstiri și biserici fortificate etc., utilizînd și lucrarea profesorului Gr. Ionescu, *Sur les espèces et la terminologie des constructions fortifiées bâties au Moyen Age sur le territoire de la Roumanie* („Revue roumaine d'histoire”, 1972, nr. 3, p. 473—488), pe care nu o citează, din motive greu de înțeles.

Autorul a lărgit mult sfera noțiunii de arhitectură de apărare, care ar cuprinde — după opinia domniei sale — aproape toate construcțiile, inclusiv locuințele. De pildă, în categoria schiturilor și mănăstirilor fortificate — monumente care își au locul convenit într-o lucrare despre arhitectura de apărare — autorul înșiră toate schiturile, chiar cele de lemn (multe din ele construite de monahi, care nu se gîndeau la „apărare”, ci la retragerea de lume), astfel încît, pe alocuri, lucrarea apare ca un repertoriu cronologic de schituri și mănăstiri îndeosebi la Țara Românească, unde datele au fost luate în mare parte și nu totdeauna corect din lucrarea lui N. Stoicescu, *Bibliografia monumentelor din Țara Românească* (vezi p. 149—150, 206, 217—224, 257—280 etc.).

Socotim că este greșit să se vorbească în această carte despre bordeiele în care trăiau locuitorii din cîmpie în veacurile trecute, despre care se spune că serveau „printre altele și apărării” (p. 105), ca și despre casele boierești, care nu erau *toate* destinate apărării. Autorul era deci obligat să *facă o selecție mai riguroasă a monumentelor* și să vorbească numai de cele care au jucat, într-adevăr, un rol în apărarea țării și care nu se pot ridica în nici un caz la numărul de 2000, cum se spune la p. 7.

Autorul ar fi trebuit să urmărească mai atent și consecvent evoluția sistemului defensiv al țărilor române și adaptarea acestuia atît la pericolele existente, cit și la schimbările intervenite în tehnica militară, îndeosebi dezvoltarea artileriei, fapt care a impus adăugarea unor incinte mai mari, care includeau de regulă pe cele vechi, sau flancarea zidurilor printrurnuri exterioare etc. Se resimte, așadar, lipsa unor subcapitole de generalități care trebuiau susținute apoi prin exemple. Prezentîndu-se, mai cu seamă, doar acestea din urmă, lucrarea apare cel mai adesea ca o înșiruire de monumente, cu datele de construire și refacere și, uneori, cu descrierea acestora.

Astfel, pentru epoca lui Matei Basarab — unde se înșiră de-a valma monumentele construite — trebuia subliniată ideea fortificării mănăstirilor cu ziduri puternice de incintă, prevăzute cu metereze și turnuri de apărare. Nu se poate spune însă că este vorba de „crearea unui adevărat sistem statal”, cum afirmă autorul la p. 267.

Pentru autor nu sînt prea clare noțiunile de reparație, refacere și reconstrucție, operații pe care le confundă adeseori. De pildă, la p. 269 se spune că mitropolia din Tirgoviște a fost reconstruită de Matei Basarab, deși acesta a făcut doar reparații la ctitoria lui Neagoe Basarab; în schimb, la episcopia de Buzău, reconstruită de Matei, se admit doar „lucrări importante”, iar la biserica (nu mănăstirea!) Sf. Dumitru din Craiova că a fost reparată de Matei (p. 272), deși acesta a reconstruit-o. Mîhnea al III-lea nu a rezidit mănăstirea Radu vodă (p. 268), ci a fortificat-o cu o palancă, precum făcuse Sinan pașa. C. Brincoveanu nu a refăcut mănăstirile Cotmeana și Gura Motrului (p. 280); și prima este vorba de reparații, iar la cea de a doua doar de zugrăvirea bisericii etc. etc.

La p. 104, T. O. Gheorghiu promite că va face „o sumă de precizări” cu privire la rolul mănăstirilor și schiturilor fortificate „în istoria apărării românești”, dar această „sumă” este destul de săracă și cuprinde și unele date greșite. Autorul putea afla o serie de date despre această problemă din articolul lui N. Stoicescu intitulat *Le rôle des monastères et des églises fortifiées dans la défense des Pays Roumains* („Revue roumaine d'histoire”, 1979, nr. 1, p. 181—185).

De asemenea, la p. 139 autorul arată că după terminarea noii cetăți de la Suceava, sub Alexandru cel Bun, cetatea „Șchia este demantelată, existînd mai multe supoziții privind cauza acestei acțiuni”, fără a ne împărtăși și nouă fie măcar una din aceste multe supoziții.

Dar ceea ce surprinde în mod cu totul neplăcut, uneori chiar deranjant, sînt *numeroasele greșeli de ordin istoric*, care dovedesc faptul că autorul s-a hazardat pășind pe un teren deloc facil, cum ar părea la prima vedere, și care nu poate fi stăpînit doar prin parcurgerea citorva lucrări de specialitate. Un repertoriu complet al acestor erori este imposibil de întocmit aici, astfel încît vom ilustra afirmația cu o serie de exemple.

Pentru autor, evul mediu este „epoca descentralizării (chiar în siml unui stat centralizat cum au fost în anumite momente istorice Moldova, Țara Românească sau voievodatul Transilvaniei)”, definiție greu de înțeles pentru un medievalist (p. 6). Dealtfel, autorul acordă un conținut greșit noțiunii de centralizare, (p. 55, 61, 137 etc.) care este pentru domnia sa sinonimă cu apariția autorității centrale sau cu unificarea teritorială a statului feudal. Atunci, ce va fi însemnînd descentralizarea?

Despre Transilvania se spune (p. 41) că era „și aparținătoare coroanei (maghiare), dar și semiindependentă”, dar nu ni se lămurește misterul; mai simplu era să se vorbească de tendințele de autonomie manifestate de Transilvania în cadrul regatului feudal maghiar.

La p. 61 se admite, fără nici un fel de dovadă, că Tihomir a avut „un rol important în centralizarea spațiului sud-carpatic”, adică, probabil, în unificarea politică a acestuia, dar se acceptă și existența „descălătorului” Negru vodă, care „va găsi la Argeș o reședință voievodală”, se vede pregătită special pentru primirea sa.

La p. 98 se susține că Mircea cel Bătrîn a cucerit Dobrogea în 1396 sau 1406, deși ea apare în titlul domnului la 1389.

Piteștii, atestați documentar în 1388, nu în 1385, nu sînt tot una cu Tirgul Nou; Neagoe Basarab a construit curtea domnească din Pitești, nu din Tirgșor (p. 102). Domnul dă numeroase documente din Pitești în 1517—1519, cînd sînt amintite „noile curți din orașul Pitești” (*DRH*, B, vol. II, p. 322).

În legătură cu Orașul de Floci sau Cetatea de Floci, unde domnia sa crede că a existat o „cetate (replică a celei de la Hirșova din Dobrogea), chiar dacă aceasta nu a fost încă localizată” (p. 62), dorim să-l informăm că: siliștea medievală a Orașului de Floci a fost descoperită și cercetată arheologic la 8 km vest de com. Giurgeni (jud. Ialomița), unde nu s-a descoperit nici o cetate. Tirgul de Floci, cum este îndeobște întilnit în acte, este atestat documentar în 1431; începînd din 1534, i s-a adăugat termenul de „oraș” (varoș). Forma „Cetatea de Floci”, neatestată în documente, este o inovație istoriografică de secol XIX (cînd tirgul își încetase existența), ea necorespunzînd realităților istorice.

Tot astfel, autorul crede că ar fi existat un domn Iurg Koriatovici (p. 138), deși P. P. Panaitescu a dovedit de mult falsitatea actului din 1374. După știința noastră, în 1417 cînd turcii au cucerit cetățile Turnu și Giurgiu, acestea au fost transformate în raiale; autorul ne asigură însă, la p. 99, că ele au fost transformate în pașaliceri (sic!).

Alexandru cel Bun nu avea cum să stabilească el suzeranitatea polonă asupra Cetății Albe „prin tratatul cu Polonia din 1412 de la Lubowla” (p. 138) pentru simplul motiv că nu el, ci împotriva și fără știrea lui s-a încheiat acest tratat între regele Ungariei și al Poloniei, care doreau să-și împartă Moldova: Polonia urma să ia partea dinspre miazănoapte și răsărit, cu orașele Iași și Cetatea Albă, iar Ungaria partea de apus și de miazăzi, cu importantul port

Chilia. Este un mod foarte original de a înțelege istoria; acest exemplu, el singur, poate descălca un autor, dovedindu-i incompetența. Dar mai sînt și altele care ne arată că autorul are, totodată, și multă imaginație.

Pînă acum știam că au existat doar doi domni cu numele Lăpușneanu: Alexandru Lăpușneanu (1552—1561; 1564—1568) și fiul acestuia, Bogdan Lăpușneanu (1568—1572). La p. 235, aflăm însă că a existat și un al treilea: Ștefan Lăpușneanu (sic!).

Apoi, la p. 209, se vorbește de „domniile paralele” ale lui Mircea Ciobanul, Constantin Basarab Cîrnul, Radu Ilie și Pătrașcu cel Bun. Mai întîi, Constantin Șerban domnește cu un secol mai tîrziu (1654—1658), iar ceilalți trei nu au putut domni nici ei „paralel”, ci succesiv. Apoi Craioveștii nu mai existau ca familie de la 1535, astfel încît nu mai puteau fi tot ei vinovați de schimbările de domnie de după 1550. Vezi și p. 214, unde Craioveștii au încă putere și la sfîrșitul sec. XVI.

Nu se poate spune că Petru Cercel a încercat să innoiască aparatul de stat (p. 210). Singura știre despre el în această problemă este că „au pus birul curții foarte mare”, dar aceasta nu are nici o legătură cu afirmația autorului. Iordache Cantacuzino nu a venit în Moldova prin 1630, ci la 1618, cînd este amintit în documente (p. 243), iar casa din Șerbești e construită mai tîrziu. Gabriel Bethlen nu a fost contemporan cu Matei Basarab; contemporanii săi au fost principii G. Rákóczi I și II (p. 253); patriarhul Macarie nu a vizitat Țara Românească după moartea lui Matei (p. 253), ci la sfîrșitul domniei acestuia. Matei Basarab nu a dus nici o luptă la Gherghița (p. 255). Raiaua Bender s-a chemat mai înainte Țighina și nu Țighina, cum apare la p. 200 și, pentru a nu fi nici un dubiu, și la indice (p. 346), unde este trecută „raiana Țighina”. Se vorbește, în general de familia Huniade (plural Huniazii) nu Hunedoreșcu (plural „Hunedoreștii”, p. 119).

Unele pasaje sînt, neîndoielnic, de tot hazul. Ex.; „luptele pentru domnie au fost arbitrate în mare măsură de Poartă” (p. 145) parcă ar fi fost un meci de box, sau și mai nostim, parcurgînd bibliografia aflăm că I. Donat a scris o lucrare care nu se cheamă *Fundățiile religioase ale Olteniei...* ci *Fundăturile religioase* (!?!) (p. 320).

Numeroasele monumente sînt greșit date sau eronat atribuite altor ctitori. De pildă, Mircea cel Bătrîn nu poate fi considerat ctitor la Cotmeana (construită de Radu I) sau Govora, cum se spune la p. 103; dacă ultima ar fi datat din deceniul 7 al sec. XIV, ar fi anterioară domniei lui Mircea, ceea ce este greu de crezut. Schitul Topolnița nu a fost construit de Radu I (p. 103), ci mult mai tîrziu de boierii Craiovești sau Brîncoveni. Putna nu poate fi atestată la 1426 (p. 143); m-rea Radu vodă din București nu are nici o legătură cu Radu cel Mare, fiind ctitorită mai tîrziu, după 1568 (p. 149—150); numele mănăstirii amintește de Radu Mihnea, cel care a refăcut-o după distrugerea ei de către Sinan pașa, nu de Radu cel Mare; la Dimăcheni nu au existat curți ale lui Ștefan cel Mare, iar Isac Balica construiește biserica și curțile ante 1612, nu la mijlocul sec. XVII (p. 203); nu există o mănăstire Voitin construită de Ștefan cel Mare, așa cum Trestiana nu este ctitoria marelui voievod (p. 206); curtea de la Dobreni e construită de Constantin Șerban, nu de Radu Șerban (p. 218); casele boierești din București amintite la p. 220 sînt aproape toate greșit date; casa marelui ban Dobromir 1575, nu 1555, casa lui Vlad mare pircălab, 1577, nu 1557; casa lui Preda al doilea paharnic 1580, nu 1560. (Vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic a monumentelor din București*, p. 61, nota 1); cum poate fi începută m-rea Sf. Ecaterina între 1574 și 1598 și terminată în 1581—1583 (?!), (p. 221); schitul Apostolache datează din 1645, nu din 1595 (p. 223); nu există un conac Beharca (p. 261). Datele despre bisericile din Ocele Mari sînt greșite; schitul Titireciu nu a fost refăcut la 1638, iar schitul Țeica nu este ctitoria lui Tudorache cămăraș (p. 269); este un schit de lemn, construit de un călugăr, care numai la apărare nu se gindea cînd l-a ctitorit; schiturile Găvanu și Cornu nu sînt ctitorite de Drăghici Cantacuzino (p. 270); m-rea Drăgănești datează din 1647, nu din 1639, iar Plătărești din 1646, nu 1640 (p. 271). Am putea să dublăm această listă, dar preferăm să ne oprim aici.

Din unele monumente autorul a făcut cite două; de pildă, din m-rea Rîncăcirov se fac două lăcașuri: unul Rîncăcirov — Vilcea (de fapt Argeș) și altul Rînciov-Dîmbovița (acesta din urmă inexistent). Că nu este vorba de o greșală de tipar o dovedește indicele, unde figurează două mănăstiri, nu una singură, cum este în realitate.

Numeroase alte ctitorii modeste (care nu-și aveau locul în carte) sînt greșit localizate: schitul Sporaști nu este în Prahova ci în Gorj (p. 270); schitul Pitrecea nu se găsea lângă Pitești, ci lângă Bezdead-Dimbovița (p. 272), etc.

Greșelile de tipar sînt atît de numeroase încît te întrebi cum au putut să apară. Iată citeva: Lycostromo, pentru Lycostomo (p. 57); Della Valle nu vizitează Țirgoviștea la 1523, ci 1532 (p. 145); Zamösköny, în loc de Szamosközy (p. 216); Andronia pentru Andronic (p. 221); Vicosos, pentru Vieroș (p. 223); Tăucești, în loc de Tăutești (p. 243); conacul Sipicula din Tatomirești, în loc de conac și cula, ceea ce este altceva (!) (p. 261); Radu Fărcașu în loc de Fărcașanu (p. 261); Tiera, în loc de Fiera (p. 269); Găianul pentru Găvanul (p. 270) etc. (Sînt multe altele la p. 272, 273, 278, 319, 320, 325 etc.).

Nu mai vorbim de formă, care lasă mult de dorit. Ce poți spune când citești construcții de genul și „interdicția de a se ridica cetăți sau castele în afara puterii centrale” (p. 41); „reconstrucții de piatră se întimplă” (p. 43); „lovitura primită în 1241 se dovedește a fi un stimulent puternic” (p. 63); „ascendența unor familii nobiliaro-principale” (p. 191); „efort impresionant ale unor domni” (p. 224); „promovarea arhitecturii medievale pe după începutul mileniului 2” (p. 6). Sint apoi și alte construcții greu de priceput, ex.: conacul din Golești „se păstrează aproape în forma originară, chiar dacă a fost reconstruit de mai multe ori” (p. 261).

Să mai amintim și numeroasele virgule puse între subiect și predicat, dezacordurile, formele incorecte de plural, care dovedesc că atât autorul cit și redactorul de carte sint lipsiți, de cunoștințe elementare de gramatică.

★

Deși prof. Gh. Curinschi-Vorona susține în prezentarea lucrării că autorul a întreprins o „extinsă și profundă cercetare bibliografică” (!), bibliografia utilizată are numeroase carențe.

În afară de cele deja amintite, ne vom mulțumi să semnalăm câteva lucrări de interes mai general, necunoscute autorului:

Al. Andronic, *Fortificațiile medievale din România* („Studii și cerc. științifice. Istorie-filologie”, Bacău, 1972, p. 47—58); Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979; M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetăți medievale de pământ pe teritoriul României* („Magazin istoric”, 1978, nr. 8, p. 28—32); Rada Teodofu, *Curți întărite tirzii* (SCIA, 1963, nr. 2, p. 335—355);

Liviu Borcea, *Oamenii din cetățile de margine ale nord-vestului Transilvaniei în epoca Principatului (sec. XVI—XVII)* („Crisia”, 1978, p. 113—129); Ștefan Dănilă, *Contribuții la cunoașterea unor cetăți din nord-vestul Transilvaniei* („File de istorie” — Bistrița-Năsăud, 1972, p. 67—108); Radu Heitel, *În legătură cu unele probleme ale arheologiei cetăților de piatră medievale din Transilvania* (BMI, 1970, nr. 2, p. 26—29); Andrei Kovacs, Mircea Țoca, *Arhitecții italieni în Transilvania în cursul sec. XVI—XVII* („Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, 1973, fasc. 2, p. 19—36); M. Rusu, *Cetățile transilvănene din sec. IX—XI și importanța lor istorică* („Ziridava”, 1978, p. 159—171); Ecat. Sasu, *Cetăți în stilul Renașterii în Țara Crișurilor*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972; Kinga Tüdös, *Fortificațiile medievale în sud-estul Transilvaniei* (BMI, 1984, nr. 1, p. 50—53);

Ștefan Matei, *Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise* („Banatica”, V, 1979, p. 255—264), etc.

Al. Andronic, *Fortificațiile medievale ale Moldovei* („Memoria Antiquitatis”, II, 1970, p. 408—416); Gh. Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare* („Apulum”, 1978, p. 239—259); L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei pînă la mijlocul sec. XV* („Carpica”, 1972, p. 143—167); N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor feudale din Moldova*, București, 1974, lucrare ce l-ar fi ajutat pe autor la datarea mai exactă a numeroase monumente, deși lucrarea similară privind Țara Românească — citată la bibliografie — nu l-a prea ferit de greșelile semnalate (Se vede că autorul nu s-a străduit nici măcar să copieze corect datele din lucrare).

★

În concluzie, considerăm că *Editura Tehnică s-a grăbit să publice o lucrare care nu fusese pregătită temeinic pentru tipar*. Numeroasele greșeli de ordin istoric, care compromit în mod regretabil truda autorului, puteau fi în mare parte evitate dacă lucrarea ar fi fost încredințată pentru control științific și unui istoric, nu numai unui arhitect care, prin natura profesiei, are alte preocupări.

Ne exprimăm, totodată, speranța că o temă atât de generoasă și de importantă ca aceea privind fortificațiile vechi și medievale de pe teritoriul României va beneficia de o lucrare ce s-ar cuveni să fie mult mai completă și mai bine informată decît cea recenzată acum.

Nicolae Stoicescu și Iolanda Țighilii

* * * *Momente din trecutul medicinei*, Studii, note și documente, sub redacția dr. G. Brătescu, Edit. Medicală, București, 1983, 988 p.; *Apărarea sănătății, ieri și azi*, Studii, note și documente, sub redacția dr. G. Brătescu, Edit. Medicală, București, 1984, 586 p.

Nu se poate spune îndeajuns ce servicii aduce și cit de reconfortant este exemplul pe care-l dă activitatea istoricilor medicinei românești, activitate a cărei dezvoltare se dovedește, aproape în fiecare an, prin noi mărturii. Acest domeniu al istoriografiei noastre, inexis-

tent înainte de primul război mondial, sugerat, ca atâtea altelc, de inițiativa lui N. Iorga, a fost apoi creat de Gomoiu, Bologna, Samarian și N. Vătămanu, cu o admirabilă pasiune, în-deosbi caracteristică pentru cel din urmă dintre ei, de a cărui moarte năprasnică nu ne-am consolat încă. Îi era sortit vrednicului lor urmaș, dr. G. Brătescu, să adune în jurul său un grup de colaboratori statornici, să trezească vocații și să atragă mercu ale contribuții la opera pe care, de mai multă vreme, o construiește, tăcut și harnic, sub ochii noștri. Culegerile *Spitale vechi și noi* (1976), *Din tradițiile medicinei și ale educației sanitare* (1978), *Trecut și viitor în medicină* (1981) au fost urmate de încă două volume, unul după altul, pe care le semnalăm aici (primul cu peste 100 de autori, celălalt cu numai 75, în parte aceiași). Ele însumează o cantitate uimitoare de informații, dintre care unele de mare valoare pentru cercetarea istorică îndreptată în alte direcții decât trecutul profesiei sau ale preocupărilor medicale. Nu numai că se vor consulta cu folos, la nevoie, dar ele se pot chiar citi în întregime și rezultatul unei asemenea lecturi e de natură să înlăture prejudecăți îndăntate sau să prilejuiască reflecții înnoitoare.

În primul rînd trebuie remarcat numărul mare de studii și note biografice. Ele nu se referă doar la personalitățile științei medicale din România (Carol Davila, I. Cantacuzino, Gh. Marinescu, N. Paulescu, Ștefan Irimescu, M. Ciucă, D. Bagdasar), ci prezintă în pagini minuloș informate figuri relativ obscure, de la „medicii lui Mihai Viteazul” sau acel chirurg brașovean al lui Constantin Mavrocordat, Michael Czakul, care a lăsat interesante însemnări despre Moldova și Crimeea, pînă la căpitanul Anton Costiescu, „arlilicist, poet, conspirator și profesor de istoria medicinei” (aceasta, desigur, abia în ultimul rînd, dar neastîmpăratul personaj merita cunoscut; este, dacă nu ne înșelăm, tatăl lui Mațila Costiescu-Ghyka). În continuare, ar fi de reținut cîteva articole cu privire la medicii atrași de acțiunea politică în perioada dintre cele două războaie și membri de atunci ai Partidului Comunist; Ernest Kahana, Sandu Lieblich, Ipolit Derevici (e o asemenea lipsă, între izvoarele istoriei noastre contemporane, de biografii bune, chiar pentru oameni care n-au avut decît un rol secundar!). Evocarea caldă care li se cuvine este închinată înaintașilor, ca Victor Gomoiu, și prictenilor dispăruți; Sergiu Al-George, C. Săndulescu, Stanislaw Schwann. Li se alătură, ca fiind din breaslă, Ion Țuculescu, medic și naturalist, după cum știu vag puțini dintre admiratorii picturii sale halucinante și fabuloase. Vechile păreri despre „vindecătorii” controversați (Putureanu, Grigoriu-Argeș) sînt examinate cu atenție pentru a constata cît erau de întemeiate. Prezența tuturor acestor portrete, pentru care se întrebunează uneori și amintiri personale, imprimă un caracter aparte și asigură un interes considerabil culegerilor de studii de istoric a medicinei. Mai întii, fiindcă de aici rezultă evoluția unei categorii socio-profesionale, a unui grup distinct din intelectualitatea românească. Al doilea motiv este că, față de tendința tot mai accentuată din scrisul nostru istoric spre impersonal și abstract, ni se aduce aminte că oamenii, ei, sînt de regăsit.

Materialul analizat este de o bogăție și o varietate nesfîrșită, de la *Povestea vorbei* a lui Anton Pan la rapoartele despre holeră ale consulilor Majestății Sale britanice și de la memoriul din 1849 a doctorului Cuciureanu cu privire la înființarea spitalelor de boli venerice (în care autorul îi cita pe Montaigne și pe Cantemir) pînă la „Revista cercului farmaciștilor din Constanța”. Un merit deosebit al acestor investigații este că recurg la diverse reviste greu accesibile, practic necunoscute („Revue médicale roumaine”, Paris, 1879) și la presa în care au apărut corespondențe de război ale medicilor militari (cazul lui Davila, care publica în octombrie 1870, în „Românul”, impresiile sale despre Crucea Roșie franceză, sau al medicului suedez Gustaf Dunér, observator al realităților românești în 1877, despre care a trimis în țara sa patru rapoarte extrem de revelatoare). Cititorul în căutare de documente inedite le va găsi din belșug; în afară de cele amintite mai sus, rapoarte rusești despre situația sanitară din București în timpul ocupației din 1810—1812, instrucțiunile banului C. Bălăceanu către fiii săi care plecau, în 1815, la studii la Pisa, jurnalul de călătorie în Moldova (1835) al botanistului Julius Edel, extrase din arhivele Brașovului în legătură cu medici, farmaciști și chirurși sași care s-au stabilit în Țara Românească sau Moldova, un denunț adresat autorităților austriece de doctorul personal al lui Bibescu, J. N. Meyer, împotriva lui Ioan Maiorescu pe care guvernul provizoriu din 1848 îl trimitea la Viena, însemnări dintr-o călătorie în Bucovina ale lui Constantin Vărnăv, de care se publică și cursul său de medicină populară (în două versiuni), actele anchetei ce a avut loc în 1864, cu ocazia complotului antiunionist în care era implicat dr. D. Lambertis, și date biografice din arhiva Marelui Orient al Franței despre „Înțelepții din Heliopolis”, dintre care mulți făceau parte din corpul medical. Pentru perioada războiului balcanic și a primului război mondial, numeroase știri sînt extrase din note manuscrise ale participanților, dînd o imagine patetică a serviciului nostru sanitar. Scrisori ale doctorului Canăacuzino sau primite de el (de la pictorul Ștefan Popescu anatomistul și biologul Francisc Rainer, N. Iorga, C. Stere, Vasile Voiculescu, Emil Racoviță sau N. Titulescu) nu pot să nu fie relevante, cu toată recunoștința pentru editorii lor. Scrisorile și jurnalul lui D. Bagdasar dezvăluie o psihologie exemplară și ne dau mijloacele de a determina cum s-a format ca chirurg și ca om de cultură un mare om de bine.

Într-un volum ca *Apărarea sănătății, ieri și azi*, ca să ne oprim la acesta, cel mai recent apărut, sînt texte de un interes excepțional, ca studiul antropologului Radu Răutu, *Raționalitatea actului mantic ca act de comunicare*, în care se comentează înregistrarea unui „ghicic în cărți” în satul maramureșan Vadul Izci. Reflecțiile lui Henri Wald despre raportul dintre gîndire și limbaj sînt, indiferent de pretextul lor, binevenite. Istoria primului așezămint spitalicesc de la Pantelimon, întemeiat de Grigore II Ghica, este completată printr-o sîrguitoare adunare a tuturor documentelor de Paul Cernovodcanu (oare construirea bisericii Sf. Visarion în 1797 nu se explică prin dorința de a o înlocui pe cea cu același hram, capela spitalului, care era atunci dezafectată?). Klaus Fabritius reproduce în traducere descrierea de către Johann Albrich a marii ciume de la Brașov din 1817. Un nou argument e adăugat de I. F. Georgescu-Viște pentru a susține existența unui învățămînt medical la Academia Domnească din Iași în 1714; e vorba de o carte de anatomie, tipărită la Londra și dăruită de patriarhul Hrisant al Ierusalimului, în care se combatea teoria lui Harvey despre circulația sîngelui. Nu ni se pare posibil ca ideile lui Servet în aceeași problemă să fi fost acceptate în Transilvania veacului al XVI-lea, căci Biandrata a evitat să le repete, atunci cînd medicul anabaptist a retipărit sub alt titlu o operă a lui Servet. Un bun articol de demografie, de Louis Roman, se referă la impactul epidemiilor din secolele XVIII—XIX asupra societății românești. În încheiere, dr. G. Brătescu, înregistrează, ceea ce singur putea face, studiile iatroistoriografice din țara noastră: un bilanț la capătul căruia sîntem îndemnați să-și urăm cel mai deplin succes în viitor.

Andrei Pippidi

NICOLAE CIACHIR, GHEORGHE BERCAN, *Diplomația europeană în epoca modernă*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, 520 p.

Prezenta sinteză de istoric diplomatică se înscrie în efortul generos al istoriografiei noastre contemporane de a aborda teme de istorie universală, cu dorința explicită de a alimenta interesul constant al publicului „consumator” de istoric, de a oferi interpretări originale, de a încadra istoria națională în fenomenul european (ca o imperioasă premiză de a determina prin aceste însumări rolul și locul românilor în istoria generală) și nu în ultimul rînd de a răspunde unor imperative didactice. Realizarea unei asemenea lucrări presupune un imens travaliu de documentație care trebuie să ia în considerare atît lucrările de istorie diplomatică cit și producțiile cele mai reprezentative ale istoriografilor naționale, ordonarea acestui vast material în funcție de zonele de densă activitate diplomatică și intuirea semnificațiilor unor acte diplomatice care au reverberat de-a lungul unor perioade de timp mai scurte sau mai lungi. Paralel, atenția exegetului este permanent tensionată de translația zonelor de conflict, de dispariția sau apariția marilor puteri, de localizarea sau generalizarea diferendelor. De exemplu, Franța și Anglia într-un fel sau altul s-au implicat în toate combinațiile diplomatico-militare ale epocii moderne, în timp ce Suedia și Spania dispar ca subiect al disputelor europene în secolele XVII—XVIII. De asemenea, apariția într-o formă embrionară sau complet definită a unor principii cu valoare doctrinară în dreptul internațional, trebuie sesizată oportun și accentuată. Acestea ar fi unele din problemele care se pun în cazul lucrării realizate de Nicolae Ciachir și Gheorghe Bercan, probleme pe care autorii le-au rezolvat plenar.

Cartea conține 17 capitole care tratează epoca modernă* jalonată de secolul XVI și sfîrșitul primului război mondial, limita inferioară fiind în consonanță cu concluziile la care s-a ajuns pe planul cercetării istoriografice mondiale, revoluția burgheză din Anglia nemai-reprezentînd un punct convenabil de început al epocii în discuție.

După un capitol introductiv în care sînt abordate atît chestiuni teoretice, de practică internațională, de organizare a serviciului diplomatic cit și o succintă incursiune în Europa diplomatică pînă în secolul XVI, capitolul următor se axează pe tentativele Spaniei de a-și impune hegemonia asupra Europei, pe conflictul din zona Mării Baltice, pe războiul dintre Liga Creștină și Imperiul Otoman și pe rivalitatea din Marea Mediterană. Am prezentat premeditat în detaliu economia acestui prim capitol din intenția de a ilustra varietatea temelor incluse și pentru șansa de a creiona unele rețineri. Mai întîi o problemă de metodă. Capitolul 2 tratează 4 teme din care cel puțin 3 se derulează independent. Aceasta spre deosebire de alte capitole care prin realitatea istorică analizată posedă o unitate internă remarcabilă (nu mai departe de capitolul 3 care se ocupă cu războiul de 30 de ani sau capitolele care tratează relațiile internaționale în epoca revoluției franceze și a imperiului ori Congresul de la Viena). Mai mult sau mai puțin epoca modernă este dominată în planul relațiilor internaționale de cîteva probleme care, dezbătute distinct n-ar fi avut ca rezultat decît o serenitate a demersului știin-

țific. Desigur nu avem pretenția să oferim alternative la ceea ce analizăm, dar evident există o idee hegemonistă în vestul Europei, există o tentativă mondialistă agrementată cu mai multă sau mai puțină mistică, există o problemă baltică, există problema orientală succedată (și co-existind) de problema balcanică, indiscutabil există o problemă națională. Iar aceste constatări, subliniem, implică cel mult o ipoteză ameliorare din simpla convingere că urmărirea cronologică a problemelor internaționale scade coerența textului pe alocuri.

Încorporarea logică a istoriei naționale în desfășurarea fenomenului diplomatic european spunem că este marele câștig al acestei lucrări și pe plan mai larg inserarea acelor zone tratate fugitiv de sintezele occidentale, cum ar fi sud-estul european, recuperează frustrarea resimțită de aceste arii marginalizate. Dacă lucrarea scrisă de Nicolae Ciachir și Gheorghe Berca ar fi tradusă în engleză sau franceză și difuzată corespunzător, interpretările eronate privitoare la prezența românească în diplomația europeană care încă mai subzistă și-ar vedea serios amenințate pozițiile. Desigur este legitimă tentativa de a centra războiul dintre Liga Creștină și Imperiul Otoman din 1593—1606 pe figura lui Mihai Viteazul, după cum problema românească din secolul XIX își dobândește proporțiile reclamate, chiar dacă se excedează involuntar, de pildă în cazul narării revoluției române de la 1848 (p. 318—325). Dar expansiunea subiectelor de istorie națională este necesară în cazul unei traduceri a acestei sinteze. Dar cu condiția ca aceste pasaje să nu cuprindă erori inexplicabile cum am constatat cu surprindere la p. 452—454, unde este descrisă lupta națională a românilor din Transilvania și Banat. În conferința de unificare de la Sibiu din 1881 nu s-a hotărât ca tactică globală activismul ci pasivismul în Transilvania și activismul în Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș. Procesul memorandiștilor nu a avut loc în 1892 ci în 1894, iar conferința de la Sibiu care a decis reluarea activismului nu s-a desfășurat în 1915 ci în 1905.

După această lungă digresiune revenim la subiectele dezbătute în textul cărții. Încheierea războiului de 30 de ani prin pacea din 1648 aduce afirmarea unor prețioase principii, unele cu valabilitate pînă astăzi; principiul echilibrului, al suveranității naționale, al internaționalizării căilor navigabile. Beneficiara acestui război, Franța, în condițiile în care Spania după 1659 nu mai reprezenta un adversar redutabil, se orientează spre ideea imperială (cu o existență efemeră) și spre asigurarea frontierelor naturale care însă devine o dogmă a politicii externe franceze. Hegemonismului lui Ludovic XIV îi pune însă capăt războiul de succesiune la tronul Spaniei. Tratatul de pace din 1713—1715 consacră între altele apariția a 2 regate, Prusia și Savoia cu implicații profunde în evenimentele ulterioare. Aproximativ simultan se declanșează cu o intensitate deosebită problema orientală care, în ciuda insuccesului din 1711 aduce în prim plan pe principalul competitor al Imperiului Otoman, Rusia.

Secolul al XVIII-lea este definit prin numeroase conflicte care au suscitât tot atâtea regroupări și restructurări în dinamica marilor puteri. Franța, în pofida alianței sale cu Spania în baza pactelor de familie din 1733, 1743 și 1761 nu reușește să contracareze supremația navală britanică, deși intervenția sa în 1778 de partea insurgenților nord-americani îi asigură o temporară recuperare. În schimb, marile prezențe ale secolului sînt Prusia care își aduce de întinse teritorii și Rusia care elimină în 1700—1721, 1741—1743 și 1788—1790 concurența suedeză din Marea Baltică. Finalul aceluiași secol este martorul tragediei poloneze. Polonia care pînă la sfîrșitul secolului XVII dăduse sentimentul unei mari puteri, dispăre ca entitate politică, în ciuda insurecției disperate din 1794.

Relațiile internaționale din perioada revoluției franceze și imperiului de bușează logic în lucrările Congresului de la Viena din 1814—1815. Acum se pun bazele dreptului de intervenție prin declarația austro-prusiană din 27 august 1791 care a prefațat confruntarea ulterioară simplificînd la maximum situația conflictuală (Franța contra Europei) Epopeea napoleoneană, un produs hibrid de eroism și cinism domină autoritar intervalul amintit. Caruselul coalițiilor antifranceze, victoriile militare napoleoneene, dispute teritoriale de cea mai autentică esență imperialistă, declarații farseice erodate de rațiuni conjuncturale — iată un crochîu al epocii respective. Apogeul atins de Napoleon în 1809 îi urmează galopant declinul din 1812—1814 și abdicarea din 6 aprilie 1814 a acestui geniu, cel puțin militar. Revenirea fulgurantă a lui Napoleon în 1815 nu a modificat datele problemelor discutate la conclavul diplomatic de la Viena. Prevederile congresului vienez merită atenție cel puțin pentru achizițiile teritoriale (Rusia primea Finlanda pe care o deținea din 1809, Suedia ocupa Norvegia, Piemontul lua Genova) pentru reorganizarea Germaniei (crearea dietei de la Frankfurt dirijată de Austria). Tot acum se declară neutralitatea Elveției care își va realiza codificarea internă în urma războiului civil din 1847. Ca un corolar al congresului și al prevederilor sale la 26 septembrie 1815 se înființează Sfînta Alianță din inițiativa rusească, cu rol nefast în mișcările liberale și naționale din următorii ani.

Perioada dintre Congresul de la Viena și Războiul Crimeii se caracterizează prin acțiunea arbitrară a forțelor conservatoare dar și prin apariția unor state naționale care au profitat de adversitățile ce minau acțiuni concertate reacționare. Acum apar Grecia (din 1832 regat) și Belgia (în 1839 se fixează problema litigioasă a graniței cu Olanda). Tot acum prinde contur

ostilitatea puterilor occidentale față de ascendența rusă în Imperiul Otoman (prin tratatul ruso-turc din Unkiar-Iskelessi din 1833) ostilitate ce devine clement vaticinator al războiului din 1853—1856. După infringementa Rusiei în acest război, congresul de la Paris (1856) a stopat avansul Rusiei și a plasat Principatele Române și Serbia sub garanția colectivă a marilor puteri.

În epoca congresului de la Paris, afirmarea luptei naționale și formarea statelor unitare au polarizat consumpția diplomatică. Într-o primă etapă, Franța cu prestigiul refăcut sprijină Unirea Principatelor (1859), unificarea parțială a Italiei (1859) dar eșuează lamentabil în problema asistenței insurecției poloneze din 1863—1864, pentru ca apoi să devină victima unificării în manieră bisnarciană a Germaniei, în 1870—1871.

Răscoala Bosnici și Herțegovinei în 1875 redeschide problema orientală care și de această dată are ca principal protagonist Rusia, implacabilă în marșul său spre strimtori. Soluționarea crizei orientale s-a făcut cum se știe imperfect, la Congresul de la Berlin din 1878. României îi este recunoscută independența, ca și Serbiei și Muntenegrului, iar Bulgaria devine autonomă.

Am spune că cele 2 evenimente, războiul franco-german din 1870—1871 și cel ruso-turc din 1877—1878 se constituie în momente originare pentru definirea relațiilor internaționale în cele 4 decenii de pace armată care au urmat: în occident, revanșismul francez și aprehensiunea britanică determinată de ascensiunea Germaniei, în centrul și sud-estul Europei, rivalitatea austro-rusă care deși a evoluat mai lent conducea spre același deznodământ.

Așadar, perioada de pînă la izbucnirea primului război mondial s-a definit prin crearea blocurilor politico-militare prin amplasarea mișcărilor naționale din centrul și sud-estul Europei și de expansiunea colonială. Primul bloc politico-militar a fost Tripla Alianță formată în 1879—1882 la care a aderat din rațiuni tactice și România (1883). Triplă însă a fost supusă unei continue erodări cauzate fie de membrele ei, fie de avansurile celorlalte puteri. Retragerea precipitată a lui Bismarck din viața politică în 1890 a însemnat pentru Germania părăsirea alianței cu Rusia, captată în 1894 de Franța. În 1902 una din membrele Triplei Alianțe, Italia a încheiat un tratat cu Franța care căuta cu obstinație să evadeze din izolarea anterioară. România, care prin respectarea alianței își anula șansele de a realiza unitatea politică a românilor firește că nu putea să conteze ca un partener obedient Germaniei și Austro-Ungariei.

În momentul în care se conturează taberele beligerante (Antanta și Triplica) în 1908 problema orientală (balcanică) cunoaște un reviriment care testează soliditatea celor 2 blocuri politico-militare. Impactul problemei balcanice asupra Europei divizate se soldează cu rezultate diferite; în timp ce criza din 1908—1909 se încheie favorabil pentru Puterile Centrale, războaiele balcanice din 1912—1913 constituie o victorie parțială pentru Antantă, parțială pentru că acum, grație rolului României inixtiunea marilor puteri a fost mult limitată. În fine, în această perioadă se înregistrează o timidă încercare de soluționare pașnică a diferendelor prin conferința din 1899 de la Haga (trebuia amintită și cea din 1907, tot de la Haga, unde au participat 44 state). Deși aceste reuniuni internaționale s-au cantonat în discuții de principii, ele constituie un preludiu pentru organizații de anvergură universală.

Tensiunile ajunse la paroxism au deflagrat în 5 ani de război pustiitor, unde au fost puse la contribuție armele convenționale, armele chimice (care potrivit calculelor au provocat 1 milion de victime), blocada economică, diplomația secretă, pogromuri. Acum ecloziunea diplomației secrete (atît de repugnantă de președintele Wilson) tindea prin consecințele ei pernicioase să construiască o Europă la fel de artificială ca și pînă atunci în detrimentul ideii naționale care se constituia într-o forță motrice esențială în dialectica geografiei politice europene. Această evidență nu putea fi escamotată de marile puteri care la conferința interaliată de la Roma din 1917 recunoșteau necesitatea stabilirii statelor independente ceh și polonez. În 1917—1918 propunerile de pace au devenit tot mai sonore, susținute de temeiurile legitime ale aspirațiilor naționale.

În conferința de pace de la Paris din 1919—1920 practicile discriminatorii au revigorat politica de forță și dictat (din nefericire o politică cu o longevitate exasperantă) statele mici și mijlocii fiind tratate cu un meschin paternalism. Totuși voința popoarelor nu putea fi deturnată de convențiile de culise, diplomația europeană luînd act de realizarea dezideratului multisecular al românilor, cehoslovacilor, iugoslavilor, polonezilor. În același timp înființarea Societății Națiunilor în 1919, ilustra vocația majorității statelor de a găsi formule de coexistență pașnică și de a excomunica războiul ca metodă în relațiile internaționale. Evident, actul de fundare a Societății Națiunilor, rezultat al acumulărilor teoretice și practice din diplomația anterioară încheie în mod firesc materia constituită de această carte.

Realizare importantă a istoriografiei românești, sinteza care a format obiectul acestei recenzii dispune de avantajele deja enunțate, util, de reamintit. Echilibrul realizat între zonele occidentale de efervescentă diplomatică și ariile din estul și sud-estul Europei reprezintă o notă distinctivă, în care recunoaștem înaltul profesionalism al lui Nicolae Ciachir. Cunoscător avizat al Europei de est și sud-est, Nicolae Ciachir este unul dintre cei care reunesc toate calitățile pentru a imagina și construi studii fundamentale în această direcție.

Ovidiu Bozgan

PIERO ZERBI, *Mentalità, ideali e miti del Medioevo*, Col. „Vita e Pensiero”, Milano, 1985, 355 p.

Atât de intensele și fertilele preocupări de istorie a mentalităților au determinat și apariția unor cursuri universitare dedicate în mod special acestei probleme. Unul dintre acestea este cel pe care îl prezentăm aici și al cărui scop declarat este „di capire la mentalità degli uomini del medioevo” (p. 9). Această mentalitate are, potrivit autorului, următoarele caracteristici; este simbolică, eschatologică, unitaristă și ierarhizantă. Pe de altă parte, există două antiteze în mentalitatea medievală: una între tendința unitaristă-universală și cea particularistă și alta (corelată) între spiritul comunitar, de solidaritate, și cel solidar. În legătură cu acest spirit comunitar — care este prezent nu doar în universități sau în mănăstiri, ci și în bresle — autorul subliniază că oamenii Evului Mediu înțelegea mintuirea într-un sens colectiv, spre deosebire de omul modern. Fiecărui aspect al universului mental medieval îi este consacrat câte un capitol.

Mentalitatea simbolică (p. 11—20) se traduce prin aceea că realitatea sensibilă este o reflectare inferioară a realității transcendente. Lucrurile au adevăr și validitate întrucât sînt *semne* ale realității transcendente. Astfel, realitatea sensibilă este un sistem de simboluri, la temelia căruia stă raționamentul analogic.

Spiritul medieval este pe deplin exprimat în cele două opere care, în fond, sînt creații de căpătii ale tuturor timpurilor: *Divina Commedia* a lui Dante și *Summa Theologica* a Sf. Toma d' Aquino. Dar autorul, pentru a studia în mod concret mentalitatea simbolică și cea eschatologică a Evului Mediu, se oprește asupra teologului Gioacchino da Fiore (1130—1202), asupra căruia vom insista mai mult și în această recenzie, căci este puțin cunoscut. În cele două principale opere, *Concordia Novi et Veteris Testamenti* și *Traclatus super quator evangeliae* călugărul cistercian oferă o interesantă viziune asupra devenirii istorice, care ar fi putut fi studiată comparativ cu cea a contemporanului său Otto de Freising. Gioacchino da Fiore a căutat să arate că între Vechiul și Noul Testament nu este doar o continuitate, ci și o corespondență perfectă între episoadele fiecăruia. Căutarea unei asemenea simetrii perfecte pare a fi izvorită din același spirit simbolic care mai târziu a creat opera dantescă. Istoria este împărțită în patru Virste (ultima fiind de fapt în afara istoriei — Veșnicia însăși). Cele trei epoci istorice propriu-zise sînt: *ante gratiam, sub gratia, sub ampliori gratia*. Prima, corespunzătoare Legii vechi și Evangheliei după Matei, este Virsta Tatălui; a doua, de la Hristos pînă în epoca lui Gioacchino, este Virsta Fiului, corespunzătoare Evangheliei după Luca, iar a treia, pînă la deplina izbîndă a Sf. Duh în Istorie, corespunzătoare Evangheliei după Mareu, este Virsta Sf. Duh.

Analiza gîndirii lui Gioacchino de Fiore continuă în capitolul „Mentalită eschatologica” (p. 21—49). A treia virstă va fi o perioadă în care Biserica se va purifica de latura ei seculară rămînînd contemplativă și spirituală. Sfirșitul lumii (epoca Evangheliei Veșnice — cea după Ioan) va fi precedat de o vreme fericită și perfectă. Această concepție a fost condamnată de Sf. Toma și Sf. Bonaventura, căci Apocalipsa canonică spune că a doua venire a Lui Hristos va urma unor vremuri de mare suferință. Pe de altă parte, crezia lui Gioacchino constă și în separarea epocii Sf. Duh de cea a Fiului, din dorința de a găsi o corespondență trinitară perfectă. Dealtfel, concepția lui Gioacchino este apropiată de ereziile milenariste — contemporane lui — caracterizate prin aspirația către creștinismul primitiv și atitudinea contrară Bisericii ierarhizate și instituționalizate. P. Zerbi observă că crezia are o funcție centrală în istoria medievală, căci ea reflectă elementele creștinismului primitiv, care animă civilizația Evului Mediu. Viziunea lui Gioacchino, în esență optimistă, este concordantă cu utopiile de mai târziu, care mută Epoca de Aur în viitor, răsturnînd concepția antică după care evoluția istorică este decădere. Ea are o anumită asemănare cu doctrina lui Teilhard de Chardin, și se înscrie în mentalitatea generală medievală de așteptare a iminentei Parousii de la sfirșitul Istoriei — care cunoaște o reinviore în sec. XII—XIII. Personajele istorice ale epocii sînt interpretate în lumina Revelației din Patmos, iar unii discipoli ai lui Gioacchino profeteau sfirșitul lumii în anul 1260. Însă, o dată cu anul 1300, se produce o schimbare de mentalitate, mintuirea fiind văzută mai mult sub aspect individual, decît colectiv, prefigurîndu-se astfel epoca modernă. În același timp, se trece la o religiozitate laică mai pronunțată, în care idealurile creștine sînt transferate în planul secular — ceea ce este corelativ cu laicizarea manifestată în general în cultura epocii respective; expresia imediată a acestei schimbări de viziune ar putea fi considerată *Divina Commedia*, care anunță Renașterea.

Al treilea capitol (p. 50—122) se ocupă de „Mentalită unitaria e universalistica”. În Evul Mediu occidental, spiritualul și politicul au fost strîns legate, fără a exista o delimitare precisă. Se precizează chiar că în lumea germană Hristos era asimilat seniorului, iar apostolii

— vasalilor săi, ceea ce, dincolo de consacrară raporturilor vasalice, arată și această întrepătrundere a sacralului și profanului. Idealul de organizare a fost Imperiul universal, fie cel temporal, fie cel spiritual — Republica Christiana. De această dublă posibilitate de unificare a lumii este legată și tendința de supremație a Papalității și în cele luate. (Autorul discută pe larg diferite opinii ale contemporanilor asupra disputei dintre cele două puteri). Ideea Imperiului universal a fost un mare mit al Evului Mediu, care aspira către o ordine unitară și universală a lumii.

Dar, după cum preciza P. Zerbi și în prefața cursului, în antiteză cu această tendință generală a coexistat și cea particularistă. Raporturile dintre „Universalismo e particularismo” sînt studiate în cap. IV (p. 123—212). Particularismul poate fi privit sub aspect politic, sau sub aspect religios. Domeniile feudale autarhice și comunele urbane au fost asemenea expresii ale unei altitudini opuse universalismului. Autorul studiază pe larg conflictele dintre orașele italiene și Imperiul German. Dar acest particularism nu trebuie înțeles ca o anulare a universalismului, cu care, în fond, coexistă. Ideea imperială a rămas, formal, recunoscută. De asemenea, aceste structuri rurale sau urbane constituindu-se într-un fel de mici lumi autarhice sau autonome, pot fi considerate realizări la o scară mai mică ale idealului universalist.

Pe de altă parte, dacă particularismul statelor „naționale” în curs de centralizare se opunea Imperiului universal, el se opunea în același timp și aspirației de dominație universală a Bisericii romane. La Conciliul de la Constanța (1414—1418), prin încercarea de limitare a supremației papale, se exprima această orientare, însă, în mod paradoxal, concomitent cu condamnarea lui Jan Hus care reprezenta tendința particularismului anti-imperial al Cehiei.

În al cincilea capitol, „Senso comunitario e amore della solitudine” (p. 213—349) este discutată cea de-a doua antiteză specifică mentalității medievale. După cîteva pagini consacrate unor probleme metodologice legate de studiul istoriei mentalității, P. Zerbi se opreste asupra a patru tipuri de organizări comunitare. Prima este cea universitară, autorul studiind privilegiile de autonomie acordate Universității din Paris — puternică în raport și cu regalitatea, și cu Biserica, și cu orașul. Mănăstirile benedictine, prin îmbinarea activității spirituale și intelectuale cu munca fizică, apar ca niște lumi închise, separate de viața profană. Spre deosebire de cel benedictin, idealul franciscan este trăirea în mijlocul lumii, avînd drept coordonate sărăcia și smerenia. Comunitățile de penitenți, prin severa lor austeritate, ofereau un model de viață creștină apropiat de cel primitiv. Pe de altă parte, și eremitismul, expresia a fugii de lume, a spiritului solitar, a fost o permanență a Evului Mediu. Însă, au fost momente în care, prin apostolatul itinerant, eremiții au revenit în lume. Iată deci că aspirația spre singurătate nu trebuie văzută decît ca o excepție care confirmă regula spiritului comunitar specific Evului Mediu. Diferitele tipuri de organizări monahale sînt tot altele forme de raportare la lumea profană, fie prin excludere individuală (eremiții) sau colectivă (benedictinii) din aceasta, fie prin trăire angajată în lume (franciscanii).

La capătul cursului său, în cîteva pagini de concluzii, Piero Zerbi apreciază, pe bună dreptate, că aceste trăsături analizate nu oferă o imagine completă a Evului Mediu. Și cum ar putea-o oferi, cînd aceste trăsături nu sînt proprii doar Evului Mediu? Bunăoară, mentalitatea eschatologică ori spiritul comunitar (sau, mai bine zis, „ecclesiocrația”, cu termenul introdus într-o foarte interesantă lucrare de către Andrei Cornea) aparțin deopotrivă și lumii contemporane. Înseamnă oare aceasta că ne îndreptăm spre un nou Ev Mediu, așa cum prorocea cineva? Oricum, conchide autorul, Evul Mediu nu a fost o epocă întunecată, ci una bogată în gândire, frumusețe morală și artistică. „Il medioevo infatti è un'età profondamente seria, cioè credeva in quello che faceva perché aveva il senso di Dio (...) Per la sua profonda serietà, per le sue ricchezze di valori spirituali e culturali, indubbiamente ha qualcosa da insegnarci”.

Alexandru Madgearu

IVAN DOROVSKÝ, *Konstantin Jireček. Život a dílo* (Konst. Jireček. *Viața și opera*), Brno, 1985; Publicație editată de Universitatea „J. E. Purkyně” din Brno, 230 p.

A serie astăzi o monografie de 200 pagini despre prodigioasa activitate științifică, desfășurată cu o inegalabilă competență, timp de peste patru decenii, de Konst. Jireček (1854—1918) mi se pare un act de temeritate. Varietatea problemelor, care au constituit la timp obiectul cercetărilor acestui crudit, — probleme cu implicații adînci în istoria atât de complexă a popoarelor balcanice, nu ne îngăduie să trecem peste principiul cauzalității și corelației dintre evenimentele istorice. În acest caz, expunerea și-ar pierde din ponderea ei științifică. Afirmarea noastră are un caracter de principiu și nu se referă decît parțial la lucrarea de față. De

altfel, autorul mărturisește că inițial a avut intenția lăudabilă, spunem noi, să prezinte o lucrare de sinteză a studiilor parțiale, reformatoare la activitatea științifică a lui K. Jireček. Însă, editura acordându-i numai un anumit număr de pagini, autorul a fost nevoit să renunțe la aproximativ un sfert din lucrare, în ansamblul ei. În fața acestei situații, s-a recurs la o metodă de expunere adecvată spațiului grafic. S-a lăsat la o parte, mai ales în cea de-a doua jumătate a lucrării, adâncirea unor probleme fundamentale, pentru a face loc stilului narativ.

Descendent dintr-o veche familie de cărturari, — era, pe linie maternă, nepotul celebrului slavist Pavel Šafařík și crescute într-o atmosferă de înaltă ținută intelectuală, tânărul Jireček și-a format personalitatea nemijlocit în mediul familiei, — tatăl său, Josef Jireček, om de știință și el, a deținut citva timp portofoliul Culturii și Instrucțiunii publice, în cabinetul Hohenwart, dar și numeroasele contacte cu diferite personalități științifice și literare din capitala monarhiei: profesori, scriitori, gazetari, dar mai ales slaviști de seamă, care desfășurau la Viena o bogată activitate științifică. Însă, în mod deosebit prietenia cu *Marin Drinov*, bulgar la origină și profesor la Universitatea din Harkov a avut asupra lui K. Jireček o influență hotărâtoare. În primul rând, o vădită orientare spre istoria și cultura poporului bulgar.

Lucrarea e împărțită în nu mai puțin de 12 capitole, a căror formulare ne amintește de unele texte de istorie romanțată, — fapt care nu știrbește cu nimic din prestigiul științific al lucrării. Ca metodă de expunere, autorul a optat, nu în mod absolut, la cea cronologică, de savantul ceh.

Îndemnat de chemarea nestăvilită de a se realiza pe plan științific, Jireček publică foarte de timpuriu — avea 17 ani — o serie de comunicări și referate în revistele de specialitate. Cercetînd arhiva postumă a bunicului său, Šafařík, tânărul Jireček descoperă un material bibliografic într-o formă provizorie, referitor la literatura bulgara dintre 1806—1870. După ce îl finalizează îl publică în *Periodičesko Spisanie* de la Brăila (1872—73). Cu acest prilej, a fost ales membru corespondent al Societății literare bulgare cu sediul în portul nostru dunărean.

De aici mai era un pas pînă la publicarea de către Jiriček a *Istoriei poporului bulgar* (1876). Monografia, redactată în limbile cehă și germană, s-a bucurat de un surprinzător succes, fiind transpusă, imediat după apariție, în câteva limbi străine. Autorul analizează critic această lucrare, pe care o situează în contextul aprecierilor contemporane. Unele digresii în sfera evenimentelor și culturii bulgare puteau să lipsească.

În 1876, K. Jireček își trece doctoratul, cu lucrarea de mai sus, la universitatea din Praga. Coincidența face să aibă coleg de studii pe Gr. Tocilescu. Cei doi tineri s-au cunoscut personal, însă relațiile dintre ei n-au depășit limita celor colegiale, deși Jiriček a continuat să urmărească ascensiunea rapidă a colegului său în societatea românească de la finele sec. trecut.

Între 1876—79, dată la care istoricul ceh își strămută activitatea în Bulgaria, atenția și interesul lui științific se îndreaptă către problematica srbă, căreia îi acorda o vădită prioritate. În 1877, Jireček își trece examenul de abilitare la Universitatea din Viena, cu lucrarea *Die Heerstrasse von Belgrad nach C-pel u. die Balkanpässe* (Magistrala de la Belgrad la Constantinopol și pasurile din Balcani.)

Voind să aibă o imagine cit mai cuprinzătoare despre trecutul, răspîndirea geografică și viața socială a populațiilor din ținuturile balcanice, Jireček întreprinde o serie de călătorii în sudul Peninsulei. Vizitează Dalmația, Bosnia, Herțegovina, precum și o scamă de localități urbane, de pe coasta Adriatică. Însă, interesul său științific se concentrează în jurul Raguzei, ale cărei arhive îi ofereau un material valoros și inedit. În ce ne privește, cercetările lui Jireček ne oferă știri prețioase despre răspîndirea *vlahilor* (vlasilor) pe întinse teritorii din sudul Dunării, sub forme de organizare socială în condițiile evului mediu. Ei apar în diferite ipostaze istorice atestate documentar, fie colindînd cu vitele pe plaiurile montane ca turmari sau pendulînd neconținut între munte și cîmpie, fie așezați în cătune pe văile rîurilor sau, în sfîrșit, însoțind ca chirigii caravanele cu mărfuri pe drumurile nesigure ale Peninsulei*.

E demnă de reținut o atestare, legată nemijlocit de ocupația acestor turmari, pe care Jireček o descoperă în arhivele raguzane. E vorba de forma *branța caseus valachiscus*, pentru a cărei explicație istoricului ceh apelează la Miklošić.

Tot în această vreme, Jireček desfășoară o bogată activitate care îi conferă din partea istoriografiei noastre atriбуtul de „le meilleur connaisseur de tout ce qui touche à la Péninsule balkanique” (N.I.). Traduce *Istoria universală* de A. Gindely și publică numeroase studii și contribuții de proporții mai mici, pe care autorul le prinde în textura expunerii sale. Am certitudinea că nu i-a scăpat nimic, nici chiar recenziile publicate în revistele ceh și străine.

* Despre *vlahi* și *maurovlahi* s-a ocupat și Silviu Dragomir în două rînduri (1924 și 1959).

În 1879, Jireček e chemat în Bulgaria unde i se oferă postul de secretar general al Ministerului Culturii și Învățămîntului. Ispitit de această ofertă, el acceptă și rămîne în țara vecină aproape cinci ani. Autorul denumește această perioadă drept un *Intermezzo bulgar*. Se pare că Jireček n-a găsit în Bulgaria, după cum spera, condițiile și afecțiunea așteptată. Era foarte tînăr — avea 25 ani — și totuși caracterul lui pașnic și sobru nu suporta anumite fricțiuni locale. După aproape cinci ani — oct. 1884 — obținînd catedra de istorie universală de la universitatea cehă din Praga, Jireček părăsește Bulgaria. Deși în 1889, fusese numit decan, după 4 ani părăsește și Praga pentru a se stabili definitiv la Viena. Autorul urmărește cu atenție aceste meandre din viața lui Jireček.

Cit privește activitatea istoricului ceh referitoare la problematica sîrbă, autorul continuă, oarecum cronologic, să se ocupe, treaptă cu treaptă, de lucrările substanțiale referitoare la ținuturile sîrbești inclusiv Raguză. De pildă, *Importanța Raguzei în istoria comerțului din evul mediu* (1889), ca și *Geschichte der Serben I* (1911), *II* (1918), sau *Staat u. Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I—II* sau *Die Romanen in der Städten Dalmatiens wăhren des Mittelalters* (1902—1904), ca și altele, sînt analizate de autor cu multele lor implicații, dar și cu ecourile incitate în cercurile străine de specialitate. Referințele privesc atît pe N. Iorga cit și pe Ioan Bogdan, mai ales că în această din urmă lucrare e vorba și de geneza romănilor. (*Centrum Urrumănische . . .*). De aceea, N. Iorga publică o recenzie din cele mai elogioase.

El însuși editor de documente, din arhivele Raguzei, Jireček sfătuiește pe Ioan Bogdan, prin 1889, să treacă la întocmirea unui *Corpus diplomaticus*, care să cuprindă actele din sec. XIV—XVII. După cum se știe, această idee a devenit realitate abia în zilele noastre.

O deosebită atenție acordă autorul călătoriilor lui Jireček de-a lungul și de-a latul Peninsulei, care au îmbogățit literatura istorică sud-est europeană cu valori topografice, toponimice, etnografice, geografice etc. (*Cesty po Bulharsku*, 1888.)

În sfîrșit, dacă e vorba să formulăm în final și unele observații, ele se reduc la două; a. o carență sensibilă de proporționalitate în partea a doua a lucrării și asta desigur, datorită spațiului grafic și b. unele digresiuni care puteau fi evitate acolo unde e vorba de problemele bulgărești.

Autorul pune în circulație un mare număr de contribuții mărunte, însă valoroase pentru portretul științific al istoricului ceh. Scrisă cu pasiune și convingere, monografia de față impune prin meticulozitate, și tendința permanentă către sinteză. Stilul este cursiv și adecvat. Lucrarea este însoțită de o Bibliografie cronologică a publicațiilor și lucrărilor lui Jireček (1871—1918), o utilă tr. cere în revistă în locul concluziilor și un indice onomastic. Sîntem, repetăm, în fața unei monografii valoroase.

Tr. Ionescu-Nișcov

Post scriptum. La începutul secolului nostru, fondatorul *Balkanisticii*, cum foarte bine îl consideră autorul, devenise o personalitate remarcabilă, un istoric cu vădite inclinații spre enciclopedism și constituia, în același timp, pentru științele istorice ale epocii, o sursă vie de referințe și informații. Era perioada cînd Jireček manifestă un interes deosebit și față de problemele românești, mai ales că istoriografia română se bucura de un real prestigiu științific. Pe Jireček îl interesa stadiul istoriografiei noastre, ale cărei rezultate le pune în circuit european, prin intermediul revistelor străine de specialitate (N. Iorga, Ioan Bogdan, Ilie Bărbulescu, Al. Ștefulescu ș.a.). Prin competența și autoritatea lui științifică, Jireček a oferit în mod indirect, atît istoricilor români (B. P. Hașdeu, D. Onciul, A. Xenopol, R. Rosetti, Gr. Toculescu ș.a.), cit și lingviștilor (S. Pușcariu, N. Bogrea, Th. Capidan, Al. Procopovici ș.a.), argumente și puncte de sprijin în problemele litigioase referitoare la istoria poporului român*.

Deși Silviu Dragomir a fost atras de existența *vlahilor* și *maurolahilor* în spațiul balcanic, totuși ar fi utilă, la ora actuală, o definire mai precisă a pozițiilor lui Jireček față de românismul medieval, mai ales după *Wlachen u. Maurlahen in den Denkmălern von Raguză*; *Das Fürstenthum Bulgarien*; *Die Romanen in der Städten Dalmatiens wăhren des Mittelalters* ș.a.

Pe bună dreptate, acest „grand savant modest” — cum îl numea N. Iorga, aparține deopotrivă istoriografiei popoarelor de pe cele două maluri ale Dunării de jos.

Tr. I. N.

* Noi am consemnat aceste contacte în studiul, *Activitatea științifică a lui K. Jireček sub raporturile cu românii, în Relații social-culturale ceho-române. Epoca modernă*, Cluj-Napoca, 1981, p. 73—97.

„Relations Internationales”, nr. 39, automne 1984; nr. 40, hiver 1984..

Ampla culegere de studii, dedicată *Diplomației multilaterale*, este cuprinsă în două numere ale prestigioasei reviste „Relations Internationales”.

Fenomen specific, ce caracterizează *Istoria Relațiilor Internaționale* în veacul al XX-lea diplomația multilaterală a devenit, în ultimul timp, obiect de intensă cercetare, mai ales, pentru istoricii europeni.

Examinând noile formule ale diplomației secolului al XX-lea, Jacques Freymond¹ pornește de la ideea că în acest veac statul și-a diversificat, în mod irezistibil, activitatea sa internă și externă. Astfel, relațiile sale externe „au devenit pluridimensionale, fără a înceta de a fi și bilaterale”. Diplomația multilaterală nu mai este acum o excepție, ca în secolul trecut, ci ceva; „quasi permanent”, dată fiind atât multitudinea cât și diversitatea raporturilor existente între state.

Prima parte a culegerii de studii (nr. 39 1984) este consacrată evoluției procesului istoric ce a dus, pas cu pas, la noua formulă diplomatică, care a luat forma și conținutul diplomației multilaterale.

Istoricul, de mare autoritate, care este Jean-Baptiste Duroselle, începe de aceea culegerea de studii prin prezentarea unui succint istoric al diplomației multilaterale. În acest scop, se oprește asupra caracteristicilor fenomen istoric constituit, de *Concertul european*², care s-a impus în relațiile internaționale între anii 1815—1914. Principiul esențial al acestui Concert, arată Duroselle, era; „*tu es les grandes puissances, mais rien que les grandes puissances*”³ Și totuși, susține el, în continuare, faptele istorice vădese că, în ciuda puterii sale, Concertul european a fost mereu stinjenit în acțiunile sale autoritare de „liberalism, de democrație și, mai ales, de sentimentul național. Căci, Concertul și Revoluția națională sînt elemente absolut antiteticе” (p. 279). Pe de altă parte, observă Duroselle, cînd în 1893, a fost creat sistemul de alianțe al Franței, Concertul era pe cale de a fi distrus, căci cele șase mari puteri erau divizate în două blocuri (p. 283).

În sfîrșit, conchide autorul, dacă în iunie 1878, în timpul Congresului de la Berlin Concertul european își mai putea dovedi încă puterea, izbucnirea războaielor balcanice, din anii 1912—1913, a pus capăt acestui anacronic în trunchiul diplomatic (p. 285). Făurirea, după încheierea primului război mondial, a Societății Națiunilor, a dus la proclamarea egalității în drepturi a statelor mari și mici și, deci, implicit la condamnarea Concertului european, considerat ca „principal factor al războiului” (p. 285). De acum încolo, grija menținerii păcii este încredințată S.D.N.-ului, adică forului mondial. Așadar, din 1919 și mai cu seamă, din 1945, cînd s-a încheiat al doilea război mondial și s-a creat O.N.U., se poate afirma că omnirea a intrat în „era adevăratei diplomații multilaterale” (p. 285). Remarcabilul studiu al lui J. B. Duroselle, care relevă, în mod pregnant, începuturile dictatoriale ale diplomației multilaterale, arată, în fond, că „adevărata cră” a acestei diplomații a fost impusă prin afirmarea pe plan mondial a tuturor statelor și îndeosebi a celor mici și mijlocii. Astfel, marcele istorice scoate, concomitent, în relief, și una dintre principalele caracteristici ale istoriei secolului al XX-lea; afirmarea, din ce în ce mai viguroasă a statelor mici.

Ideea este reluată, de altfel, de Verdiana Grossi, care, în studiul său *Technologie et diplomatie suisse au XIXe siècle: le cas des télégraphes*⁴, insistă asupra rolului unui stat mic — Elveția — în acțiunea ce se purta pentru constituirea diplomației multilaterale. În fond, Elveția, prin remarcabilii oameni de știință și tehnicieni de talie, a adus o contribuție majoră în acțiunea de unificare europeană a telegrafului (p. 292—295 ș.a.); iar rolul primordial al acestui stat mic în cadrul Conferințelor destinate reglementării telegrafiei internaționale îi conferă un loc de frunte în succesul, evident, al primelor manifestări ale diplomației multilaterale (p. 297—298)⁵.

Urmărind cronologic, dezvoltarea acestei diplomații, trăsătură caracteristică a istoriei secolului nostru, Marie-Renée Mouton se oprește asupra principi conferințe financiare organizate de S.D.N. la Bruxelles (24 sept. — 8 oct. 1920)⁶, în scopul emiterii unui împrumut, garantat de statele membre ale S.D.N., împrumut care urma să fie distribuit apoi tuturor statelor europene. Dezvăluind culisele acestei conferințe de experți financieri, ca și interesele marilor puteri, autoarea o examinează, mai ales, în lumina istoricului diplomației multilaterale:

este prima reuniune de după război, care, după părerea ei, prefigurează, în mod vădit, forumurile contemporane noi (p. 325). Constatată, de asemenea, că cei 89 de delegați, specialiști în probleme financiare, reprezentând 39 de state, lucrau într-un strict climat tehnic (p. 326), în cadrul a patru comisii și sub regulamentul procedural al unanității, stabilit, după lungi, și controversate discuții (p. 326, 327). Marie-Renée Mouton își încheie interesantul său studiu, prin scoaterea în evidență a unor noi elemente. Conferința financiară de la Bruxelles, din 1920, izbutise să articuleze factorii cheie ai diplomației multilaterale, căci statele, entități independente și suverane, posedau, de acum, în mod evident, o diplomație pluridimensională.

Antoine Fleury⁷, cunoscutul istoric elvețian, merge și mai departe în examinarea evoluției diplomației multilaterale, luând ca exemplu, în acest scop, proiectul armistițiului vamal, din anii 1929—1930. Faptele istorice selecționate de autor, prezintă atit permanenta aspirație a statelor spre libertatea comercială, cît și toate consecințele, rezultind din protecționism economic, aplicat în circumstanțele anilor 1920—1930, de către aceleași state (p. 333—337). În acest sens desocbit de sugestive sînt cele trei sesiuni ale eșuatei *Conférence pour l'abolition des douaniers*, sesiuni ce s-au desfășurat între oct. 1927 și dec. 1929 (p. 338—341). Antoine Fleury constată că în „ciuda eșecului ei, această Conferință, care „prefigurează” Conferința armistițiului vamal, conține elemente ce vădese „avantajele diplomației multilaterale, care, garanțind statelor reguli universal acceptate, le incurajează și spre concesiile necesare” (p. 341).

În lumina acestor noi elemente, specifice diplomației multilaterale, se oprește autorul asupra rezoluției celei de-a 10-a Adunări a S.D.N. din 23 sept. 1929, rezoluția, propusă de un stat mic, Belgia, și destinată să oprească războiul economic (p. 343). Astfel, a luat naștere ideea de „trêve douanière”, armistițiu ce urma să aibă o durată de 2—3 ani; astfel, s-a deschis la Geneva, la 17 febr. 1930 „La Conférence pour la „trêve douanière”, conferință care a eșuat⁸ și din cauză că numai statele europene erau interesate efectiv de un armistițiu vamal (p. 347—350). Pentru Antoine Fleury, această conferință economică multilaterală marchează însă o etapă importantă a dezvoltării diplomației multilaterale, atit în privința țelurilor și a rezultatelor cît și a metodelor utilizate (p. 351). Noul — arată el — rezidă în faptul că nu se urmărește „un rezultat imediat”, ci „stabilirea unor negocieri ulterioare, destinate să reglementeze, punct cu punct, caz cu caz nu situațiile a doi parteneri, ci cele ale unui mare număr de state, care toate sînt interesate în problema dată” (p. 351). Noul rezidă în faptul ca practica negocierilor multilaterale dă statelor o efectivă conștiință a responsabilității lor față „de consecințele și de repercusiunile asupra altor state a oricărei acțiuni unilaterale” (p. 352). Ia naștere, astfel, ideea că orice acțiune colectivă depinde „de spiritul în care este întreprinsă și că tocmai acest spirit face apel la cooperarea loială dintre state” (p. 352). Excelentul studiu al lui Fleury scoate, așadar, în evidență, trăsături esențiale ale diplomației multilaterale, care și-au făcut apariția în deceniile III și IV ale secolului nostru.

Existența și activitatea, în aceeași perioadă a diplomației multilaterale este relevată și în interesantul studiu al lui Michel Dumoulin, intitulat *La mission van Zeeland. Essai de clearing diplomatique de l'apaisement*⁹. Acest studiu, care aduce un bogat și puțin cunoscut material documentar, dezvăluind unele aspecte inedite ale nefastei politici de apăsament, constituie în mod hotărît, un exemplu pentru perspectivele ce se deschideau în deceniul al IV-lea, diplomației multilaterale. Ocupindu-se concomitent, și de legătura strînsă dintre politic și economic (p. 355, 360), accentuînd ideea cooperării economice, atit între statele europene, cît și între Europa și Statele Unite, raportul primului ministru al Belgiei, van Zeeland, a fost utilizat, în timpul celui de-al doilea război mondial, de către comisiile ce pregăteau documentele (p. 372), menite să statornicească o pace planetară, indivizibilă și trairnică, instaurindu-se, în acelaș timp și era democrației multilaterale, acum pe deplin cristalizată.

Această stare de fapt este subliniată și de G. Kreis, care, în studiul său *Entre deux étapes de la diplomatie multilatérale permanente: réflexions et jugements sur la S.D.N. au moment de la fondation des Nations Unies*¹⁰, arată că în 1945, se ajunsese la o deplină „colectivizare a negocierilor”, stabilindu-se astfel și instituționalizarea diplomației multilaterale permanente” (p. 374). În ciuda progresului evident, marcat de această fază înaintată a diplomației, autorul scoate, însă, în evidență continuitatea și în 1945 a carențelor ce existaseră în S.D.N. căci și în cadrul O.N.U., se putea constata situația privilegiată a marilor puteri, care au dreptuț de veto în Consiliul de Securitate (p. 373). În acest sens, deosebit de sugestiv este citatul utilizat de Kreis, din cuvîntarea ținută de Smuts¹¹ în 1945; Smuts arăta că S.D.N. a fost o etapă și că O.N.U. va fi, poate, tot o etapă pe drumul lung care va duce la abolirea războaielor dintre națiuni și cînd, în sfîrșit, lumea „nu va mai fi dominată de marile puteri”, ci va deveni „o mare comunitate liberă, fundată pe libertățile fundamentale și pe drepturile omului, așa cum sînt ele postulate în preambulul Chartei” O.N.U. (p. 379).

În lumina unor atari deziderate, sînt examinate în partea a doua a eulegerii de studii *La diplomatie multilatérale*¹², atributele, ca și unele trăsături ale acestei diplomații, care domină a doua jumătate a veacului al XX-lea.

J. F. Freymond, studiind simultan diplomația multilaterală și ca proces și ca sistem (p. 403), stăruie asupra negocierilor, care tind să devină acum o disciplină distinctă. Se oprește îndeosebi, asupra negocierii neformale consacrandu-i studiul; *Diplomatie multilatérale et négociation informelle* (p. 403—412). El ajunge la concluzia că aspectele neformale ale negocierii „constituie una dintre dimensiunile majore ale oricărei negocieri văzută în mod global” (p. 405). Făcînd istoricul negocierii neformale, Freymond arată că ea a fost utilizată, în scop egoist, de către marile puteri în cadrul unor conferințe cu mulți parteneri (De exemplu la Conferința de pace de la Paris din anii 1919—1920). El căutau, pe această cale, să împiedice desfășurarea negocierii reale, formale, în cadrul ședințelor plene, cu caracter democratic, unde ideile lor puteau fi respinse. Oricum, negocierea neformală, parte componentă a negocierii, ca atare, are, — arăta Freymond — o efectivă importanță și în cadrul diplomației multilaterale (p. 409—410).

Un alt aspect nou și fundamental al diplomației multilaterale, diplomație care se desfășoară activ în cadrul O.N.U., este cel al sistemului grupurilor geopolitice, sistem examinat cu componență de Paul Berlhoud¹³. Astăzi, afirmă autorul, dezbaterile economice din cadrul O.N.U. sînt dominate de grupurile geopolitice; acest sistem a devenit, cu toate părțile sale negative și pozitive, un element structural fundamental al diplomației multilaterale. Disciplina de grup, arată autorul, ajunge însă, în unele sectoare, să ducă chiar la dispariția „acțiunii individuale a statelor în viața oficială a organismelor economice din O.N.U.” (p. 459—463). În această ordine de idei, oferă, desigur, interes, studiile dedicate activității concrete a diplomației multilaterale, în unele organisme economice, cum este, de exemplu CNUCED¹⁴, studiu elaborat de Franz A. Blankart și intitulat *Trois ans et demi à la CNUCED ; impressions personnelles et vues sur l'avenir* (p. 465—474) ca și cel al diplomațiilor elvețieni Jean Zwahlen și Walter Gyger, intitulat *Y a-t-il une crise de la coopération économique multilatérale ?*¹⁵ cu subtitlul: *Quelques réflexions formulées à partir de l'expérience de l'OCDE*¹⁶.

Ambele studii, exemple de actuală istorie diplomatică, poartă însă semnul impresiilor ca și al părerilor personale și oferă, desigur, un interes limitat pentru istoricul ce s-ar dedica diplomației multilaterale.

Fragmente de istorie diplomatică, strict contemporană, rezultînd din variata activitate practică și teoretică a diplomației multilaterale oferă și studiile pline de fapte și idei ale lui Norman Scott¹⁷ și Jean-Luc Chabot¹⁸, care prezintă, concomitent și cu obiectivitate, atât laturile pozitive cit și carențele diplomației multilaterale, în plină desfășurare.

În aceeași ordine de idei, vom stărui asupra deosebit de sugestivului studiu al lui Frédéric Muller¹⁹, care ridică dificila problemă a deciziei, în cadrul diplomației multilaterale. Interesul acestui studiu este, cu atât mai mare, cu cit este vorba de Elveția, un stat mic, neutru, care a trebuit să ia în 1980 o decizie, în sens negativ, cu privire la utilitatea unor conferințe la nivel înalt pentru energie.

Decizia, cea mai importantă etapă în cadrul oricăror negocieri, capătă, în cadrul diplomației multilaterale, multiple ipostaze. Prezintă, în acest scop, trei modele conceptuale — al politicii raționale, al procesului organizațional și al politicii birocratică²⁰ — studiindu-le, în mod critic, caracteristicile (p. 494—497), autorul examinează cu minuțiozitate forma deciziei, ce ar fi trebuit să ia Elveția, în funcție de aceste modele (p. 498—504). Ajunge la concluzia, oarecum aleatorie, că nici o decizie reală și utilă nu poate fi luată în cadrul diplomației multilaterale, decît dacă se trece la o abordare pluridisciplinară ținîndu-se seama de toți factorii: politici, economici, psihologici, juridici etc. (p. 504).

Concluziile realistei analize, elaborate de F. Muller, referitoare la multitudinea factorilor ce stau la baza deciziei, este de altfel confirmată imediat și prin conținutul studiului semnat de M. A. Steele-Orsini și W. Wütrich²¹, privind puternica influență exercitată de organizațiile neguvernamentale în cadrul diferitelor organisme ale O.N.U. Fenomenul nou, arată autorii, constă în recunoașterea oficială și unanimă a rolului important jucat de organizațiile neguvernamentale în procesul de luare a deciziei (p. 505).

Noi și pline de interes, lucrările incluse în partea a doua a acestei culegeri de studii, scot în evidență rezultatele practice și teoretice ale diplomației multilaterale, cu toate rezultatele sale negative și pozitive. Concomitent, ele constituie și originale fragmente de istorie diplomatică, desfășurate sub acțiunea directă a diplomației multilaterale, așa cum funcționează ea în etapa noastră, strict contemporană.

Lectura celor două părți, publicate sub forma unei culegeri de studii, duce în mod logic la concluzia că *La diplomatie multilatérale* are toate atributele unei lucrări omogene. Fiecare studiu din partea întâia, de pildă, se leagă atît de logic de celălalt încît pornindu-se de la geneză, se poate urmări, pas cu pas, cu fiecare studiu în parte, desfășurarea ascendentă a acestui fenomen istoric, ce constituie o perioadă nouă și caracteristică în istoria diplomației mondiale. De asemenea, fiecare studiu din partea a doua, poate fi considerat un capitol, prin care se prezintă, sub diferite ipostaze, desfășurarea practică și teoretică a diplomației multilaterale, cu accent special asupra activității ei în organismele economice ale O.N.U.

Ambele părți formează, în mod evident, un tot, efectiv unitar. Aceasta, nu numai din cauza ideii centrale, permanent vizibilă, ci și din cauza modului logic și armonios al articulării studiilor. Bogată în idei și fapte de interes general, bogată în amănunte caracteristice de strictă specialitate, *Le diplomatie multilatérale* stârnete atât interesul specialiștilor cât și al unor largi cercuri de cititori, interesați în evoluția istoriei diplomației.

Eliza Campus

N O T E

- ¹ J. Freymond, *Avant-propos*, „Relations Internationales”, nr. 39/1984, p. 267.
- ² J. B. Duroselle, *Le Concert Européen*, „Relations Internationales”, nr. 39/1984, p. 271—285.
- ³ „toate marile puteri, nimic altceva decât marile puteri” (p. 276).
- ⁴ „Relations Internationales”, no. 39/1984, p. 287—307.
- ⁵ Elvețienii Charles Brunner și Louis Courchod au dus o activitate intensă în scopul invitării *tuturor statelor*. Elveția, ca țară neutră, a fost aleasă pentru o organiza Biroul Internațional al telegrafului (p. 303).
- ⁶ *Société des Nations et reconstruction financière de l'Europe. La Conférence de Bruxelles* (24 sept. — 8 oct. 1920), „Relations Internationales”, no. 39/1984, p. 309—331.
- ⁷ Antoine Fleury, *Un sursaut antiprotectionniste dans le contexte de la crise économique de 1929 : le projet d'une trêve douanière plurilatérale*. „Relations Internationales”, no. 39/1984, p. 333—354.
- ⁸ Antoine Fleury susține că această Conferință economică a eșuat pentru că a lipsit pregătirea ei economică. Lecția istorică a acestei conferințe multilaterale este evidentă : necesitatea pregătirii minuțioase a unei asemenea conferințe (p. 354).
- ⁹ „Relations Internationales”, no. 39/1984, p. 355—372.
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 373—387.
- ¹¹ Primul ministru al Africii de Sud, Jan Christian Smuts avea în 1945, 75 de ani. Jucase un rol de seamă în fundarea S.D.N. și de asemenea în elaborarea Chartei O.N.U. (p. 377).
- ¹² „Relations Internationales”, no. 40 hiver 1984.
- ¹³ Paul Berthoud, *Les groupes géopolitiques dans la diplomatie multilatérale*, „Relations Internationales”, no. 40/1984, p. 443—463.
- ¹⁴ Conférence des Nations Unies sur le commerce et le développement.
- ¹⁵ „Relations Internationales”, no. 40/1984, p. 483—494.
- ¹⁶ Organisation européenne de Coopération économique.
- ¹⁷ Norman Scott, *La diplomatie économique multilatérale Est-Ouest : la Conférence sur la sécurité et la coopération en Europe et la Commission économique pour l'Europe des Nations Unies*, „Relations Internationales”, no. 40/1984, p. 413—419.
- ¹⁸ Jean-Luc Chabot, *L'Assemblée consultative ACP-CEE*, „Relations Internationales”, no. 40/1984, p. 421—441.
- ¹⁹ Frédéric Muller, *Modèles de prise de décision d'un Etat dans une négociation multilatérale : la Suisse face à la proposition soviétique de réunion à haut niveau sur l'énergie*, „Relations Internationales”, no. 40 1984, p. 495—504.
- ²⁰ Allison Graham T., *Conceptual Models and the Cuban Missile Crisis*, „The American Political Science Review”, vol. LXIII, sept. 1969 no. 3, p. 689—718.
- ²¹ Marie Antoinette Steele-Orsini, William Wütrich, *Les organisations nongouvernementales dans le système international. Leur statut et fonctions auprès des Nations Unies*. „Relations Internationales”, no. 40 1984, p. 505—522 ; vezi în acest sens și Hugues Portelli, *Le rôle des Internationales des partis dans les relations internationales*, „Relation Internationales”, no. 40/1984, p. 523—535.

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Cu privire la începuturile evului mediu pe teritoriul României.

Mircea cel Bătrîn și stăpînirile sale din Transilvania.

Relațiile lui Mircea cel Bătrîn cu Polonia.

Regimul politico-economic al gurilor Dunării în secolul al XV-lea.

Economia țărilor române în secolul al XVII-lea.

Caracterizarea regimului turco-fanariot în Principate.

Relațiile lui Francisc al II-lea Rákóczi cu Spania.

Conflictul pentru succesiunea la tronul Austriei 1741—1748. Implicații diplomatice și militare.

Relațiile agrare în Dobrogea în ultimul secol al stăpînirii otomane.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românesc.

Un proiect englez de organizare a Principatelor din timpul Conferinței de la Paris (1858).

Armata și societatea românească 1859—1877.

Viața socială a Spaniei în presa românească pînă la primul război mondial.

Calculatorul electronic și informații numerice. Despre evoluția clasei marilor proprietari funciari în România (1857—1918).

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

România și criza renană (martie 1936).

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

RM ISSO 567 — 630

